

ปัญหาพระยามิลินท์

ฉบับ

หอสมุดแห่งชาติ

294.312

ป525จ

ฉ.2

ปัญหาพระยามลทินท์

พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ

นางจรุงผิว ฉันทพาทีไพเราะ
(จรุงผิว สิงหะ)

ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม
วันที่ ๒๑ มกราคม พุทธศักราช ๒๕๒๑

บัญชาพระยามลีนท์

เลขหมู่หนังสือ ๒๕๔.๓๑๒

พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. ๒๔๓๒

ในงานพระราชทานเพลิงศพ

พระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าไชยดวง

พิมพ์ครั้งที่สิบสาม ๓,๐๐๐ เล่ม พ.ศ. ๒๕๒๑

ในงานฌาปนกิจศพ นางจรุงผิว จันทพาทไพเราะ
(จรุงผิว สิงหะ)

เลขหมู่ 294.312

1525A
a.2

เลขทะเบียน 009800

11472

คำนำ

ในงานฉาบฉวย นางจรุงผิว ฉันทพาทไพเราะ (จรุงผิว สิงหะ) ณ เมรุวัด
มกุฏกษัตริยาราม กำหนดวันที่ ๒๑ มกราคม พุทธศักราช ๒๕๒๑ นางสาวประทุม สิงหะ ผู้
เป็นธิดาได้มาแจ้งแก่กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากรว่า มีความประสงค์จะขออนุ
ญาจัดพิมพ์หนังสือเรื่องปัญหาพระยามลีนท์ เพื่อแจกเป็นอนุสรณ์ในงานนี้ กรมศิลปากรยินดี
อนุญาตให้จัดพิมพ์ได้ตามความประสงค์

หนังสือมลีนท์ปัญหาคัมภีร์นี้ แต่งขึ้นเมื่อพระพุทธศาสนาประมาณ ๕๐๐ พรรษา
พระคัมภีร์จนอาจารย์ประสงค์จะชี้แจงข้อพระธรรมวินัยในพระพุทธศาสนาให้แจ่มแจ้ง พันวิมิต
กังขา จึงเอาอดีตนิทานเรื่องพระนาคเสนแก้ปัญหาพระยามลีนท์โยนกราช อันเป็นเรื่องมีความ
จริงเป็นแก่นมูลมาตั้งเป็นเค้า แล้วแต่งอธิบายพระธรรมวินัยตามอนุมัติของท่าน

พระคัมภีร์จนอาจารย์ผู้แต่งคัมภีร์มลีนท์ปัญหา มีนามปรากฏในคำนำมัสการข้างต้นว่า
ชื่อพระปิฎกจุฬารักษ์ แต่อาจารย์ วิคต เติวิต ผู้แปลคำภีร์มลีนท์ปัญหาเป็นภาษาอังกฤษ หาได้
ออกนามไม่ กล่าวแต่ว่าหนังสือมลีนท์ปัญหานี้ เป็นหนังสือแต่งทางอินเดียข้างเหนือเมื่อราวแรก
ตั้งจำนวนคริสต์ศก ในเวลาลัทธิถือพระพุทธศาสนายังมิได้เกิดแตกต่างกันเป็นลัทธิมหานิกายข้าง
ฝ่ายเหนือ และลัทธิหินยานข้างฝ่ายใต้ และว่าหนังสือมลีนท์ปัญหานี้เดิมคงแต่งในภาษาสันสกฤต
หรือภาษาปรากฤต อย่างเช่นคัมภีร์อื่นซึ่งแต่งทางอินเดียข้างฝ่ายเหนือ นั้น แต่ฉบับเดิมสาบสูญ
ไปเสียแล้ว หากชาวสิงหลได้แปลลงฉบับเดิมเป็นภาษาบาลีรักษาไว้ในลังกาทวีป หนังสือมลีนท์
ปัญหาจึงยังปรากฏสืบมาจนตราบเท่าทุกวันนี้ ความเพิงปรากฏแก่ชาวยุโรปไม่ช้านานมานักว่า
จีนก็ได้หนังสือมลีนท์ปัญหาฉบับเดิมไปจากอินเดียแต่ดึกดำบรรพ์เหมือนกัน พวกชาวต่างประเทศ
เทศที่ศึกษาหนังสือจีนกัน ไปพบเข้า จึงได้ทราบความอันนี้ แต่ก็ไม่ได้อ่านฉบับเดิมเพราะจีนเอา

ไปแปลเป็นภาษาจีนเสียเหมือนอย่างหนังสือคัมภีร์อื่น ๆ ที่ได้ไปจากอินเดีย ฉบับภาษาจีนถ้อยคำสำนวนจึงเคลื่อนคลาดไปเสียมาก ผู้ศึกษาพระพุทธศาสนาในนานาประเทศได้อาศัยแต่ฉบับภาษาบาลีที่มีอยู่ในเมืองลังกา เมืองไทย เมืองพม่า ๓ แห่งเท่านั้น และปรากฏว่าฉบับที่ได้ไปจากเมืองไทยเป็นบริบูรณ์ดีกว่าที่ได้ไปจากที่อื่น

ศาสตราจารย์ วิคต เดวิด ยกย่องว่าหนังสือมิลินทปัญหาเป็นหนังสือที่แต่งดี นับเป็นตัวอย่างยอดเยี่ยมได้คัมภีร์หนึ่งในบรรดาหนังสือที่แต่งภายหลังพระไตรปิฎกด้วยกัน หนังสือที่แต่งดีใกล้เคียงหนังสือมิลินทปัญหานี้ มีแต่หนังสือวิสุทธิมรรคของพระพุทธโฆษาจารย์คัมภีร์เดียว แต่หนังสือมิลินทปัญหาเป็นหนังสือเก่าก่อนหนังสือวิสุทธิมรรคช้านาน ถึงแม้พระพุทธโฆษาจารย์ผู้ไปทำสังคายนาในลังกาทวีป เมื่อพระพุทธศาสนากาล ๙๔๙ พรรษาแต่งคัมภีร์วิสุทธิมรรคนั้นก็ยังอ้างหนังสือมิลินทปัญหาเป็นหลักความวินิจฉัยในหนังสืออรรถกถาที่พระพุทธโฆษาจารย์แต่งหลายแห่ง จึงเห็นได้ว่าหนังสือมิลินทปัญหาคัมภีร์นี้ นักปราชญ์นับถือกันว่าเป็นหลักฐานในข้อวินิจฉัยพระธรรมวินัยมาแต่คึกคักบรรพ์แล้ว

ศาสตราจารย์ วิคต เดวิด ได้ลองกำหนดข้อความในพระไตรปิฎกซึ่งยกมาอ้างไว้ในหนังสือมิลินทปัญหานี้ สังเกตดูได้ความปรากฏว่า พระคันถรจนจารย์ผู้แต่ง เป็นผู้ชำนาญพระไตรปิฎกแตกฉาน อาจจะทำอย่างได้ทุกคัมภีร์ สำนวนที่แต่งหนังสือก็แต่งดี แต่ข้อวิเศษสำคัญนั้นที่ฉลาดทั้งในทางวินิจฉัย และในกระบวนการวิชันนาพระธรรมวินัยให้เข้าใจได้ด้วยอุปมาเป็นต้น ผิดกับหนังสือคัมภีร์อื่นโดยมาก จึงเป็นเหตุให้ผู้ศึกษาพระธรรมวินัยในพระพุทธศาสนา นับถือหนังสือมิลินทปัญหาคัมภีร์นี้สืบต่อกันมากกว่า ๑๙๐๐ ปี เข้ามาดังนี้

หนังสือมิลินทปัญหานี้ ได้แปลเป็นภาษาของประชาชนชาติที่เลื่อมใสพระพุทธศาสนาแทบทั่วทุกภาษา ทางยุโรปนอกจากภาษาอังกฤษที่อาจารย์ วิคต เดวิด แปล จะได้แปลเป็นภาษาใดอีกบ้างยังหาทราบหมดไม่ แต่ที่แปลเป็นภาษาไทยได้แปลแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยายังเป็นราชธานีฉบับหนึ่ง (บางทีอาจจะได้แปลเป็นภาษาไทยแต่ครั้งกรุงสุโขทัยด้วยอ้างถึง หนังสือมิลินทปัญหา ในบานแผ่นกหนังสือมิลินทปัญหานี้ ในบานแผ่นกหนังสือไตรภูมิพระร่วง ซึ่งพระ-

มหาธรรมราชา (พญาสิทธิไทย) ทรงแต่งตั้งเมื่อครั้งกรุงสุโขทัยยังเป็นราชธานี) มีต้นฉบับหอพระสมุดฯ ได้จัดการถวายสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมหลวงลพบุรีราเมศวร์ ทรงพิมพ์ในงานพระศพสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมขุนศรีสัชนาลัยสุรกัญญา เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๘ เป็นสำนวนแปลในกรุงรัตนโกสินทร์ แต่ไม่ปรากฏในต้นฉบับว่าแปลเมื่อรัชกาลไหน และผู้ใดเป็นผู้แปล แต่เป็นฉบับหลวงอยู่ในหอสมุดไทยธรรมแต่ก่อนมา สันนิษฐานว่าเห็นจะแปลในรัชการที่ ๓ ด้วยปรากฏว่าตั้งแต่รัชการที่ ๑ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกได้โปรดฯ ให้แปลหนังสือ ซึ่งแต่งไว้เป็นภาษามคธออกเป็นภาษาไทยหลายเรื่อง ที่เป็นเรื่องใหญ่มีฉบับปรากฏอยู่คือ เรื่องมหาวงศ์พงศาวดารลังกา ว่าด้วยพุทธศาสนประวัติในลังกาทวีป เรื่องชินกาลมาลินี (เรื่องชินกาลมาลินี ต่อมาภายหลังกรมศิลป์ฯ ได้มอบให้ ศาสตราจารย์ ร.ท.ท. แสง มนวิฑูรย์เปรียญ แปลใหม่ให้ชื่อว่า "ชินกาลมาลีปกรณ์") ว่าด้วยพุทธศาสนประวัติในประเทศนี้ และเรื่องไตรโลกวิจิตร เป็นต้น แต่หนังสือซึ่งแปลในรัชกาลที่ ๑ มักมีบานแพนกและบอกชื่อผู้แปลไว้เป็นสำคัญ แต่เรื่องมิลินทปัญหาที่นี้ไม่มี จึงสันนิษฐานว่า จะแปลในรัชกาลที่ ๓ ด้วยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงอาศัยราชประเพณีที่ทรงสดับพระธรรมเทศนาทุกวันเป็นนิตยในครั้งนั้นโปรดฯ ให้อาราธนาพระผู้ถวายเทศน์แปลพระไตรปิฎกทั้ง พระสูตร พระวินัย พระปรมาัตถ์ และหนังสือเรื่องต่าง ๆ ซึ่งโบราณบัณฑิตได้แต่ไว้ในหอหลวง จึงเกิดหนังสือซึ่งแปลจากภาษาไทยขึ้นในรัชกาลที่ ๓ เป็นจำนวนมาก หนังสือเรื่องมิลินทปัญหาที่เห็นจะได้แปลถวายเทศน์ในสมัยนั้น

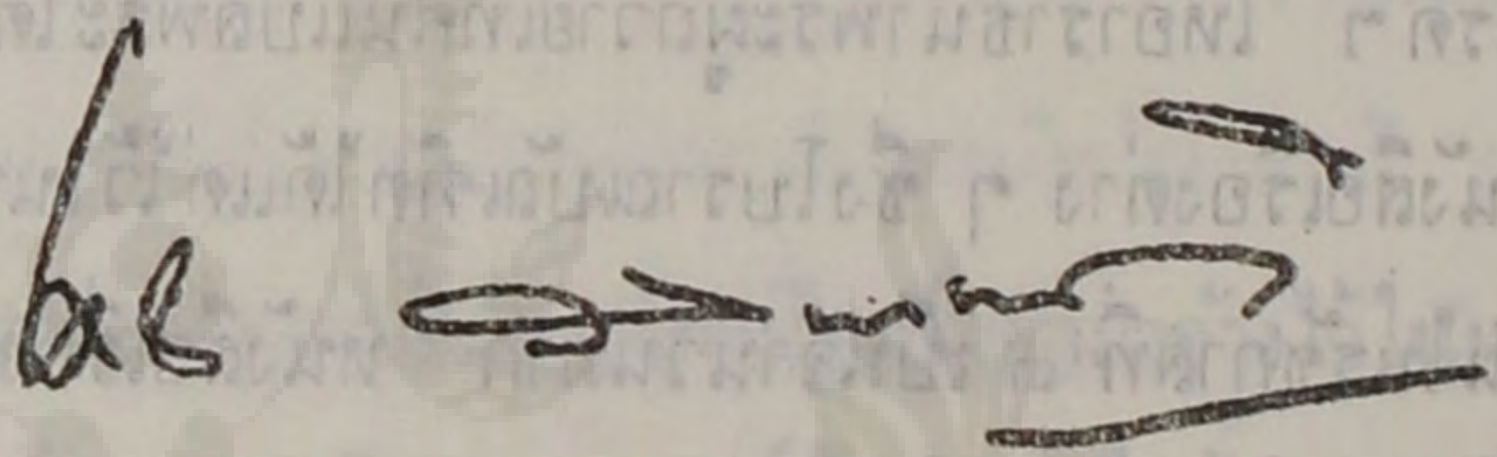
ต่อมาถึงรัชกาลที่ ๕ เมื่อจัดตั้งมหาจุฬาราชวิทยาลัย มีหนังสือธรรมจักษุของมหาวิทยาลัยพิมพ์ออกเป็นรายเดือน สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสได้ทรงแปลมิลินทปัญหาพิมพ์ในหนังสือธรรมจักษุอีกครั้งหนึ่ง หนังสือมิลินทปัญหาที่แปลเป็นภาษาไทยจึงมีอยู่เป็น ๓ ฉบับ คือฉบับแปลครั้งกรุงศรีอยุธยาฉบับหนึ่ง

หนังสือมิลินทปัญหาแปลในสมัยกรุงศรีอยุธยาและในสมัยรัชกาลที่ ๓ กรุงรัตนโกสินทร์ทั้ง ๒ ฉบับนั้น สำนวนแต่งตามนิยมกันในสมัยนั้นคือ มีคำเป็นเครื่องประดับ เพื่อให้ไพเราะเพราะพริ้งมาก จนเคลือบคลุมข้อความที่เป็นตัวธรรมให้เข้าใจยากไป ส่วนที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงแปลพิมพ์ในหนังสือธรรมจักษุนี้ ก็ทรงแปลไม่เท่าใด ให้ท่านผู้อื่นแปลต่อมาแต่งเป็นสำนวน "สนาม" คือ ที่พระแปลหนังสือกันในเวลา

สอบพระปริยัติธรรม ถ้ามีใช้นักเรียนพระปริยัติธรรมก็เข้าใจข้อธรรมได้ยากอีกเหมือนกัน ราชบัณฑิตสภาจึงให้ นายยิ้ม บัณฑิตยางกูร เปรียญ ซึ่งเคยดำรงตำแหน่งหัวหน้ากองจดหมายเหตุแห่งชาติ ปัจจุบันเป็นข้าราชการบำนาญ ลองเรียงดูใหม่อีกฉบับโดยตั้งปรารภน่าจะให้เข้าใจธรรมในเรื่องมิลินทปัญหาได้ง่ายเป็นสำคัญ จะเรียกว่ามิลินทปัญหาเหมือนอย่างสำนวนอื่นที่เคยแปลมาแล้ว ก็จะต้องเพิ่มคำอธิบายต่อช้อยยาวไป จึงให้ชื่อหนังสือฉบับนี้ว่า "ปัญหาพระยามิลินท"

อนึ่ง ในการจัดพิมพ์ครั้งนี้ เจ้าภาพได้เรียบเรียงประวัติ นางจรุงผิว ฉันทพาทไพเราะ (จรุงผิว สิงหะ) ผู้วายชนม์ ให้พิมพ์ไว้ต่อกำนำหน้า

กรมศิลปากรขออนุโมทนาในกุศลราศีทักษิณานุประทาน ซึ่งเจ้าภาพได้จัดบำเพ็ญอุทิศแด่ นางจรุงผิว ฉันทพาทไพเราะ (จรุงผิว สิงหะ) และได้ให้พิมพ์หนังสืออันมีค่าแจกเป็นกุศลวิทยาทาน ขออำนาจกุศลทั้งปวงนี้จงเป็นพลวปัจจัยลดบันดาลให้ นางจรุงผิว ฉันทพาทไพเราะ (จรุงผิว สิงหะ) ผู้วายชนม์ ประสพแต่อิฏฐคุณมณูญผล เสวยสุขสมบัติในสัมปรายภพสมดังมโนปณิธานของเจ้าภาพจงทุกประการ เทอญ.

(นายเดโช สวานานนท์)

อธิบดีกรมศิลปากร

กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์.

๖ ธันวาคม ๒๕๒๐

คำนำ

ในการจัดพิมพ์หนังสือเพื่อแจกเป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพคุณแม่ ซึ่งกำหนดวันเสาร์ที่ ๒๑ มกราคม พุทธศักราช ๒๕๒๑ ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม นี้ นอกจากเรื่องลิลิตนารายณ์สิบปาง พระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว อันเป็นส่วนของคุณทุกคนแล้ว ข้าพเจ้าได้จัดพิมพ์เรื่อง ปัญหาพระยามิลินท์ ฉบับของกรมศิลปากร และ ปกิณกทาน แจกเป็นส่วนของคุณข้าพเจ้าด้วยอีก ๒ เล่ม ทั้งนี้เพื่อสนองพระคุณของคุณแม่ โดยเห็นว่าท่านฝึกฝนใจในพระพุทธศาสนา และหนังสือปัญหาพระยามิลินท์ เป็นอธิบายในปัญหาทางพระพุทธศาสนาอย่างยอดเยี่ยม มีค่าควรแก่การอ่านสำหรับผู้สนใจในทางนี้ด้วยเล่มหนึ่ง

คุณแม่ของข้าพเจ้าไม่ได้มีโอกาสเข้าเล่าเรียนศึกษาในโรงเรียนใดๆ เลย มีความรู้เพียงอ่านออกเขียนได้ โดยคุณพ่อของท่านสอนให้เล็ก ๆ น้อย ๆ แต่ท่านสามารถจดจำหรือกรองของวรรณคดีไทย ว่าปากเปล่าได้เป็นเล่ม ๆ และรู้รสความไพเราะ งดงาม และลีลาของภาษาอันสูงชั้น ทั้งท่านยังสามารถจดจำสุภาษิต คติโบราณ ถกขัณฑ์ ร้อยกรองอย่างไพเราะ ได้มากมาย เป็นที่พึ่งของลูกหลานในวิชาความรู้อันน่าศึกษาเหล่านั้น ข้าพเจ้าเองจดจำได้จากท่านได้เพียงเล็กน้อยเท่านั้น และได้เขียนไว้ในหน้าเทอดพระคุณคุณแม่แล้ว และด้วยเหตุที่เห็นว่าท่านเป็นผู้สนใจในการหนังสือชั้นสูงอย่างยิ่ง ข้าพเจ้าจึงได้พยายามเลือกจัดพิมพ์หนังสืออันเป็นร้อยกรองเช่นลิลิตนารายณ์สิบปาง ส่วนปัญหาพระยามิลินท์ ก็เป็นความรู้อันละเอียดปราณีต สมควรแก่ผู้มีมันสมองอันเลิศเช่นท่าน ดังนั้น หากจะได้รับบุญกุศลใดจากการพิมพ์หนังสือนี้ ข้าพเจ้าก็ขอทิศแด่คุณแม่ ขอกุศลผลบุญได้เป็นปัจจัยดลบันดาลให้คุณแม่ของข้าพเจ้าประสบแต่ความสุขสวัสดิ์ สถิตยสถานอยู่ในสรวงสวรรค์ เสวยสุขสมบัติอยู่ชั่วกาลนาน เทอญ

อนึ่ง โดยเหตุที่เล่มหนังสือลิลิตนารายณ์สิบปางมีความหนาอยู่แล้ว บรรดาคำไว้อาลัยและรูปถ่าย จึงได้นำไปพิมพ์รวมไว้ในหนังสือปัญหาพระยามิลินท์ เพราะเนื้อเรื่องน้อยกว่า ขอท่านผู้อ่านได้โปรดทราบตามนด้วย

ป.ร.ม. สิงหะ

(ปทุม สิงหะ)

๒๑ มกราคม ๒๕๒๑

นางจรงพิว ฉันทพาทไพเราะ
(จรงพิว สิงหะ)

ชาตะ พุทศั๓บตี ๔ กรกฏาคม ๒๔๓๒
มรณะ ศุกร ๒๐ พฤษภาค๓ ๒๕๒๐
สิริรวมอายุได้ ๘๗ ปี ๕ เดือน ๒๐ วัน

ประวัติคุณแม่

นางจรุงผิว ฉันทพาทไพเราะ

(จรุงผิว สิงหะ)

เกิด พุทฺหส์บที ๔ กรกฎาคม พุทศักราช ๒๔๓๒

ที่บ้านเลขที่ ๒๓ ถนนอรุณอมรินทร์ (บ้านข้าวเกรียบ) ธนบุรี

(ปัจจุบัน คือบ้านเลขที่ ๒๕ ถนนอรุณอมรินทร์ ตำบลศิริราช อำเภอบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร)

นามบิดา นายสง มหาสันทนะ

นามมารดา นางชุ่ม มหาสันทนะ

นามปู่ ชุนสุนทร (โต มหาสันทนะ)

นามย่า นางสุนทร (เอม มหาสันทนะ)

นามตา นายกลิ่น

นามยาย ท้าวทองกีบม้า (ไผ่)

นามพี่น้องร่วมบิดามารดาซึ่งถึงแก่กรรมหมดแล้ว

๑. น.ส. เผือก มหาสันทนะ

๒. อำมาตย์โท พระศรีปริญา (ล้วน มหาสันทนะ) เนติบัณฑิต

๓. นางจรุงผิว ฉันทพาทไพเราะ (จรุงผิว สิงหะ)

๔. นางพนมเนิน ภักดีชุมพล

๕. อำมาตย์โท พระอนุบาลสกลเขตต์ (สัน มหาสันทนะ)

พี่น้องร่วมบิดามี ๑ คน คือ นางผวน สิงหะ ถึงแก่กรรมแล้ว

การสมรส

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๕ ได้สมรสกับ พันเอก พระฉันทพาทไพเราะ (จรัส สิงหะ)

ในการสมรสนี้ สมเด็จพระเจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนารถ กรมหลวงพิศณุโลกประชานาถ (ผู้ประทานนามสกุล สิงหะ) ได้ทรงพระกรุณาเสด็จมาประทานน้ำสังข์ ณ ที่บ้าน ต่อมาได้ทรงรับไหว้ และประทานเข็มกลัดจารึกอักษรว่า “ทรงยินดี”

นามบัตรวิชา

๑. นายสุนทร สิงหะ (รับราชการ) สมาชิกสภานิติบัญญัติแห่งชาติ
๒. พลเรือเอก กวี สิงหะ (รับราชการ) เลขาธิการสภานโยบายแห่งชาติ
รองผู้บัญชาการทหารสูงสุด
๓. นางสาวประทุม สิงหะ (ธรรมศาสตร์บัณฑิต) ทนายความ
๔. พันเอกปรีชา สิงหะ (รับราชการ) หัวหน้ากองรักษาความปลอดภัยกรมข่าว
ทหาร
๕. นางปัทมา โสภณ (อักษรศาสตร์บัณฑิต) (อักษรศาสตร์บัณฑิต) อาจารย์โรงเรียนเตรียมอุดมศึกษา
กระทรวงศึกษาธิการ
ประโยคกรรมมัธยม,
ครูศาสตร์บัณฑิต)
๖. นายนิพนธ์ สิงหะ (รับราชการ) อัยการจังหวัดพิิจิตร
กรมอัยการ
๗. นายทวีพันธ์ สิงหะ (รับราชการ) หัวหน้ากองการเจ้าหน้าที่
กระทรวงการต่างประเทศ

การศึกษา

คุณแม่ไม่เคยเข้าเล่าเรียนในโรงเรียนใดเลย ท่านเพียงแต่อ่านออกเขียนได้ โดย
คุณพี่คนใหญ่ของท่าน คือ คุณป้าเผือก เป็นผู้สอนให้วันละเล็กน้อยในเมื่อมีเวลาว่าง
จากการทำงานบ้าน แต่โดยที่ คุณป้าเผือก (ผู้ซึ่งได้ศึกษาเล่าเรียนด้วยตนเองทั้งหมด) เป็นผู้
ที่มีอัจฉริยอย่างยอดเยี่ยมในทางอ่านหนังสือและร้อยกรอง คุณแม่จึงสามารถรับการถ่ายทอด
โดยฟังคุณป้าอ่านจนจดจำไว้ได้เป็นเล่ม ๆ และนำมาสอน มาท่องและมาพูดให้ลูกหลานฟังได้
ตลอดชีวิต ดังที่ผู้เขียนจะได้ยกมาเขียนเทอดพระคุณของท่านต่อไปจากประวัตินี้

บรรพบุรุษ

คุณแม่ได้เล่าว่า บรรพบุรุษทางมารดาของท่าน เท่าที่ได้เล่าสืบต่อกันมาให้ลูก
หลานรู้นั้น ต้นตระกูลเป็นสตรี ชื่อคุณท้าวทองมอญ เป็นหัวหน้าชาวมอญในแผ่นดินสมเด็จพระ
พระเจ้ากรุงธนบุรีและแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ซึ่งปรากฏในพงศาวดาร
ว่า เป็นผู้ที่ได้ไปเฝ้าคอยรับเสด็จพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกที่วัดโพธาราม เข้า

ใจว่าคือวัดพระเชตุพน ฯ ในปัจจุบัน) และเชิญเสด็จลงเรือพระที่นั่งข้ามมาฝั่งกรุงธนบุรี เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ขณะดำรงพระอิสริยยศเป็นสมเด็จพระเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึก เสด็จยกทัพกลับมาปราบจลาจลที่เกิดขึ้นในวาระสุดท้ายของแผ่นดินสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี

สืบต่อจากคุณท้าวทองมอญแล้ว บรรพบุรุษของท่านคนต่อ ๆ มาที่เป็นหญิงก็ได้เข้ารับราชการในฝ่ายในของพระมหากษัตริย์มาเกือบทุกรัชกาลจนถึงแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เท่าที่ท่านทราบ คือ คุณท้าวศรีสัจจา (ลิ้ม) ท้าวทองกีบม้า (ไผ่) ซึ่งเป็นคุณยายของท่าน และ ท้าวโสภานีเวศน์ (เล็ก) คุณป้าของท่าน

เมื่อคุณแม่วังยังมีอายุในวัยรุ่น ท่านกับน้องหญิงของท่าน คือคุณพนมเนินได้เข้าไปอยู่กับคุณท้าวโสภานีเวศน์ (เล็ก) ซึ่งเป็นคุณป้าของท่าน ซึ่งรับราชการอยู่ฝ่ายใน ในพระบรมมหาราชวัง บ่อย ๆ ท่านจึงได้รับการอบรมอย่างกุลสตรีผู้ดีและได้มีโอกาสเห็นสิ่งที่ดีงามอันเป็นความรู้ที่หาได้ยาก และท่านได้นำมาใช้ในการอบรมบุตรธิดาต่อมาเป็นผลดี นับเป็นบุญวาสนาของบุตรธิดาของท่านด้วย

เนื่องจากความเป็นอยู่เมื่อสมัยที่ท่านยังเยาว์อยู่นั้น ครอบครัวของท่านยากจน คุณแม่ของท่านต้องทำข้าวเหนียวเรียกว่าข้าวเหนียวบงาซัด ส่งขายตามอย่างที่บรรพบุรุษเคยทำมา ท่านและพี่น้องของท่านทุกคนต้องช่วยคุณแม่ของท่าน การทำข้าวเหนียวบงาซัดนั้น เป็นงานที่ประณีตและใช้เวลามาก ผลกำไรที่ได้รับจากการส่งขายนั้นก็มีเพียงเล็กน้อย แต่ก็จำเป็นต้องทำ เพราะในสมัยนั้น เฉพาะอย่างยิ่งผู้หญิง ไม่มีกิจการงานอย่างอื่นที่จะเลือกทำได้

และเนื่องจากที่บ้านท่านทำข้าวเหนียวบงาซัดส่งขาย คนจึงเรียกกันว่า “บ้านข้าวเหนียว” เรื่องข้าวเหนียวบงาซัดนี้ มีเรื่องที่ท่านเล่าแทรกด้วยความปีติปลาบปลื้มว่า เมื่อครั้งแผ่นดินพระพุทธเจ้าหลวง (รัชกาลที่ห้า) บรรพบุรุษของท่านจะต้องนำข้าวเหนียวบงาซัดชนิดที่ ๑ จักวางบนตะลุ่ม นำขนทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเป็นประจำทุกปี และทุกครั้งเมื่อทอดพระเนตรเห็น ก็ทรงดีพระทัย รับสั่งว่า “มาแล้ว พี่น้อง บ้านข้าวเหนียวมาแล้ว” ทั้งนี้ เพราะทรงนับเป็นพระญาติ ยิ่งความปีติปลาบปลื้มชื่นชมโสมมมนัสแก่บรรพบุรุษของท่านทุกคนเป็นล้นพ้น

ชีวิตของท่าน

ตั้งนี้ คุณแม่จึงถือกำเนิดและเติบโตขึ้นมาในครอบครัวของสกุลวงศ์ที่ สวามิภักดิ์ และจงรักภักดีต่อพระบรมราชจักรีวงศ์และพระมหากษัตริย์เป็นอย่างยิ่งและเมื่อท่าน ได้สมรส

มีบุตรธิดาแล้ว คำสั่งสอนหรือเรื่องเล่าของท่านส่วนใหญ่ก็จะเป็นเรื่องราวของแผ่นดิน ที่ท่าน
ได้มีโอกาสรู้เห็นด้วยตนเองหรือฟังจากบรรพบุรุษของท่าน อันเกือบจะเป็นการเล่าประวัติ -
ศาสตร์กลายเป็นที่เดียว

คุณแม่เป็นสตรีไทยที่ได้รับการอบรมอย่างแบบแผนดั้งเดิม กล่าวคือขยันทำการ
งาน รักพ่อแม่และเคารพยำเกรงเป็นที่สุด มีความกตัญญูกตเวทีต่อผู้มีพระคุณยิ่งนัก เป็นผู้ที่
รักพี่รักน้อง เอาใจใส่เอาใจเฟ้อต่อวงศาคณาญาติ กับสามีก็ปรนนิบัติดูแลให้ได้รับความสุขสบาย
เอออกเอาใจมิให้ขุ่นหมอง รักษาทำนุบำรุงมิให้ทรัพย์สินที่พ่อแม่หรือสามีหามาให้ เสื่อมสลาย
หรือวิบัติไป กับลูกนั้นได้ชื่อว่าแม่ที่รักที่สุด เข้มงวดกวดขัน สั่งสอนอบรมให้อยู่ในสายตา
เนื่องนี้จึงไม่รังรอที่จะลงโทษเมื่อลูกดื้อรนเอาแต่ใจตัว เคียวเข็นให้มีความขยันหมั่นเพียร ให้
ประพฤติแต่สิ่งที่ดี และต้องอยู่ในระเบียบของท่านโดยเคร่งครัด คำสั่งสอนของท่านมักจะเป็น
คำฉันท์โคลงกลอนหรือบทร้อยกรองที่ท่านจดจำมาจากหนังสือที่คุณพี่ของท่าน คือคุณป้าเผือด
นำมาอ่านให้ฟัง และท่านหยิบยกมาพูดสั่งสอนได้ถูกต้องเหมาะสมกับเหตุการณ์นั้น ๆ ทุกครั้งจนผู้
เขียนจำได้ติดหูในบางบท และแม้จนบัดนี้ก็ยังได้อาศัยบทสั่งสอนของคุณแม่ในการทำงาน
และการดำรงชีวิต เป็นเครื่องอบอุ่นใจหาที่เสมอเหมือนมิได้

คุณแม่เป็นผู้ทอถนอต่อสูชีวิตอย่างยิ่งผู้หนึ่ง เพราะฐานะยากจน แต่ต้องดำรง
เกียรติของความเป็นลูกผู้ดีไว้ให้ได้ เมื่อสมรสแล้ว ก็มีบุตรธิดาถึง ๗ คน ฐานะของคุณพ่อ
ก็เป็นเพียงราชการชั้นผู้น้อย ท่านพยายามมัธยัสถ์ในการใช้เงินทอง จนสามารถเลี้ยงบุตร
ธิดาเรียนสำเร็จชั้นอุดมศึกษาทุกคน และสามารถดำรงครอบครัวไว้ในศีลธรรมอันดี ปลุกฝัง
ลูกให้มั่นอยู่ในพระบวรพุทธศาสนา เมื่อบุตรชายมีอายุสมควร ก็จัดให้อุปสมบทในพระพุทธ
ศาสนาถึง ๓ คน และท่านได้มีโอกาสทอดกฐินครั้งหนึ่งที่วัดชลประทานรังสฤษฎ์ซึ่งทำให้ท่าน
ปลื้มใจมาก อนึ่ง ท่านเป็นผู้ที่ถ่อมมั่นในความกตัญญูกตเวทีเป็นอย่างยิ่งท่านเล่าว่า เมื่อท่าน
ยังรุ่นสาวและคุณป้าของท่าน คือคุณท้าวโสภานีเวศน์ขอให้ไปอยู่ด้วยในวังนั้น พอถึงเวลาเย็น
ท่านร้องให้คิดถึงคุณแม่ของท่านทุกวัน เพราะสงสารและเป็นห่วงว่าคุณแม่ของท่านต้องอยู่กับ
คุณพี่คนใหญ่ของท่านคนเดียว และต้องทำงานหนักหาเลี้ยงชีวิต จนในที่สุดท่านต้องขอลา
กลับมาอยู่บ้าน เพื่อจะได้ช่วยเหลือและปรนนิบัติรับใช้คุณแม่ของท่านต่อไป และต่อมาเมื่อ
ครั้งสงครามโลกครั้งที่ ๒ ท่านก็ไม่ยอมอพยพไปอยู่ จ.ว. เพชรบูรณ์กับคุณพ่อ ซึ่งต้องย้ายไป
รับราชการที่นั่น เพราะท่านไม่อาจละทิ้งคุณแม่ของท่านซึ่งทุพพลภาพเดินไม่ได้และคุณพี่ใหญ่
ของท่านซึ่งชราแล้วได้ ท่านได้อพยพพาคุณแม่และคุณพี่ของท่านพร้อมด้วยน้อง ๆ ของผู้เขียน

ไปอาศัยอยู่กับญาติพี่น้องที่สวนบางมด ทั้งนี้เพราะบริเวณใกล้ที่บ้านที่อยู่นั้นถูกทิ้งระเบิดจาก เครื่องบินข้าศึกนำกลั้วมาก ผู้เขียนได้รับเผ้าบ้านให้ท่าน เพราะท่านเป็นห่วงใยบ้านที่อยู่อย่าง ยิ่งท่านได้ส่งผู้เขียนไว้อย่างแน่นนอนว่า จะต้องไม่ทิ้งคุณยาย คุณป้า และน้อง ๆ เป็นอันขาด ต่อมาเมื่อคุณยายและคุณป้าเจ็บ ท่านก็ได้พยาบาลรักษาอย่างเต็มที่ และเมื่อท่านทั้งสองถึงแก่ กรรม ท่านก็ได้ทำการปลงศพทำบุญทำทานให้โดยครบแก่การและตลอดเวลานั้น ๆ ท่านได้ส่ง สอนถึงความกตัญญูกตเวทิต่อท่านผู้มีพระคุณ ท่านอธิบายว่าคุณป้าเผื่อคุณนั้น มีพระคุณต่อท่าน เปรียบเสมือนแม่คนที่สอง เพราะเป็นผู้ที่รับภาระดูแลน้อง ๆ ทุก ๆ คน และต้องทำงานหนัก ในการดูแลบ้านช่อง ปรนนิบัติพ่อแม่ รวมทั้งต้องสอนหนังสือสั่งสอนอบรมทุกอย่าง ท่านจึง รักและเคารพยำเกรงคุณป้ามาก และให้จำไว้เป็นเยี่ยงอย่างของคนดี

หนึ่งก่อนที่คุณพ่อจะสมรสกับคุณแม่ นั่นท่านได้ทำการสมรสมาครั้งหนึ่งแล้วกับคุณป้า ผวนซึ่งเป็นพี่ต่างมารดาของคุณแม่ ต่อมาคุณป้าผวนถึงแก่กรรมทิ้งบุตรชายเล็ก ๆ ไว้คนจน ต่อมาเมื่อคุณแม่สมรสกับคุณพ่อแล้ว บุตรเล็ก ๒ คนของคุณป้าผวน คือ พลโท จำลอง สิงหะและ คุณจินดา สิงหะ จึงได้รับการเลี้ยงดูและอบรมสั่งสอนจากคุณแม่จบ เจริญวัย คุณแม่รักหลานทั้ง ๒ คน นี้นิยมกับลูก และสั่งสอนบุตรธิดาของท่านให้รักพี่ชาย ๒ นี้นิยม กับพี่แท้ ๆ ตลอดมา

เมื่อคุณแม่เข้าสู่วัยชรา ท่านพยายามศึกษาและปฏิบัติตนในวิถีทางของพระพุทธ ศาสนาอย่างจริงจัง ได้เข้าวิปัสสนากับท่านเจ้าคุณอุดมฯ สำนักวัดมหาธาตุ ไปวัดฟังเทศน์ ทุกวันพระ สวดมนต์ ใส่บาตรทุกเช้า พอว่างก็นั่งสมาธิทุกวัน ถึงแม้อายุจะล่วงเข้าสู่น ๘๐ ท่านก็ยังแข็งแรงไปไหนมาไหนได้

ความเปลี่ยนแปลงเริ่มมาถึง เมื่อคุณพ่อถึงแก่กรรมโดยกะทันหันหลังจากที่ไม่สบาย อยู่เพียงคืนเดียว ความเสียใจอาลัยรักอันลึกซึ้งได้ทำให้คุณแม่เริ่มอ่อนแอลงและในปีสุดท้าย แห่งชีวิต ท่านทุพพลภาพเดินไม่ได้ ผู้เขียนได้อุทิศชีวิตรักษาพยาบาลท่านโดยเต็มกำลังความ สามารถ คำพูดที่ท่านพูดกับผู้เขียนเป็นคำสุดท้ายของท่านก็คือ "พุทโธ" หลังจากนั้นอีกไม่ กี่วันท่านก็ถึงแก่กรรมด้วยความสงบ เมื่อวันที่ ๒๐ พฤษภาคม ๒๕๒๐ เวลา ๑๐.๓๐ น.

คุณแม่เป็นผู้ที่มีความกตัญญูกตเวทิต่างยิ่งนัก ได้สั่งเสียผู้เขียนมั่งอยู่ในเรื่องนี้ให้แน่ว แน่ เมื่อท่านมอบหมายยกที่ที่ท่านอยู่ให้ผู้เขียนนั้น ท่านชี้แจงว่าท่านเป็นที่พระราชทานของ พระมหากษัตริย์มาตั้งแต่ต้นตระกูลของท่าน บรรพบุรุษได้อาศัยดำรงชีวิตอยู่มาด้วยความสุข หลายชั่วคน ฉะนั้นให้มีความจงรักภักดีต่อท่านผู้พระราชทานและพระบรมวงศ์ของท่าน และให้ ท่านบำรุงรักษาไว้เสมอด้วยชีวิต จะได้เป็นศิริมงคลแก่ตนและแก่วงศ์ตระกูลสืบไป

ด้วยอนุภาพแห่งพระไตรรัตนาคุธคุณ ที่คุณแม่ได้ยึดมั่นเป็นที่พึ่งตั้งใจของท่าน
ประกอบบุญกุศลมาตลอดชีวิต ในเวลาที่สตรระลึกได้ ก็ยังได้อึดมั่นในพระนามของสมเด็จพระ
พระสัมมาพุทธเจ้า กล่าวว่่า "พุทโธ" ลูกจึงเชื่อว่า ณ บัดนี้คุณแม่ของลูกได้สถิตย์อยู่ ณ สวรร
สวรรค์สุคติภพ เสวยสุขด้วยกุศลผลบุญที่ท่านได้ตั้งจิตตกระทำอยู่เนืองนิจ พ้นจากทุกข์ภัย
อันตรายใด ๆ ทั้งสิ้น ตลอดไปชั่วนิรันดร

ประทุมสิงหะ

(ประทุม สิงหะ)

๒๑ มกราคม ๒๕๖๑

แถวขึ้น : อำมาตย์โท พระศรีปริยญา (ล้วน มหาสันตนะ) นางผวน สิงหะ อำมาตย์โท พระอนุ-
บาลสกลเขตต์ (สัน มหาสันตนะ)

แถวนั่ง : นางพนมเนิน ภักดิ์ชุมพล น.ส. เผือก มหาสันตนะ นางชุ่ม มหาสันตนะ นางจรุงผิว
ฉันทพาทไพเราะ (จรุงผิว สิงหะ)
เด็ก ๒ คน คือ ทิพย์ และ พลโทจำลอง สิงหะ

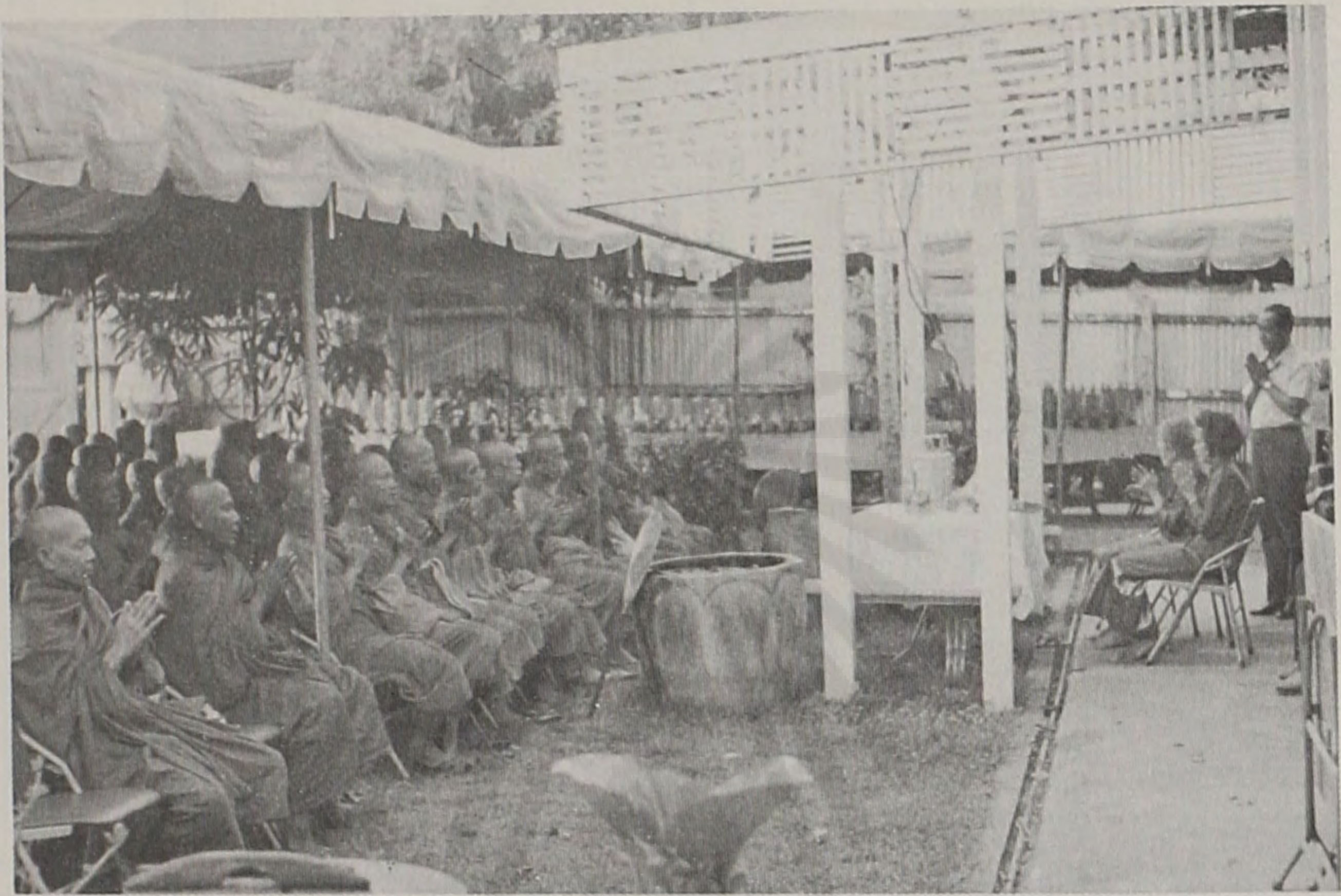

๔ กรกฎาคม ๒๕๑๗ ทำบุญถวายสังฆทานแก่พระภิกษุสงฆ์ ๑๐๐ รูป อายุ ๘๕ ปี

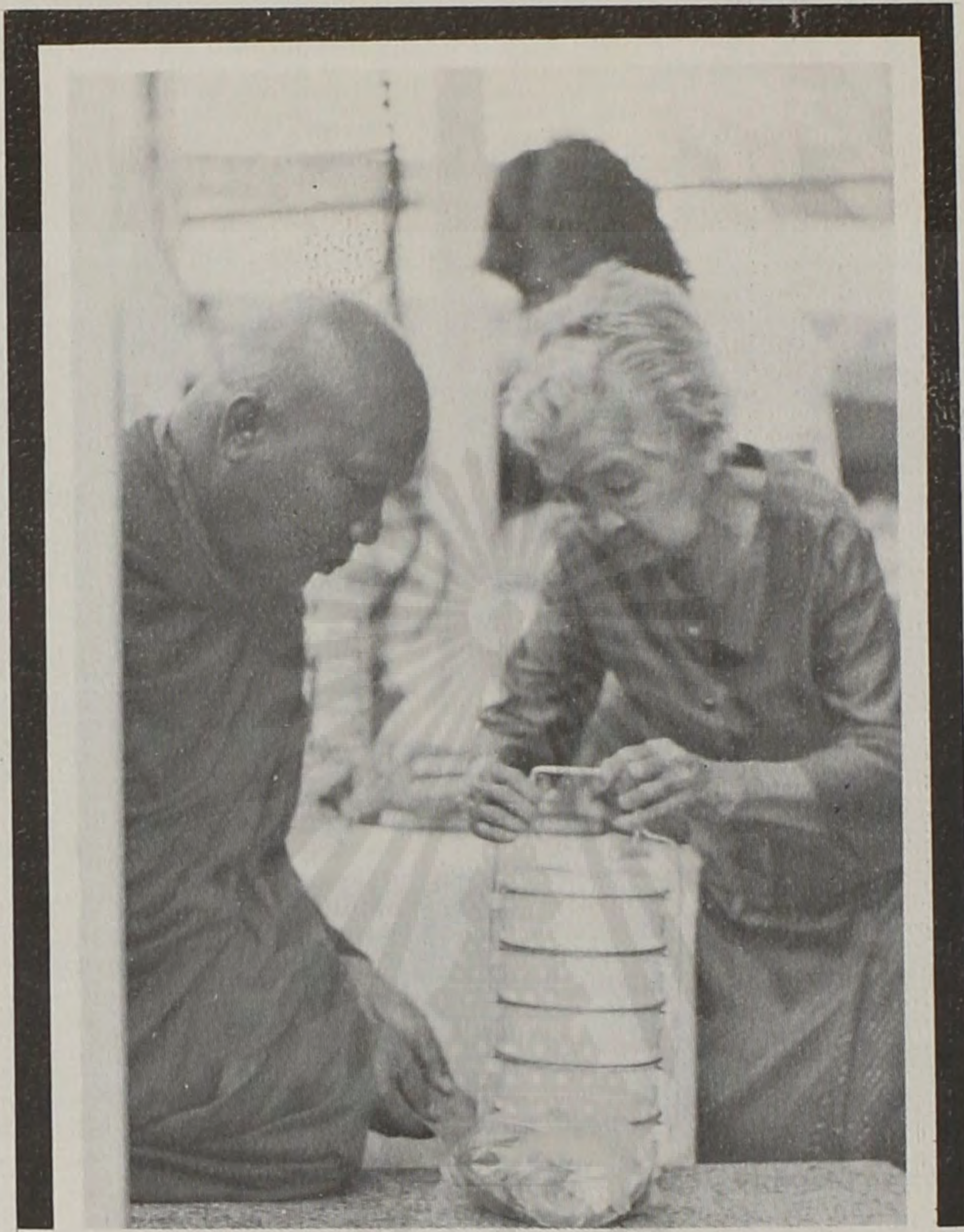
ทำบุญถวายสังฆทานแก่พระภิกษุสงฆ์ ๑๐๐ รูป อายุ ๘๕ ปี

ทำบุญถวายสังฆทานแก่พระภิกษุสงฆ์ ๑๐๐ รูป อายุ ๘๕ ปี

ถวายสังฆทานแด่ท่านเจ้าประคุณพระราชธรรมโสภณ
เจ้าอาวาสวัดเครือวัลย์วรวิหารเมื่ออายุ ๘๕ ปี

ถวายสังฆทานแด่ท่านเจ้าประคุณพระเทพสิทธิมนี (นามเดิม พระอุดมวิชาญาณเถระ)
เมื่ออายุ ๘๒ ปี

๔ กรกฎาคม ๒๕๑๓ อายุ ๘๕ ปี

ถ่ายภาพคุณพ่อ เมื่อคุณแม่มีอายุได้ ๘๒ ปี

รายการสวดพระอภิธรรมศพ

นางจรุงณี ฉันทพาทไพเราะ (จรุงณี สิงหะ)

เวลา ๑๕.๓๐ นาฬิกาทุกคืน

ศุกร์	๒๐ พฤษภาคม ๒๕๖๐	เจ้าภาพ
เสาร์	๒๑ พฤษภาคม ๒๕๖๐	เจ้าภาพ
อาทิตย์	๒๒ พฤษภาคม ๒๕๖๐	น.น.ร. รุ่น ๘๓ และ พี่น้องสกุลมหาสนั่นหะ และพี่น้องสกุล เวชยันตรังสถัญญ์ พี่น้องสกุลภักดีชุมพล
จันทร์	๒๓ พฤษภาคม ๒๕๖๐	สภาที่ปรึกษาของนายกรัฐมนตรี และ คณะรัฐมนตรี และ กองบัญชาการทหารสูงสุด
อังคาร	๒๔ พฤษภาคม ๒๕๖๐	ก.ร.ป. กลาง และ ยาสูบแพรว
พุธ	๒๕ พฤษภาคม ๒๕๖๐	เตรียม ท.บ. รุ่น ๓ และ สำนักกฎหมาย ธนาคารกรุงเทพ จำกัด ว.ป.อ. ๕ และ ญาติของสกุลกมลนาวิน
ศุกร์	๒๗ พฤษภาคม ๒๕๖๐	เวลา ๑๐.๓๐ นาฬิกา สวดพระพุทธรมณฑ์ เวลา ๑๑.๐๐ นาฬิกา ถวายภัตตาหารเพล เวลา ๑๓.๐๐ นาฬิกา มีพระธรรมเทศนา ๑ กัณฑ์ เวลา ๑๓.๔๕ นาฬิกา มาติกา เวลา ๑๔.๐๐ นาฬิกา บรรจุศพ ณ สุสาน วัดเครือวัลย์วรวิหาร

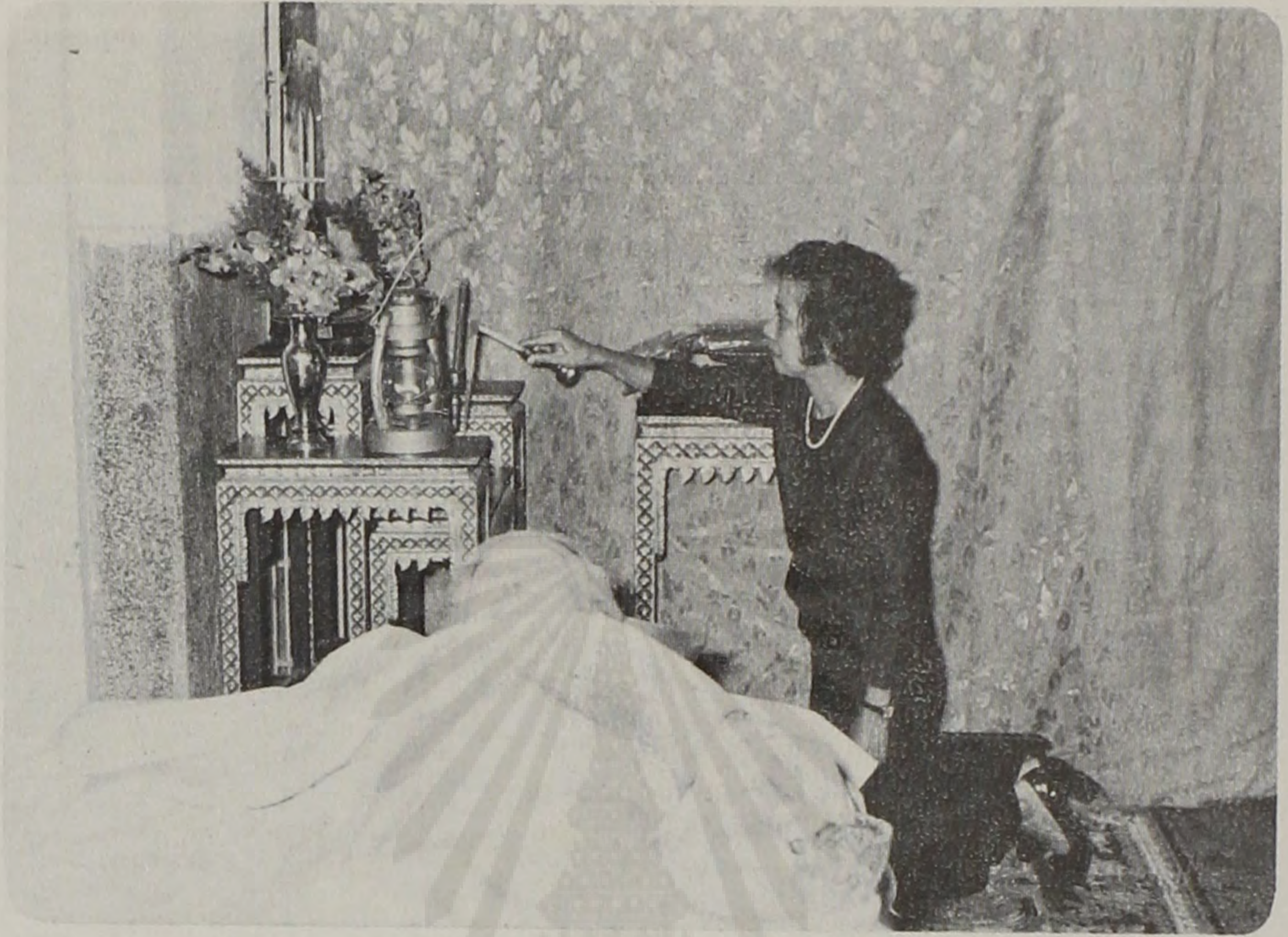
ขอขอบพระคุณ

มรดกกรรมของคุณแม่ฉัน ได้รับความกรุณาจากท่านผู้มั่งคั่งเกียรติมากมาย แม้กระทั่งท่านผู้มั่งคั่ง
สูงสุดในการบริหารราชการแผ่นดินทั้งในขณะนั้นและในขณะนี้ ได้อุตสาหะร่วมในการอาบน้ำศพ
สวดพระอภิธรรม และบรรจุศพ ทั้งได้วางพวงหรีด และมอบเงินช่วยทำบุญกุศลเป็นจำนวนมาก นับ
เป็นการให้เกียรติแก่ท่านผู้วายชนม์และบรรดาลูกหลานเป็นอย่างยิ่ง หากคุณแม่จะได้ทราบด้วยญาณ
วิเศษ ท่านก็คงจะปลาบปลื้มซาบซึ้งโสมนัสใจยิ่งนักและคงจะสนองพรให้ท่านผู้มั่งคั่งเกียรติทุก ๆ ท่าน
มีแต่ความสุขสวัสดิภาพพัฒนามงคล ปลอดภัยอันตรายและปราศจากโรคร้ายไข้เจ็บ ตลอดไป เป็นนิจ-
นัตถ์

ลูกทุกคนของท่าน ขอขอบพระคุณในความกรุณาของท่านผู้มั่งคั่งเกียรติทุก ๆ ท่านในครั้งนี้ และ
จะได้รำลึกอยู่ตลอดไปจนชั่วชีวิตหาไม่ และขออนุภาทคุณพระศรีรัตนไตรย์ ได้ช่วยอภิบาลรักษาคล
บ้นดาลให้ทุก ๆ ท่าน ประสบแต่ความสุขความเจริญ ตลอดไปด้วยเทอญ

๒๐ มกราคม ๒๕๒๐

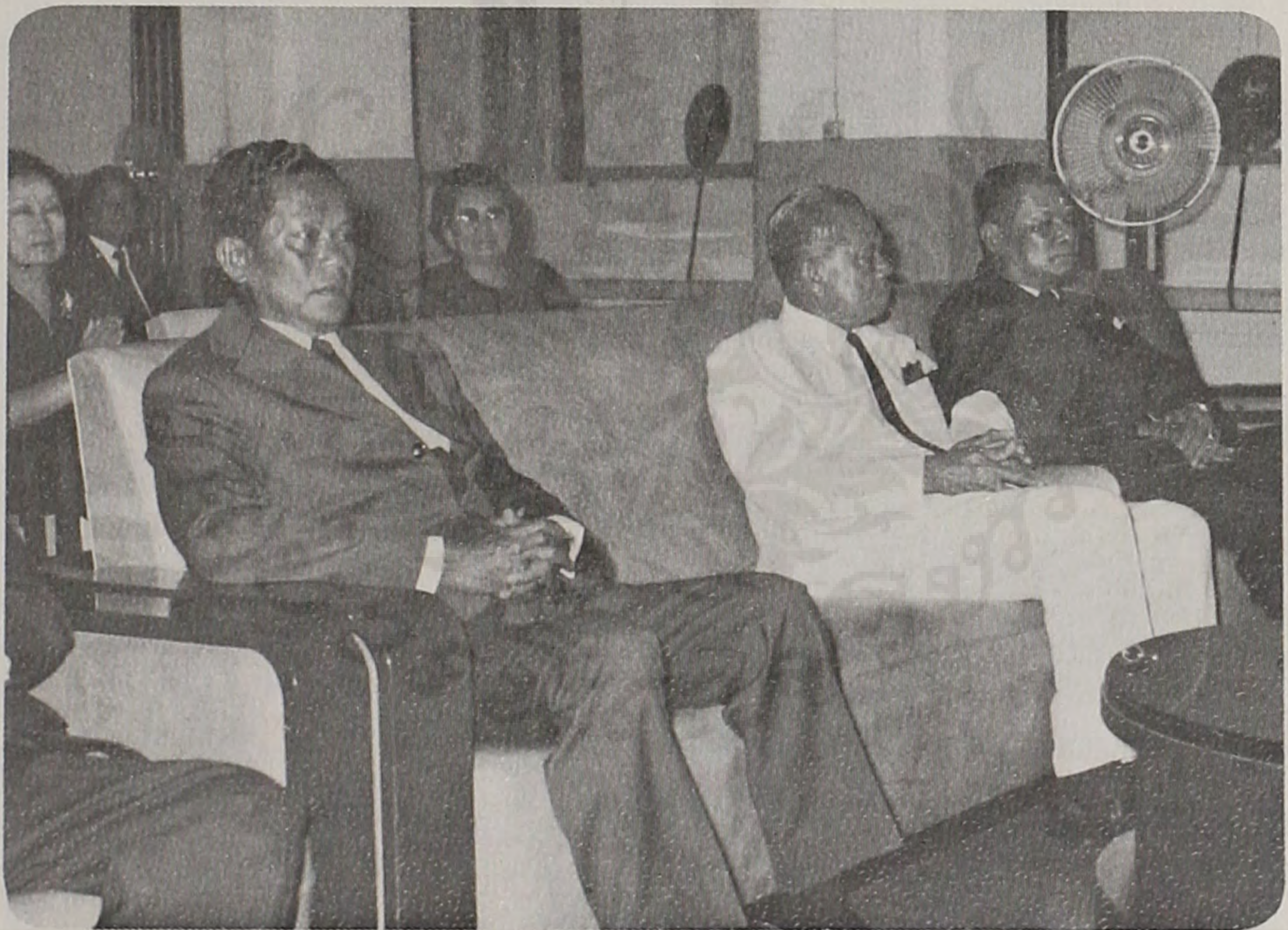
จุดธูปเทียน เริ่มพิธีรดน้ำศพคุณแม่

๑ พลจ ๑ พลเรือเอกสังกัด ชลลอยู่ ประชานสถานโยบายแห่งชาติกำลังรดน้ำศพ

ตั้งศพบำเพ็ญกุศลสวดพระอภิธรรม

๗ พล ๗ พลเอก เกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ นายกรัฐมนตรี และพลอากาศเอก กมล
 เดชะตุงคะ และพลเอก บุญชัย บำรุงพงษ์ รองนายกรัฐมนตรี ในการบำเพ็ญกุศล
 สวดพระอภิธรรม

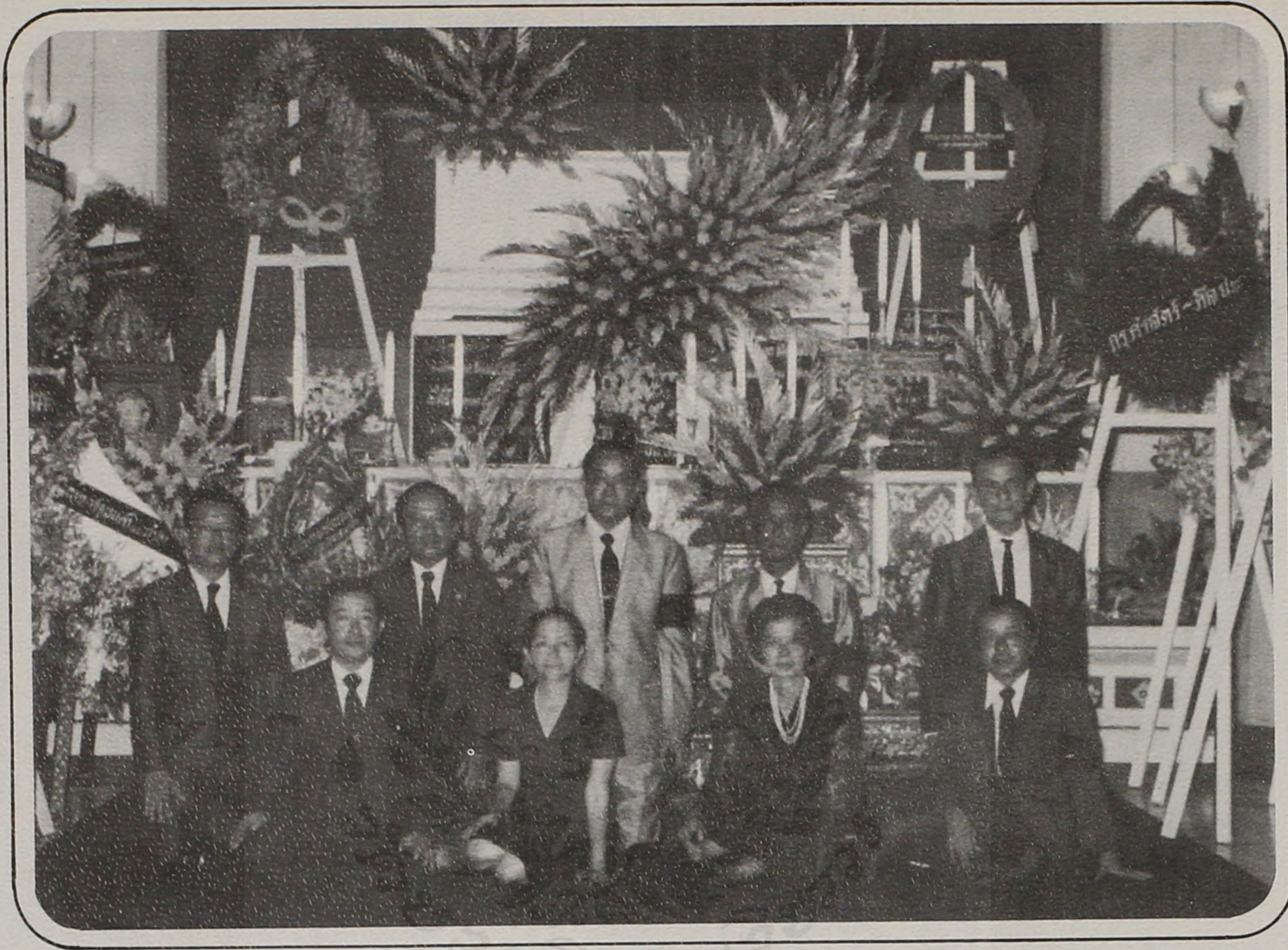

คุณประสิทธิ์ กาญจนวัฒน์ อดีตประธานสภาผู้แทนราษฎร อดีตรัฐมนตรี
กำลังวางพวงหรีดหน้าศพ

คุณบุญชู โรจนเสถียร อดีตรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง และ พล. ร.อ. อนันต์
เนตรโรจน์ กำลังประเคนของถวายพระสงฆ์ สวดพระอภิธรรมศพ

คู่
ลูกและหลานทเหมือนลูก

แถวหลัง : นายสุนทร สิงหะ พลเรือเอก กวี สิงหะ พันเอกปรีชา สิงหะ พลโทจำลอง สิงหะ
นายจินดา สิงหะ

แถวหน้า : นายทวีพันธ์ สิงหะ นางปัทม โสภณ น.ส. ประทุม สิงหะ นายนิพนธ์ สิงหะ

ลูก หลาน ญาติพี่น้อง ในงานสวดพระอภิธรรมศพ

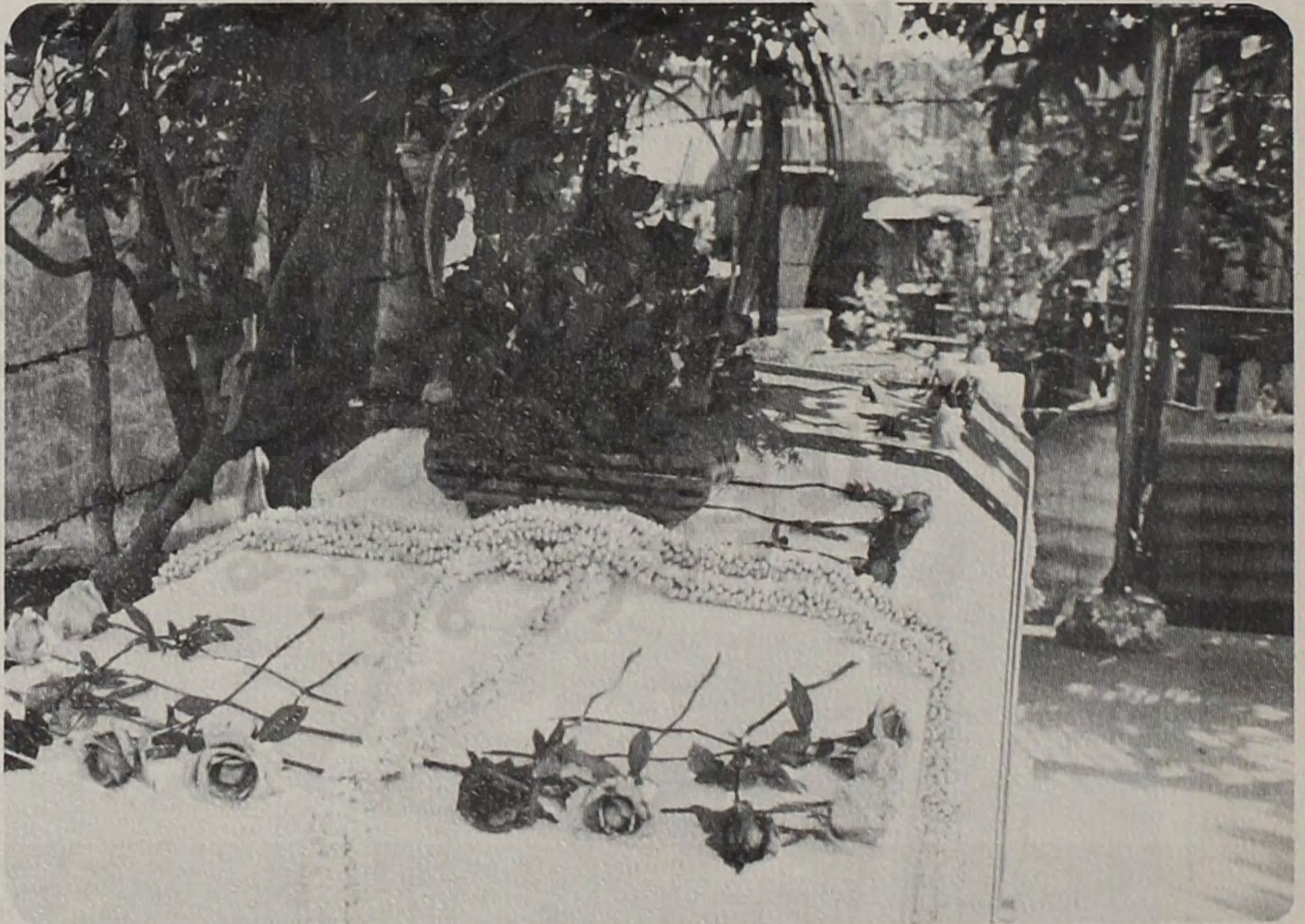
พล อ.ท. มุณี มหาสันตนะ เวชยันตรังสฤษฎ์ กำลังบรรจุศพ ๒๗ พฤษภาคม ๒๕๒๐

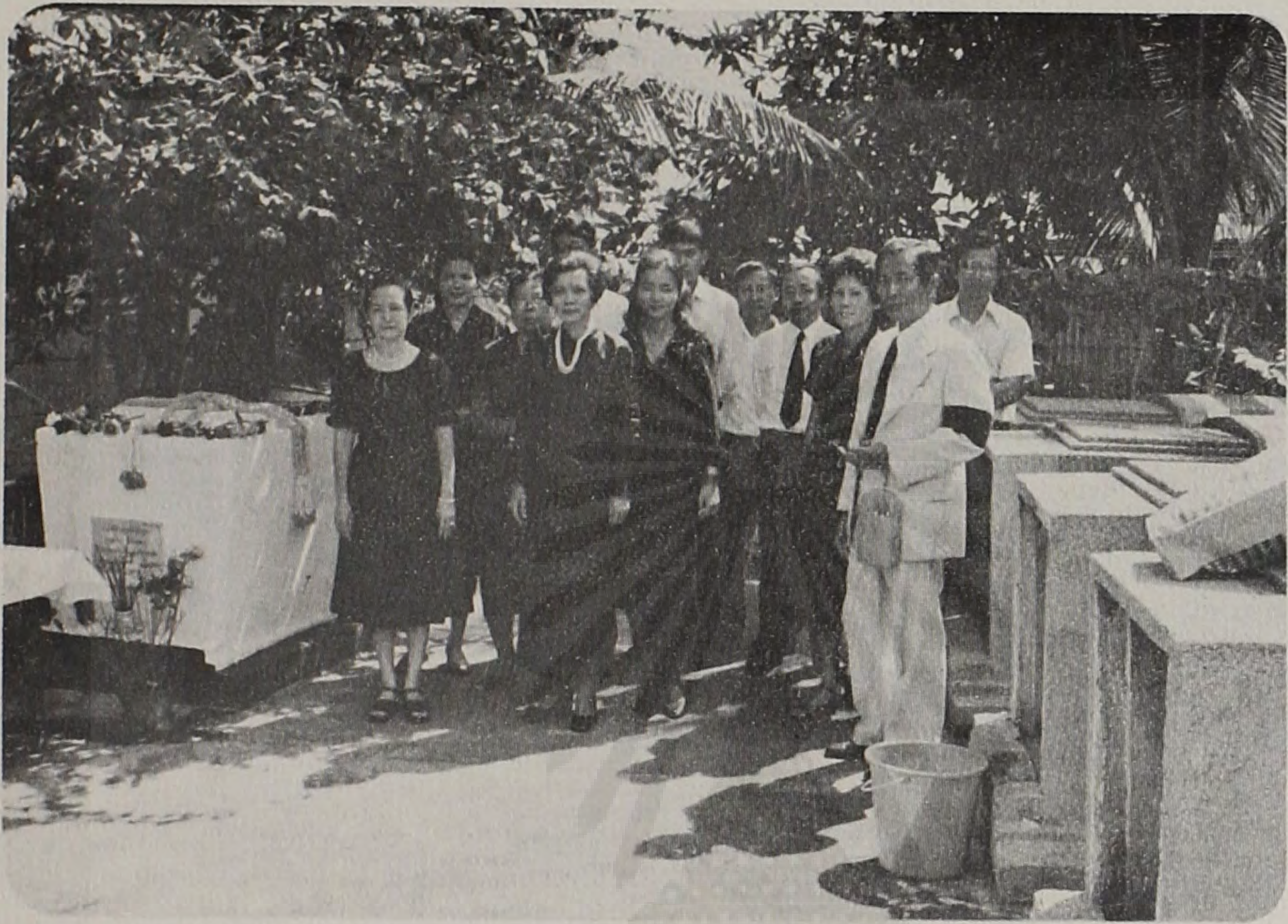

จารึกขอदानหน้าทับบรรจุศพคุณแม่

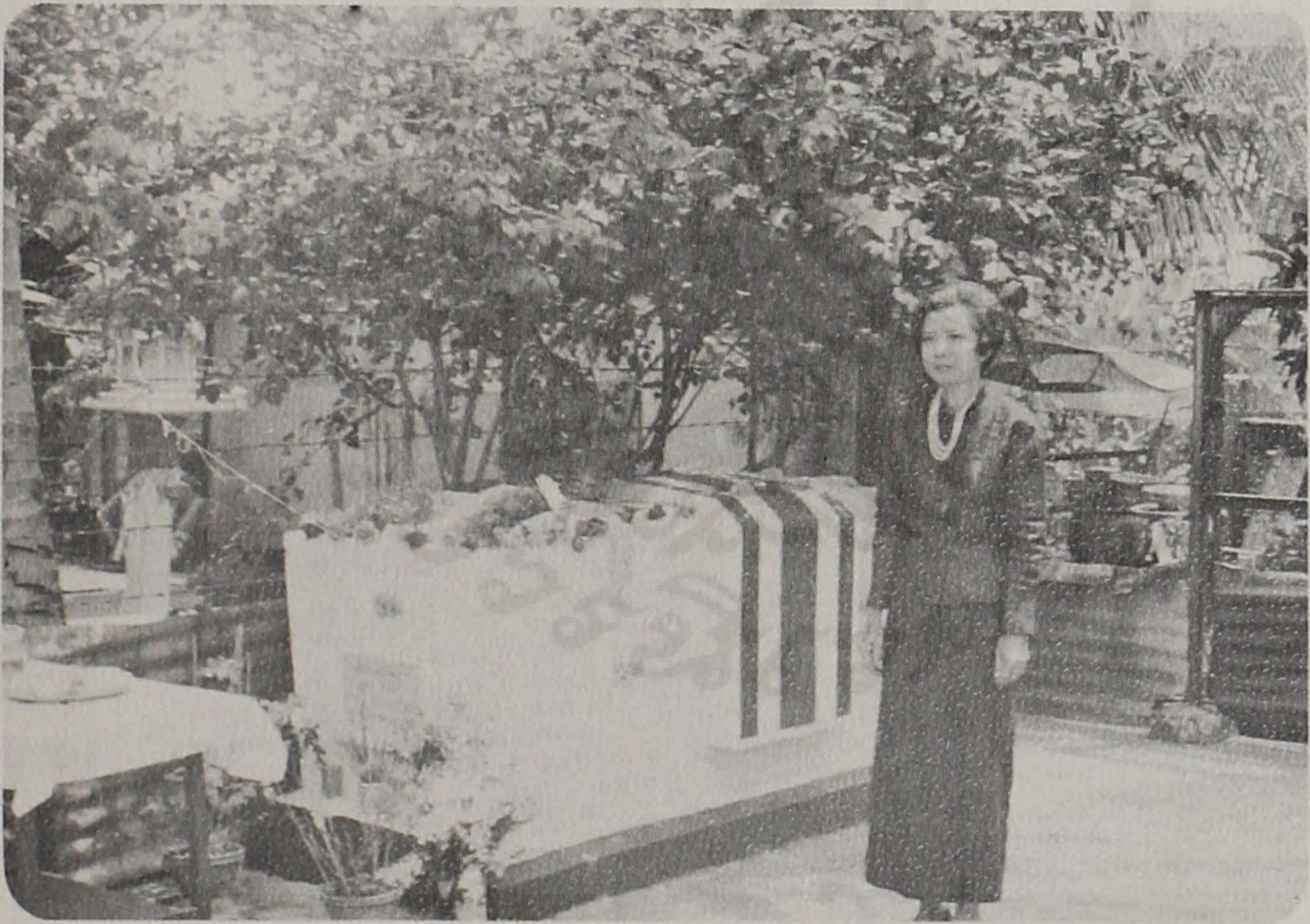

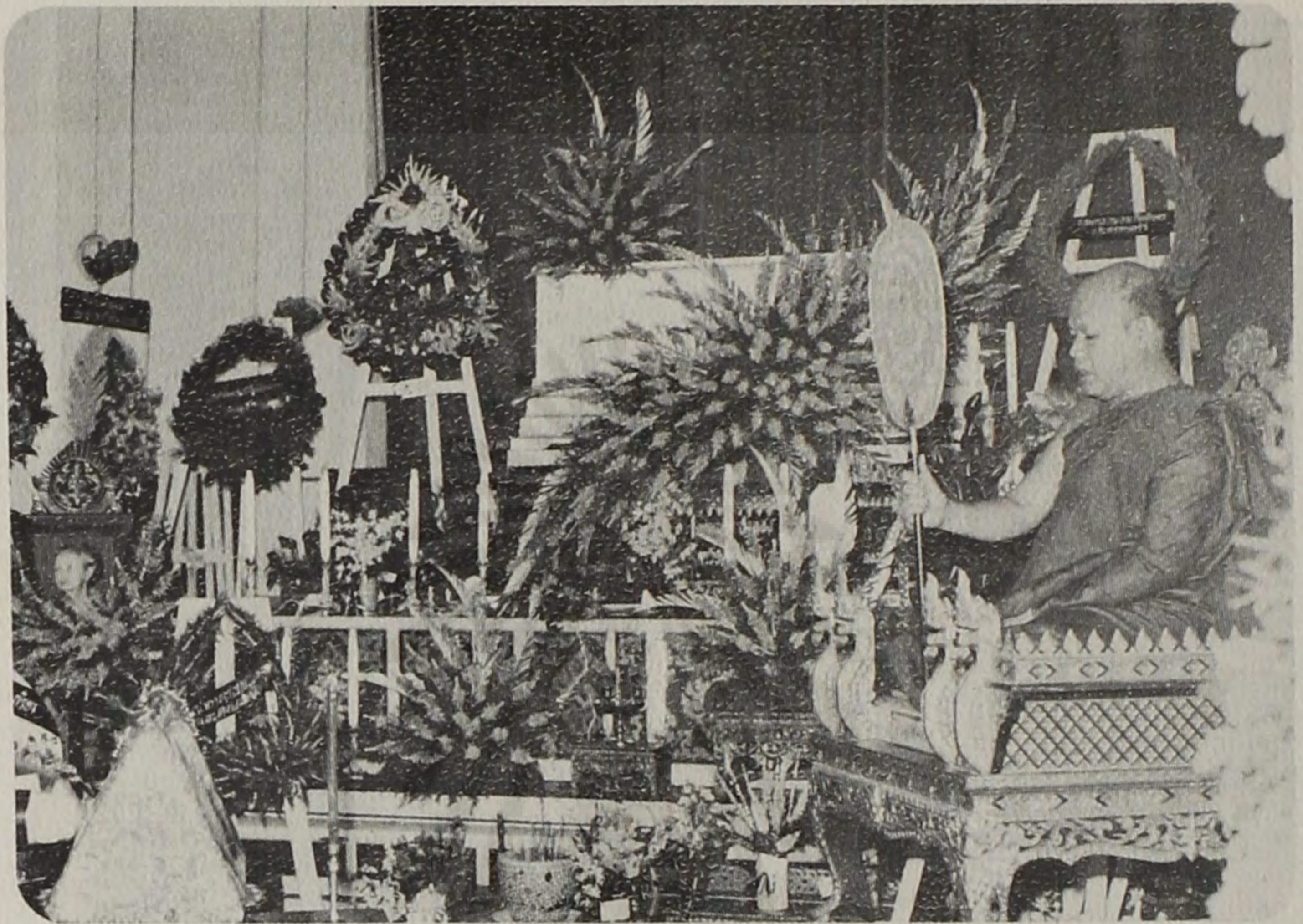
ทำบุญ บิณฑบาตสมวารศพ

ทำบุญร้อยวัน

พระอริยคุณาภรณ์ เจ้าอาวาสวัดเครือวัลย์วรวิหาร
แสดงพระธรรมเทศนาในวันสัตมวารศพ

คำไว้อาลัย

เทอดพระคุณคุณแม่ของลูก

บทร้อยกรองที่ลูกจะขอยกขึ้นมาเขียนต่อไปน บางบทก็เป็นของกวีเอกแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ บางบทก็เป็นพระราชนิพนธ์ของพระมหากษัตริย์, ที่จะขอยกขึ้นมา ก็เพราะเป็นบทที่คุณแม่ชอบนำมาว่าปากเปล่ากล่อมลูก ๆ เมื่อเล็ก ๆ หรือท่องให้ฟัง หรือสอนเป็นคติอยู่เสมอ ตลอดชีวิตของท่าน ซึ่งบทร้อยกรองเหล่านี้สำหรับคนรุ่นปัจจุบัน ก็จะมีรสกวีที่เป็นบทที่นักเรียนในโรงเรียนคุ้นเคยและคงจะจำกันได้ทั้งสิ้น ไม่เป็นของแปลกอันใด แต่ที่ลูกขอหยิบยกไว้ให้ปรากฏเพื่อเป็นการเทอดพระคุณคุณแม่ นั้น ก็เพราะท่านเป็นหญิงไทยสามัญซึ่งเพียงแต่อ่านออกเขียนได้ ไม่เคยเข้ารับการศึกษาร่ำเรียนในโรงเรียนใด ๆ เลย และเกือบจะไม่รู้จักกับหนังสือวรรณคดีจริง ๆ เลยสักเล่ม ฉะนั้นสำหรับเมื่อ ๕๐ ปีเศษมาแล้ว ในสมัยที่ไม่มีโรงเรียนสำหรับผู้หญิงเล่าเรียนการที่ผู้หญิงสามัญ อ่านออกเขียนได้เล็กน้อย ๆ คนหนึ่ง จะสามารถจดจำโคลงฉันท์กาพย์กลอนและวิชาความรู้ต่าง ๆ ซึ่งมีผู้ประพันธ์ไว้มาว่าปากเปล่าสอนลูกได้เป็นเล่ม ๆ นั้น ก็หาได้ไม่่ง่ายนัก และเฉพาอย่างยิ่งสำหรับลูก ที่ได้รู้รสความไพเราะของบทร้อยกรองทั้งหลาย ก็เพราะคุณแม่เป็นครูคนแรกที่น่าความงดงามทั้งอักษร ลีลา และคติต่าง ๆ ของวรรณคดีไทยมาสู่ชีวิตของลูก ตั้งแต่ลูกยังอยู่ในปฐมวัย จนเข้าปัจฉิมวัย—ณ บัดนี้แล้ว พระคุณของคุณแม่ในทางให้สติปัญญาแก่ลูกนั้นไม่มีครูคนใดเสมอเหมือน ลูกจึงขอเทอดพระคุณคุณแม่ไว้ชั่วตราบฟ้าดินสลาย ณ ทน

กล่อมลูก

โศภิตจิ่งหน้ายพักตร์	บ ประจักษ์ที่ใจความ
คินพนัสนิคมคาม	ภาเขื่อนเขตต์นครใด
ข้อที่เคื่องระกายขัด	โศบัตร์สยบลไซ
แสนสาวสนมใน	นคเรศภาเสนา

ถวายน้ำองถนอมไต้	มิถุกในพระอัชฌา
จึงนिरาคนิราคลา	ให้ครวญคร่ำระกำทรวง
ถึงบ่ผิดจะรับผิด	เชิญสถิตย่นครหลวง
เหมือนพระช่วยชูดวง	ชีวาत्म์น้องให้เนานาน
พระสดับพจมาน แยมโษษฐ์เอื้อนสาร	โชนพระนุชมาหมางเวียนนี้ด้วยข้อใด ไค
ครานี้จนจิตต์จำใจ จำจากจรไกล	เพราะกิจประกอบการมี
ไซ้จักคิดร้างแรมศรี สรมมิ่งเมรี	ให้ร้อนระทมตรมทรวง
เชิญแม่กลับสถิตย่นครหลวง	ใจปองนครหลวง พระบาง ให้บางเบา บรรเทา

ทุกข์โทม

(พระรตเมรี คำฉันท์ โดย หลวงทอง ฯ)

ลูกได้ฟังคุณแม่กล่อมน้อง ๆ ด้วยกาพย์บทนี้บ่อย ๆ มาตั้งแต่เล็ก แต่ลูกก็จำได้
 ชาติ ๆ วิน ๆ เขียนก็ผิด ๆ ลูก ๆ และจนบัดนี้ ลูกก็ไม่เคยพบหนังสือคำฉันท์ที่แต่งโดยท่านผู้
 นี้เลย แต่คุณแม่ท่านยกย่องว่า หลวงทอง ฯ ผู้เป็นผู้ที่แต่งโคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน ไพเราะ
 อย่างยิ่ง

คำกลอนที่ท่านชอบนำมากล่อมลูก อีกบทหนึ่ง คือ

มานนี้ฝีมือวันทองทำ	จำได้ไม่ผิดนัยน์ตาพิ
เส้นไหม मैंเขียนแนบเนียนดี	สิ้นฝีมือแล้วแต่นางเดียว
เจ้าบักเป็นบ่าพนาเวศ	ขอบเขตเขาคลุ่มช่อมเขี้ยว
รุกขชาติคาชไบระบัดเรียว	พริ้งเพรียวคอกกระตะดวง
บักเป็นมยุราลงร่าร้อน	ฝ้ายพ้อนอนอยู่บนยอดภูเขาลวง
แผ่หางกางปีกเป็นพุ่มพวง	ชะนีห่วงงเหนียวไม้ชม้อยตา
บักเป็นหิมพานต์ตระหง่านงาม	อร่ามรูปพระสุเมรุภูผา
วินันตกหักกันเป็นหล่นมา	การวิกอิสินทรยุคุณธร
อากาศคงคาชลาสินธุ์	มุจลินท์ห้าแถวแนวสลอน

ไกรลาสสอาดเอี่ยมอรชร
ลงเล่นน้ำคำคั่นอโนภาค
หม่อมมั่งกรล่อแก้วแพรวพรายตา
ห้าห้าพันม่านผลาญสับ
นารักบักเอี่ยมลออออง
เจ้าบักเป็นพระลอกิลกโลก
แสนกะนึ่งถึงองค์อนงค์นุช
แสนกะนึ่งถึงองค์พระเจ้าแม่
ละลักษณวดีไว้โดยปรารงค์
ปู่เจ้าท้าวไซให้ไก่อแก้ว
ถึงสวนพระยี่งแสนกำสรดทรง
สู่สวนพิศवासประพาศโฉม
พี่เลี้ยงเคียงข้างคอยประคอง
มิเสียแรงใจเจ้าวันทองเอ๋ย
กลุ้มกลัดตัดม่านสะบันง
ถึงม่านชั้นสามดงามพร้อม
ยี่นพิศม่านน้องต้องติดใจ
จรดลดคั่นน้อรญเวศ
สังหารผลาญหม่อมสุกณี
บักเป็นลงเล่นในคงคา
ลอยเส้นเกศาในวาริน
บักเป็นเฒ่าทศประสาทใจกล้า
ถวายเป็นเมืองอื่นให้ชื่นครอง
อีเฒ่าศรีประจันผู้มารดา
กูพระยากี่ให้ชังยิ่งคลั่งใจ
พระยากี่ไม่ยากมากหมิ่นนาง

ฝูงกนินรคนธรรพวิทยา
ใสสะอาดเยือกเย็นเห็นชอบผา
ทัศนาราลึกถึงวันทอง
ระย้าบาย่างเข้าไปชั้นสอง
น้องเอ๋ยช่างฉลาดล้ำมนุษย์
ถึงกาหลงทรงโศกกำสรดสุด
พระทรงเสียดสายสมุทรมานเป็นนาง
พระลอลแล่นน้ำแดงดั่งแสงฟาง
กะนึ่งนางพระพี่น้องทั้งสององค์
มาล่อแล้วพระลอลไต่เตลิดหลง
บักเป็นองค์พระเพื่อนพระแพงทอง
พระลอลโถมเสพสุขประสมสอง
นางรีนนางโรยรองบาทบงส์
กระไรเลยโลภรักขุนช้างหลง
ฉีกฉะหวะวงแล้วเหวี่ยงไป
ผีมือพิมเจ้าทำพี่จำได้
ฉลาดนักบักไว้เป็นคาวี
ถึงกรุงจันตประเทศบุรีศรี
เลือกอินทรีแดงสาคลงคาศทิน
กับโฉมจันทรสุทอาอันเจ็ดฉิน
หอมกลิ่นผสมตลบผอบทอง
มาลวงพานางพราวไปจากห้อง
กระทบเรื่องวันทองให้เคืองใจ
เหมือนอีเฒ่าใจกล้าหาผิดไม่
เหมือนนอ้ายขุนช้างซึ่งวันทองกู
ขุนช้างเป็นเศรษฐีมีถมอยู่

คู่มืออ่านใจกังฟู

สับบันหันย้อยลงร้อยทบ

เห็นขุนช้างกางกอดอยู่กำยำ

จู่จับฟ้าฟันฟันระยำ

ฟันตลบมานมั่งไม่เป็นสำ

ทมิ้นคำดาลเคียดเสียดายนาง ฯ

(ขุนช้างขุนแผน ตอนพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ลูกปะติดปะต่อความจำเกือบตายที่จะยกกลอนขึ้นมาเขียน แต่ที่ต้องขอยกขึ้นมาไว้ก็เพราะขอเทอดสติปัญญาคุณแม่ท่านช่างมีสมองความจำเป็นเลิศจริงๆยิ่งกว่านั้น ท่านชี้ให้เห็นว่านอกจากความไพเราะแล้ว จากกลอนนี้จะได้รับความรู้ฉบับประการ ตั้งแต่หิมพานต์ ไกรลาส สระอินทาด พระลอ คาวี เป็นต้น เหมือนบีคี่มานให้ลูกได้เข้าสู่วรรณคดีเรื่องอื่นๆ อีก พระคุณที่คุณแม่ให้นั่นเกินที่ตัวอักษรใดจะให้ความหมายถึงได้

ขุนช้างขุนแผนอีกบทหนึ่ง ซึ่งท่านท่องเสมอและบอกว่า เป็นพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว คือ

ว่าปลางทางจูงสีหมอกม้า

ดังจะปลิวลิวลอยไปตามลม

ปลอบปลางทางกอดกระซิบบอก

เนื้ออ่อนงอนง้อขอสมา

วันทองสองมือประนมมัน

พี่สีหมอกของน้องอย่าจงภัย

เบาเอาพานหน้าดูงามสม

อย่าปรารมภ์เลยนะเจ้ามาซีม้า

ม้าสีหมอกตัวนี้มีสง่า

อย่าให้สีหมอกม้ากระเดื่องใจ

พรั่นพรั่นกลัวม้าไม่เข้าใกล้

จะขอขี่ไปทั้งผิวเมีย ฯ

สำหรับกลอนเสภาบทนี้ เมื่อคุณแม่ทุกข์พลภาพเดินไม่ได้ ต้องนอนอยู่บนเตียง ลูกได้เปิดแผ่นเสียงเพลงไทยที่ขับร้องบทนี้ให้คุณแม่ฟัง เรียนถามท่านว่ายังมีกอกอกไหม ท่านพยักหน้า แล้วยิ้ม ท่านไม่ได้ท่องเองแล้วก็ยังชอบฟังผู้อื่นอยู่มาก

ความฝัน

คุณแม่จำความฝันและคำทำนายฝันที่แต่งไว้เป็นร้อยกรองได้มากมายพวกลูก ๆ เวลาใครฝัน ก็ต้องรีบมาถามคุณแม่ ท่านก็ท่องบทร้อยกรองเหล่านั้นให้ฟัง

คุณแม่เคยท่องกลอนความฝันให้ลูกฟังอยู่บทหนึ่ง จากเรื่องขุนช้างขุนแผน คือ
น้องฝันว่าได้เฝ้าถึงอากาศ   ประหลาดเด็ดสุริยาลงมาล่าง
ถนอมชมอมชื่นแล้วกลิ่นพลาง   สว่างทั่วถ้วน้องถนัคตา
แล้วยังมีชายหนึ่งนั้นสามารถ   องอาจแคะควักเอาตาขวา
ทิ้งไปให้มีทุกเวลา   น้องนี้โศกอานาถใจ
ดวงตาควักไปไม่ได้คืน   กลับเอาดวงอื่นมายื่นให้
มีคมว้าวซ้ากว่าเก่าไป   จะตีร้ายจันใดช่วยบอกมา
(สุนทรภู่)

คือกำเนิคพลายงาม หรือพระไวย ลูกของขุนแผนกับวันทอง
ชมวันทอง

บังอาจน้อยหรือมาร้อหอ   ปลูกเรือนพร้อมต่อเล่นง่ายง่าย
ไม่ทดแทนมันได้มิใช่ชาย   เจ้านายไม่เลี้ยงก็ตามที
นี้หากว่าวันทองไม่เข้าหอ   รอยู่อถึงเจ็ตราตรีนี้
เป็นหญิงอื่นก็จะเสียประเพณี   เจ้าคัสสินสุดอยุธยา
แม้หญิงอื่นหมั้นแสนก็ทำเนา   จะชิงรักหักเอาพี่ไม่ว่า
นี้เจ้าพินนิมน้องตั้งดวงตา   เหมือนมันแขวะควักคว่าเอาดวงใจ ฯ
(ขุนช้างขุนแผน)

ชมความงามของบุษบา

อันนางโฉมยงค์นี้   เลิศล้ำนารีในแหล่งหล้า
นวลละอองผ่องพักตร์โสภา   เพียงจันทราทรงกลดมหมตราคี
งามดั่งโกสุมปทุมมาลย์   บานอยู่ในท้องสระศรี ฯ
(อิเหนา : พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

จดหมายที่คุณแม่ชอบอย่างยิ่ง

ในลักษณะนั้นว่าบัจจามิตร   มาตั้งตึกตาทาหากรุงใหญ่
จงเร่งรีบรพลสกลไกร   ไปช่วยชิงชัยให้ทันที

ถึงไม่เลี้ยงบุษบาเห็นว่าชั่ว
อันองค์ท้าวดาหาริบัติ
มาตรแม่นเสียเมืองดาหา
ซึ่งเกิดศึกสาเหตุเภทภัย
ครั้งหนึ่งก็ให้เสียวาจา
ครั้งนี้เร่งคิดอุจงก์
แม่นมียกพลไกรไปช่วย
อย่าดูทั้งเปลวอัคคี

แต่เขารู้ยู่ที่ว่านั้นเป็นผี
นั้นมิใช่อาหารหรือว่าไร
จะพลอยอายุขาน้ำหรือหาไม้
ก็เพราะใครทำความไว้งามพัศตร์
อายุชาวดาหาอาณาจักร
จะซ้ำให้เสียศักดิ์ก็ตามที่
ถึงเราม้วยก็อย่ามาคูผี
แต่วันนั้นขาดกันจนบรรลัย ฯ

(อิเหนา : สารของท้าวกรุงบานถึงอิเหนา พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

๕ เดือนสติ

คุณแม่ได้ยกโคลงสี่ที่สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ เป็นผู้แต่งมาชมอยู่เนื่อง
นิจ ว่าเป็นโคลงที่ไพเราะอย่างยิ่ง

ไม้โคกบัตเบื่อง
สูงแต่พอสมยศ
สูงนั้กมกมลกรด
เขา บ อาจบังได้
บรรพต
เยี่ยงไม้
พัดแหลก ลงพ้อ
เพราะไม้เกินสูง

โคลงกะทู้

เรา แสนสุขแสนร้อน
จน กรอบใจเกรียมปาน
หนัก ออกอดคาวหวาน
หนา เพื่อนคัจพจน์กั้ง
อย่า หลงมธุรสลิ้น
มา ขอแต่โดยจน
ยืม ทรัพย์สูญเสียผล
เงิน ไซ้หามาให้
เทียมราญ
เกรียบปั้ง
หิวหอบ จริงเวย
กลอกหน้านอนเฉย
ลมกน
ชอบให้
คุณท่อน มีเฮย
แก่ผู้ตรองเฝิน

(หลวงท้อง ฯ)

ครูตอบศิษย์

เจนนงไอบ่ลอยเทียบเว้า	วู้กา
รูกับกาวเม็งแต่ยา	มูไร
บักเซ่นจะมูซา	เคราตู่
เฉะจะตอบห้วยไม้	ซีฟให้มั่งรณอ

อะไรเอ่ย

“มัตคนเจ้าชา	มัตทินฉั้นหาย”
“ซؤونเล็บกักตาย	ไต่ตันซؤونดอก”
“มัตคนไม่บอก	ซؤونพันกินสน”

สอนลูก สอนแล้วสอนอีก

ค่อยเสงี่ยมเจียมตนจนเสี้ยก่อน
ค่อยผันผ่อนทีหลังคนสรรเสริญ ฯ

(สุนทรภู่)

อย่าอวดคิมิทรัพย์เที่ยวจับแจก
เหมือนเกี่ยวแฝกมุงป่าพาดิบหาย
ใครจะช่วยตัวเรากี่เปล่าตาย
อย่ามั่งง่ายเงินทองของสำคัญ

(สุนทรภู่)

โทรเลข

คุณแม่อาการหนักมากแล้ว ลูกรีบระล่ำระลักโทรศัพท์บอกพี่ ๆ น้อง ๆ ก็ยังอดนึกถึงโคลงที่คุณแม่เคยพูดชมไม่ได้

โทรเลขเหลือพิลึกแล้ว

เร็วฉม้ง

น้ำ บก บ อาจบ้ง

บอก- ฐู่

แต่จิตต์ต่อใจยัง

ประหลาดยิ่ง นึ้นนา

เธออาจคาดจิตต์ผู้

รับปลื้มปางเขียน

(พระราชนิพนธ์ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว)

ปลูกเรือน

ปลูกเรือนวันวิโรจน์

รำกาญ

จันทร์สวัสดิภุมมาร

มักร้าง

พุทธครุอยู่ศัยสานต์

ศุกรสิทธิ์ แฮ

ผิวว่าวันเสาร์สร้าง

โศกเศร้าโทรมทลาย

บิสูตท้ายแห่งชีวิต

คุณแม่เดินไม่ได้ นอกจากเวลาอุ้มขึ้นนั่งเพื่อบ่อนอาหารแล้ว ส่วนใหญ่ท่านก็ต้องนอนอยู่บนเตียง ทุกคืนลูกก็นั่งอยู่ใกล้ ๆ เพื่อบีบนวดให้ท่าน ท่านชอบให้ลูบมือของท่าน ลูกพยายามสวดมนต์ให้คุณแม่เสมอ เพราะถึงแม้ท่านจะพูดช้าลง แต่นัยน์ตาและหูท่านยังดีมาก ยามดึก เมื่อลูกจะลาไปนอน ท่านก็มักจะจับมือไว้ และค่อย ๆ พูดช้า ๆ ว่า

“แม่นะ ไม่มีใครเขาต้องการแล้ว คุยอยู่กับแม่อย่าทิ้งแม่นะลูก”

น้ำตาของลูกร่วงพรู

แม่แต่ชีวิต ลูกก็อุทิศให้คุณแม่ได้ ขอให้คุณแม่สบายใจเถิด ลูกจะอยู่ด้วย ลูกจะไม่มีวันทิ้งคุณแม่เลยในชีวิตนี้

“หวังลูกช่วยบิดตาเมื่อสิ้นใจ”

(พระราชนิพนธ์ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว)

คืนสุดท้าย วันสุดท้าย

ลูกได้อัญเชิญพระชินบัญชรคาถา ของสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) มาสวดอยู่เกือบตลอดคืนขณะที่ได้เฝ้าใช้คุณแม่อยู่ ณ ตึกพระสุจริตสุตมาศ ศิริราชพยาบาล แม้จะรู้ว่า ความหวังนั้นเกือบจะไม่มีเหลืออยู่เลยแล้ว ลูกก็ยังหวัง หวังที่จะขอชีวิตคุณแม่ไว้ให้นาย

นึกถึงเมื่อคุณแม่ยังเดินได้อยู่ ก่อนถึงบิสูตท้ายแห่งชีวิตของท่านทุกเย็นเมื่อลูกกลับจากทำงาน ท่านมักจะนั่งหรือนอนเล่นอยู่บนเก้าอี้ยาว และพูดว่า

“เย็นแล้ว สร้อยลับไม้ไพรสณฑ์”

ท่านพุดคิ่งนี้ ทุกเย็น

ถูกแล้ว บัดนี้ดวงสุรียาทังสองดวงในชีวิตของลูกได้ลวงลับทิวไม้ไปหมดแล้ว ลูกจะ
เหลืออยู่แต่ผู้เดียว และลูกหวังว่าจะไม่ต้องมีชีวิตอยู่ไปนาน

ถึงกระนั้น บทร้อยกรองบทหนึ่งที่คุณแม่ชอบมาก ก็ได้กลับมาพินความจำลูกอีก
ครั้งหนึ่ง

“เมื่อมรอนกมเย็นเป็นเครื่องแก

มิดแท้แล้วก็มีเวลาสว่าง

ถึงกรมพ้ามัวฝนทุกทิศทาง

เมื่อเมฆจางก็จะกลับเห็นแสงจันทร์”

(หลวงวิจิตรวาทการ)

คุณแม่ได้จากลูกไปแล้ว แต่พระคุณอันเลิศล้ำของคุณแม่ที่มีต่อลูกนั้นเหลือที่จะ
สรรหาคำใดมากล่าวได้สมคุณค่าไม่ ลูกจึงขอยกบทร้อยกรองบทหนึ่งขึ้นเป็นการอวสานข้อความ
นี้

ดวงเอ๋ยดวงมณี

หรือใต้ท้องห้องสมุทรสุดสายตา

บุปผชาติชุกสีและมีกลิ่น

ไม่มีใครได้เซยเลยสักคน

มักจะลับอยู่ในภูผา

ก็เสียมซาสมชมนิยมชน

อยู่ในถิ่นที่ไกลเช่นไพรสณฑ์

ย่อมบานหล่นเปล้าคายมากมายเอย

(พระยาอุปทิศศิลปสาร)

คุณแม่จะเป็นดวงมณีอยู่ในหัวใจของลูกตราบชั่วกัลปาวสานต์

ประทุม สิงหะ

(ประทุม สิงหะ)

๑๖ ธันวาคม ๒๕๒๐

๘๘
คุณพท์เคารพ

แม้จะทราบอยู่ดีแล้วว่าคุณพท์บ๊วย และจะต้องจากกันไม่ช้าก็เร็ว แม้กระนั้นพอได้
ข่าวการจากไปของคุณพท์ ก็รู้สึกใจหายและอาลัยอย่างสุดซึ้ง ขออำนาจบุญกุศลที่คุณพท์ได้บำเพ็ญ
มาจงเป็นผลส่งให้ดวงวิญญาณของคุณพท์ไปสู่สุคติในสัมปรายภพตลอดกาลนาน

จากน้อง
ฉะม้าย อนุบาลสกลเขตต์

คุณน้ำผิว

เมื่อบ้าพเจ้ามีอายุได้ ๔ ขวบเศษ ยังจำความไม่ได้ดี มารดาของข้าพเจ้าได้ถึงแก่กรรมลงพร้อมด้วยบุตรในครรภ์ ทำให้ข้าพเจ้าและจินดาน้องชาย ซึ่งขณะนั้นมีอายุ ๒ ขวบเศษ ต้องปราศจากเมตตาธรรม อันอบอุ่นจากมารดาบังเกิดเกล้า

กาลต่อมาคุณพ่อ พ.อ.พระฉันทพาดไฟเราะ ได้ทำการสมรสกับคุณน้ำผิว ผู้เป็นน้องสาวของมารดาข้าพเจ้า ซึ่งเป็นทั้งญาติสนิทและร่วมบิดาเดียวกัน

คุณน้ำผิว มิได้มีจิตต์ใจริษยา รังเกียจเคียดชังในตัวข้าพเจ้าและน้องจินดา แต่อย่างใด พยายามอุปการะและพำสอนในสิ่งที่ดีงาม ตลอดจนจารีตประเพณีของไทยให้แก่ข้าพเจ้ามาโดยตลอด

การเป็นผู้มีระเบียบ และมรรยาทอันควรแก่การเคารพของคุณน้ำผิว ทำให้ข้าพเจ้าได้รับผลสำเร็จในกาลต่อมา ทั้งนี้ เพราะคุณพ่อได้นำข้าพเจ้าไปสอบแข่งขันเข้าเป็นนักเรียนนายร้อยทหารบก ตั้งแต่ข้าพเจ้ามีอายุ ๑๖ ปี และตลอดเวลาที่ได้รับราชการทหาร จนกระทั่งครบเกษียณอายุไปแล้วนั้น ผลของการสั่งสอนอบรมที่คุณน้ำผิวมีต่อข้าพเจ้านั้นทำให้ได้รับประโยชน์และได้รับผลสำเร็จ ก้าวหน้าในหน้าที่ราชการทหารเป็นอย่างดี

การจากไป โดยไม่มีวันได้กลับมาของคุณน้ำผิว เมื่อ ๒๐ พฤษภาคม ๒๕๒๐ ที่โรงพยาบาลศิริราช นั้น ทำให้ข้าพเจ้ารู้สึกเศร้าสลดใจเป็นอย่างยิ่ง นอกจากคุณน้ำผิวจะมีเมตตาธรรมค้ำจุนมารดาบังเกิดเกล้าของข้าพเจ้าแล้ว ยังเป็นท่านผู้ใหญ่ในตระกูล “สิงหะ” ท่านสุดท้าย ที่จำเป็นต้องจากไป ยิ่งความเศร้าอาลัยแก่บุตรหลานเป็นอย่างยิ่ง

ขอสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในสากลโลก จงดลบรรดาลให้วิญญาณของคุณน้ำผิว ไปสู่สุคติเกษมสำนัต ปราศจากสิ่งกังวลหม่อมองทั้งหมด ในสัมปรายภพ ตามควรแก่กาลวิสัยขั้วนิจันรันคร.

ด้วยความเคารพอย่างสูงสุด
พล.ท. จำลอง สิงหะ

ไว้อาลัยคุณแม่

คุณแม่เป็นแม่บ้านที่ขยัน ท่านถึงพร้อมด้วยคุณสมบัติทุกประการที่จำเป็นในการ
สร้างความสุขขึ้นในบ้าน ท่านมีฝีมือทำกับข้าวอร่อยทั้งคาวหวาน การเย็บปักถักร้อยก็เป็น
รวมทั้งการฝีมืออื่น ๆ เช่นการจักดอกไม้ มีความรู้รอบตัวพอควรในการรักษาพยาบาล ในด้าน
การเงิน ท่านสามารถใช้ทุกบาททุกสตางค์ให้เป็นประโยชน์ ไม่มีสิ่งใดจะสูญเสียไปเปล่า ๆ
สำหรับลูก ๆ ท่านเอาใจใส่เป็นพิเศษ สั่งสอนอบรมอย่างเข้มงวด พร้อมทั้งจะค้ำค้ำด้วยไม่วิว
หรือท่องเที่ยวไกลไกลอนันเป็นคติจากวรรณคดีให้ฟังตามความเหมาะสมของโอกาส ท่านเป็นผู้ที่
มั่นคงในพระพุทธศาสนา หมั่นฟังเทศน์ฟังธรรม และเคยปฏิบัติวิปัสสนาทั้งที่วัดและที่บ้าน
ในการบุญกุศลก็ศรัทธาเข้มแข็ง เคยทอดกฐินและเป็นหัวหน้าจัดการทำบุญต่าง ๆ อยู่เป็นนิจ

กล่าวโดยสรุป ท่านและคุณพ่อเป็นร่มโพธิ์ร่มไทร ที่ให้ความเจริญและความ
อบอุ่นแก่ลูกหลาน ที่อยากจะหาสิ่งใดมาเปรียบเทียบได้ ลูกเชื่อว่าวิญญานอันบริสุทธิ์ของ
ท่านจะต้องอยู่ร่วมกับคุณพ่อในแดนอันเป็นสุขอย่างแน่นอน

สุนทร สิงหะ

รำลึกถึงคุณแม่

ผมต้องประสบกับความเสียใจอย่างสุดซึ้งอีกครั้งเป็นครั้งที่ ๓ เมื่อต้องสูญเสียคุณแม่ไปใน ๒๐ พ.ค. ๒๐... ทั้ง ๆ ที่ทราบอย่างแน่นอนแล้วว่าท่านจะต้องจากพวกเราไปไม่วันใดก็วันหนึ่ง โดยเฉพาะคุณแม่ท่านอายุมากและท่านได้เจ็บทุพพลภาพมาตลอดเวลา หลังจากที่เสียคุณพ่อไปแล้วเมื่อปี ๑๗... เมื่อตอนที่เสียคุณพ่อไปนั้นผมรู้สึกเสียใจและตกใจเป็นอย่างมาก เพราะท่านจากไปโดยไม่ได้นึกฝัน เป็นการจากไปอย่างกระทันหัน ไม่มีการเจ็บป่วยเป็นสัญญาณให้รู้ก่อนเลย และความที่คุณพ่อและคุณแม่เป็นคนแข็งแรง ไม่เคยมีการเจ็บป่วยกะเสาะกะเสะเหมือนคนแก่อื่น ๆ เลยทำให้พวกเราลูก ๆ คิดเอาเองว่าท่านคงจะไม่ตายจากพวกเราไปอย่างแน่นอน ทั้ง ๆ ที่ท่านก็อายุสูงมากทั้งคู่ อยู่ ๆ คุณพ่อก็ปุบปับจากพวกเราไปทันทีทันใด ก็เลยทำให้พวกเราตกใจกันเป็นอย่างมาก สำหรับผมเองนั้นเมื่อคุณพ่อจากไปเป็นการเศร้าสลดใจอย่างสุดซึ้งเป็นครั้งแรกในชีวิต ต่อมาอีกหนึ่งปีก็ต้องมาเสียภรรยาสุดที่รักไปอีกคนหนึ่งอย่างน่าสลดใจยิ่ง เพราะเป็นการสูญเสียที่ไม่น่าจะเกิดขึ้นได้เลย โดยอุบัติเหตุทางรถยนต์ ผมเองเป็นคนขับรถเองด้วย ซึ่งเมื่อเกิดเรื่องขึ้นนั้นตัวเองก็เกือบจะเอาชีวิตไม่รอด จึงทำให้เกิดความเศร้าเสียใจอย่างสุดซึ้งเป็นครั้งที่สอง

ต่อมาทั้ง ๆ ที่รู้ตัวอยู่แล้วว่าไม่วันใดก็วันหนึ่งจะต้องสูญเสียคุณแม่ไปดังได้กล่าวมาแล้วแต่เมื่อมาประสบกับวันนั้นเข้าจริง ๆ ก็อดไม่ได้ที่จะเศร้าเสียใจอย่างมากมาอีกครั้งหนึ่ง แต่ก็มีข้อปลอบใจอยู่อย่างหนึ่งกับทุก ๆ คนที่เฝ้าดูใจท่านอยู่ตอนจะจากไปนั้นว่า เนื่องด้วยท่านเป็นคนที่ตลอดเวลาที่ท่านมีชีวิตอยู่ ท่านได้หมั่นประกอบแต่กรรมดี หมั่นประกอบแต่กุศล เมื่อถึงคราวจะต้องจากไปทุกคนก็เห็นว่าท่านจากไปอย่างสงบที่สุดเกือบจะเรียกว่าไม่มีความเจ็บปวดทรมานเลยแม้แต่น้อย คล้ายกับคนผลอยหลับไปอย่างธรรมชาติที่สุด ซึ่งทำให้พวกเราลูก ๆ ได้คิดว่า กุศลกรรมที่ท่านได้ประกอบไว้ด้วยความอุทิศสละหะยามมีชีวิตอยู่นั้น คงจะมีส่วนที่ทำให้ท่านได้ประสบกับความสุขความสงบในโลกหน้าอย่างแน่นอน

อย่างไรก็ตาม ในฐานะที่ผมเป็นลูกคนหนึ่งของคุณแม่ ผมก็อุทิศกุศลกรรมทั้งหมดที่ผมได้เคยประกอบเอาไว้ในชาตินี้ จึงเป็นส่วนที่ส่งให้คุณแม่ได้ประสบความสุขและความสงบในสัมปรายภพด้วยเทอญ.

พ.อ. ปรีชา สิงหะ

คำไว้อาลัย

.....จะเอาโลกมาแทนปากกา

จะเอาหนามมาแทนกระดาษ

เอาน้ำหมึกมหาสมุทรแทนหมึกวาด

ประกาศพระคุณไม่พอ.....

คุณแม่ข้า นับเป็นครั้งแรกในชีวิต ที่ลูกได้มีโอกาสเห็นคนที่กำลังจะสิ้นใจไปต่อหน้า และคนคนนั้น เป็นคนที่ลูกรัก เคารพ ยิ่งดวงใจ จึงมีความรู้สึกเหมือนใจลูกจะขาด มันทวาบหวิว และบรรยายไม่ได้ว่าเป็นเช่นไร ลูกทราบดีว่าไม่มีอิทธิพลใด ๆ จะสามารถหยุดยั้งความตายได้ คุณแม่กำลังจะจากไป และครอบครัวของเราจะไม่มีคุณแม่อีกแล้ว ไม่มีตัก ไม่มีอ้อมกอด ไม่มีคำพูดที่จะปลอบประโลมใจให้เราคลายทุกข์ ไม่มีความรัก ความเมตตาอันอบอุ่นที่จะหาไม่ได้อีกแล้วในโลก.....และแล้ว คุณแม่ก็จากไปอย่างสงบตลอดชีวิตของคุณแม่ คุณแม่ได้ปฏิบัติตนเป็นภรรยาที่ดีที่สุดของคุณพ่อ เป็นแม่ที่เพียบพร้อมด้วยคุณสมบัติของแม่ทุกประการ ทั้งอดทน ทั้งเสียสละ ซึ่งลูกคิดว่าเป็นบุญของลูกเหลือเกินที่ได้มีโอกาสเกิดมาเป็นลูกของคุณแม่ คุณแม่กระทำแต่ความดีและประกอบกรบุญมาตลอดชีวิต ผลของการกระทำอันดีของคุณแม่ คงจะส่งผลให้คุณแม่ขึ้นสวรรค์อย่างไม่มีปัญหา และลูกขอมีส่วนอุทิศ ความดี บุญกุศลต่าง ๆ ที่ลูกได้กระทำมา และจะกระทำต่อไป ส่งให้คุณแม่ได้ประสพความสุขในสัมปรายภพ ด้วยอีกแรงหนึ่งนะคะ

ลูกยังจำได้ขึ้นใจ ถึงคำสั่งสอนต่าง ๆ ของคุณแม่ ตลอดชีวิตที่ลูกได้อยู่กับคุณแม่ ลูกจะยังคงเป็นลูกที่ดีของคุณแม่ต่อไปค่ะ ถ้าชาติหน้ามีจริงลูกก็ขอให้ครอบครัวของเราทั้งหมด มาพบ มาเกิด และมาฆ้ชีวิตเป็นพ่อ แม่ ลูก กันอีกนะคะ

กราบมาแทบเท้าคุณแม่ ด้วยความรัก และเคารพอย่างสูงสุด

ลูกเต๋ล

คำไว้อาลัย

การสูญเสียคุณแม่ในครั้งนี ก็เป็นการสูญเสียครั้งใหญ่เป็นครั้งที่ ๒ ซึ่งในครั้งแรก ก็เป็นการสูญเสียคุณแม่พ่อมาครั้งหนึ่งแล้ว ความเศร้าโศกและเสียใจของผมนั้น ก็ไม่สามารถที่จะกล่าวได้ว่ามีความเศร้าโศกและเสียใจขนาดไหน เพราะไม่สามารถที่จะนำสิ่งใดมาเทียบได้ ผมได้คิดอยู่อย่างเดียวว่า สิ่งที่ผมคิดว่าจะทำให้คุณแม่อยู่ใกล้ ๆ เรา หรืออยู่กับเราไปตลอด หรือให้วิญญาณของท่านมีความสุขยิ่ง ก็คือเราจะต้องประพฤติ-ปฏิบัติตนให้เป็นคนดี และทำตามคำสั่งสอนซึ่งท่านได้เคยสั่งสอนไว้ตลอดไปนั้นเป็นสิ่งเดียว ซึ่งผมก็คิดว่าผมจะกระทำตามที่กล่าวนี้ตลอดไป

นิพนธ์ สิงหะ

แผนกอักษร พิจิตร

กราบฝ่าเท้าคุณแม่

ไม่ทราบว่าจะเขียนอย่างไรถึงคุณแม่ เพราะความรู้สึกของลูกที่มีต่อคุณแม่
ไม่อาจสรรหาคำใดมาบรรยายเป็นลายลักษณ์อักษรได้

คุณแม่เป็น “ที่สุด” ของทุกอย่างในด้านความดีงาม และท่านได้กระทำให้คำว่า
“แม่” เป็นคำอันมีความหมายสูงสุด จนหาคำอื่นใดมาเปรียบมิได้

เมื่อคุณแม่มีอาการหนัก ไม่อาจรับประทานอาหารใดๆ ได้ แพทย์และพยาบาล
ต้องนำสายยางมาสอดเข้าทางจมูกเพื่อช่วยให้อาหาร ลุกขึ้นเกาะขอบเตียงอยู่ แทบทนไม่ได้
ต้องข่มใจกัดฟันทน เพราะรู้ว่า เขาทำโดยหน้าที่ เพื่อช่วยให้คุณแม่มีชีวิตยืนยาวต่อไป

เมื่อคุณแม่ต้องอยู่ห้อง I.C.U. ลูกได้แต่แอบมองตรงช่องประตู สงสารคุณแม่ที่สุด
ในใจนึกแต่ว่า ขอคุณพระคุณเจ้าได้โปรดช่วยให้คุณแม่คลายเจ็บโดยเร็วด้วยเถิด

ขอกุศลผลบุญทั้งหลายที่ลูกได้กระทำมาแล้ว ที่กำลังกระทำอยู่ และจะกระทำต่อไป
จงเป็นส่วนช่วยให้คุณแม่ได้เสวยสุขยิ่ง ๆ ขึ้นไปในสัมปรายภพนั้น

ขออำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์มวล ได้โปรดบันดาลให้ลูกได้เกิดเป็นลูกของแม่ทุก ๆ ชาติ
สุดที่รักและบูชาของลูก ถึงแม้ร่างกายของคุณแม่จะต้องสูญสิ้นแตกดับไปตามกาล
เวลา แต่คุณแม่ย่อมอยู่ในดวงใจของลูกตราบชั่วนิรันดร

ทวีพันธ์ สิงหะ

คำไว้อาลัย

เมื่อคุณยายเข้าโรงพยาบาลครั้งสุดท้ายนั้น หลานยังอยู่ต่างประเทศ เลยไม่มีโอกาสได้รับใช้คุณยายเหมือนดังหลานคนอื่นๆ และกว่าจะทราบว่าคุณยายถึงแก่กรรม เวลาที่ล่วงเลยไปแล้วหลายสิบวันทางบ้านไม่ได้แจ้งมาให้ทราบโดยทันที ด้วยกลัวว่าจะเป็นทุกข์ใจ คุณยายนั้นมีพระคุณต่อครอบครัวหลานมากมายสุดจะพรรณนา และเปรียบเสมือนแม่ที่ ๒ ของหลานและน้องอีก ๒ คน ด้วยเราใช้ชีวิตช่วงวัยหนังสือชั้นประถมและมัธยมอยู่กับคุณยายมาโดยตลอด ความผูกพันใกล้ชิดจึงมีมากต่อเมื่อย้ายมาอยู่บ้านคุณพ่อคุณแม่ การไปมาหาสู่ก็เป็นไปโดยสม่ำเสมอ ทุกครั้งที่คุณยายเจ็บหรือเมื่อคุณปู่ไปต่างประเทศ หลาน ๆ ก็ได้ไปปรนนิบัติรับใช้คุณยายโดยผลัดเวรกันทุกวัน คุณยายเป็นคนมีระเบียบและมีความจำเป็นเยี่ยม ทุกคืนก่อนนอน คุณยายมักท่องโคลงกลอนเก่า ๆ ที่คนรุ่น ๆ หลานไม่เคยได้ยิน หรือบางทีก็เป็นโคลงที่หลาน ๆ กำลังเรียนอยู่ให้ฟัง นอกจากนี้ ท่านก็ยังสอนบทสวดมนต์ยาว ๆ ให้พวกเราว่าตามแม่กระทั่งบัดนี้ หลานและน้อง ๆ ก็ยังจำได้ และสวดมนต์ก่อนนอนทุกคืน แม้คุณยายจะสิ้นชีวิตไปแล้ว พระคุณของคุณยายและคุณความดีของคุณยายก็จะยังอยู่ในความทรงจำของหลานตลอดไป

ด้วยความเคารพยกย่องอย่างสูง

นุ้ย

(ชนิทร (โสภณ) แยมสะอาด)

สหรัฐอเมริกา

จากหลานกึ่ง

กราบมาแทบเท้าคุณยาย ด้วยความรัก ความอาลัย และความเคารพอย่างสูง ขอ
ให้คุณยายมีแต่ความสุข ความสงบ ในสัมปรายภพ นั้นเถิด

ด้วยความเคารพอย่างสูง

กึ่ง

(สรรพัชญ โสภณ)

กราบมาแทบเท้าคุณยายที่เคารพรักอย่างสูง

ตั้งแต่สิ้นบุญคุณยายไปแล้วนั้น ไก่รู้สึกว่าจะเหวเจียบเหงาอย่างบอกไม่ถูก เพราะทุก ๆ
ครั้งที่ไก่ไปบ้านฝั่งธน ฯ ไก่ต้องไปกราบเยี่ยมคุณยายเสมอมา แต่ปัจจุบันนี้ไม่มีคุณยายอีกแล้ว
แต่ไก่ก็จะไม่ลืมพระคุณที่คุณยายมีต่อไก่ไปได้เลย เพราะคุณยายก็เปรียบเสมือนแม่ของไก่คน
หนึ่งที่ได้อบรมเลี้ยงดูไก่มา และสอนให้รู้ว่าสิ่งไหนคือสิ่งไหนชั่ว สิ่งไหนควรและไม่ควรทำอย่าง
ไร และถ้าเป็นไปได้จริงๆ ไก่ก็จะขอเกิดมาเป็นหลานของคุณยายทุก ๆชาติไปค่ะ

ด้วยความเคารพรักอย่างสูงสุด

หลานไก่

สุติมา โสภณ

นุรักคุณย่า

นุรู้สึกใจหายที่กลับไปบ้านคราวนี้ จะไม่ได้ไปกราบเท้าคุณย่าอีก นุตกใจและเศร้า
ใจมากที่ได้ทราบข่าวคุณย่าจากจดหมายของพ่อ หลังจากเพิ่งทราบอาการดีขึ้นจากแม่ล็ก่อน รู้สึก
เสียใจที่ไม่ได้มีโอกาสอยู่ร่วมทำบุญให้คุณย่าร่วมกับญาติพี่น้องของเรา แต่อย่างไรก็ตามมั่นใจว่า
จากบุญกุศลของคุณย่าที่ท่านได้สร้างสมมา จะต้องส่งให้คุณย่าได้ไปอยู่ในภพที่ดี เช่นเดียวกับ
คุณปู่อย่างแน่นอน

นุรักคุณย่า นุอยู่ที่นั่นจะตั้งใจเรียนและเป็นคนดีเหมือนอย่างที่คุณย่าเคยพร่ำสอน
มาตั้งแต่หนูยังเล็ก ๆ ถ้าชาติหน้ามีจริง นุขอไปเป็นหลานคุณย่าอีก แต่หนูจะมีบุญถึงเพียง
นั้นหรือไม่ก็สุดที่จะรู้ได้

ประธานพร สิงหะ

นุ

เวียงนา

คำระลึกพระคุณคุณย่า

หลานขอให้คุณย่าไปสู่สุคติ และได้พบกับคุณปู่ตามที่คุณย่าได้ตั้งปณิธานไว้ กรรม
ดีที่คุณย่าได้สร้างไว้มากมาย คงส่งคุณย่าไปสู่สรวงสวรรค์ในสัมปรายภพ

ปิยะพันธ์ สิงหะ

คำระลึกพระคุณ

นับแต่ข้าพเจ้าจำความได้ ข้าพเจ้าก็จำคุณย่าได้ ตลอดเวลา ๑๔ ปีที่ผ่านมาในชีวิต
ของข้าพเจ้า คุณย่าท่านได้อบรมสั่งสอนมารยาทผู้ดีแก่หลาน ๆ อยู่เสมอ ตั้งแต่ข้าพเจ้าอายุ ๘
ขวบ ข้าพเจ้าได้ไปนอนเป็นเพื่อนท่านทุกคืน และทุกคืน ท่านต้องให้ข้าพเจ้าสวมมนต์ที่ท่าน
สอนแก่ข้าพเจ้าให้ท่านฟัง แต่ ๒ ปีหลังที่ท่านเริ่มไม่สบายต้องลงมาอนข้างล่าง ข้าพเจ้าก็ได้
มาหาท่านทุกวันเสมอ บางครั้ง ท่านก็ได้เอามือลูบหัวข้าพเจ้าและยิ้มอย่างเมตตา แต่บัดนี้ เวลา
เหล่านั้นไม่มีอีกแล้ว ความตายได้มาพรากท่านไปจากข้าพเจ้า แต่จะไม่มีสิ่งใดมาพรากความรัก
และเคารพที่ข้าพเจ้ามีต่อคุณย่าไปได้เลย

ด้วยความอาลัย

กิจ สิงหะ

พระคุณของย่า

ขอระลึก ถึงพระคุณ ของคุณย่า ท่านอุทิศส่่าห์ สั่งสอนเรา เหล่าลูกหลาน
อันความดี ของท่านนั้น เหลือประมาณ ไม่มีปาน เปรียบได้ ในโลกา
พอท่านสิ้น บุญไป พาใจโศก วิปโยค สุเคราะห์ม ถวิลหา
จะจดจำ พระคุณท่าน ทุกเวลา จะรักษา ภาพท่านไว้ ในใจ เอย

สกล สิงหะ

คิดถึงคุณย่า

มาวันนี้ ที่ย่า ลับลาจาก
หลานต้องพราก ร่มโพธิ์แก้ว แล้วสิ้นนา
หากทำได้ จะผันผ่อน ย้อนเวลา
เป็นวันที่ มีย่า ทุกคราไป

เหงาสุขเหงา เศร้าซึ่ง คิดถึงย่า
ทุกคืนวัน เวลา พาหวันไหว
ย่าลาลับ สุดหล้า แดนฟ้าไกล
เหลือเพียงรอย อาลัย ไฉนรันคร

คิดถึงเรื่อง แต่หนหลัง ครึ่งก่อนเก่า
บัดนี้เล่า เป็นนิยาม แห่งความฝัน
ยังติดตรึง ในความหมาย สายสัมพันธ์
เคารพมัน ระลึกไว้ ในพระคุณ

ย่าเคยสอน เคยสั่ง ในครึ่งก่อน
ย่าอาหาร คอยช่วยเหลือ คอยเกื้อหนุน
ความรักใคร่ ความปรานี ที่เจือจุน
จะเป็นทุน คุ่มหลานไว้ จนได้ดี

หลานขอกราบ ด้วยภักดี ลงทัก
ฝากความรัก ความอาวรณ์ ด้วยกลอนสั้น
หากความจริง มีว่า ซาติน้ำมี
หลานทั้งสี่ ขอย่ามา เป็นย่าเรา....

ตัวนิต, ตัวเล็ก, ตัวใหม่ และตัวเอี่ยม
ธรรมากร สิงหะ
ณัฐพร สิงหะ
อมรเสฏฐิ สิงหะ
เนตรเสลา สิงหะ

คิดถึงคุณย่า

คณะเทคนิคการแพทย์ มหาวิทยาลัยมหิดล

๑๔ พฤศจิกายน ๒๕๖๐

กราบเท้าคุณย่าที่เคารพรักอย่างสูง

ศุกรีที่ ๒๐ พฤษภาคม ๒๕๖๐ เวลา ๑๐.๓๐ น. น้องบ๊องขึ้นมาตามขณะทำงาน อยู่ว่าคุณอ้ายให้ไปดูคุณย่า หลานก็รีบไป พอขึ้นบันไดตึกพระสุจริตสุดาแค่นั้นเดียว ก็ ทราบว่าคุณย่าหมดลมเสียแล้ว ซึ่งก่อนหน้านั้น ๑-๒ วัน หลานดูแล้วไม่สู้สบายใจอยู่เช่นกัน และคิดว่าท่านคงจะเสียชีวิตในไม่ช้า ถึงกระนั้นก็ตาม แม้จะทราบว่าสังขารและวัย รวมทั้ง ความเจ็บป่วยที่เป็นอยู่นานนับปีจะยืนอยู่ไม่ได้ หลานก็ใจหายและมีความรู้สึกว่าได้ขาดร่มโพธิ์ ทองไปอีกหนึ่งท่าน ซึ่งทั้ง ๆ เมื่อ ๓ ปีก่อนหน้านั้นหลานก็ขาดร่มโพธิ์ทอง คือ คุณปู่ไปหนึ่ง ท่านแล้วก็ต้องมาขาดเพิ่มขึ้นอีก ทำให้สลดเสนาเศร้าและอกใจหายเสียมิได้

ขอผลบุญกุศล และความดีที่คุณย่าได้กระทำและได้ประพฤติปฏิบัติตลอด มา จงคลบ้นตาลให้คุณย่า จงไปจุติในภพในภูมิอันสูงส่ง สมบูรณ์ไปด้วยความสุข นานาประการ สมความปรารถนาด้วยดี

จากหลาน

กนกนาถ ชูบุญญา

แพทย์หญิงกนกนาถ (สิงหะ) ชูบุญญา

ปัญหาพระยามลิन्ह์

ฉบับ

หอสมุดแห่งชาติ

สารบาญ

นิทานเบื้องต้น	พรรณารื่องก่อนปัจฉาวิสัยนา วรรคที่ ๑	หน้า ๑
ปัญหาที่ ๑	พระเจ้ามลิณฑททรงลองบัญญัติพระนาค- เสนว่าจะเขลาหรือคมคายอย่างไร และ ทรงไล่เสียงถึงชื่อ	๓
๒	ว่าถึงจำนวนปีที่พระนาคเสนบวช	๕
๓	ว่าถึงความ ประสงค์ แห่งการบวชและ ความ ตกลง ที่จะ พุด กัน โดยเชิงนัก ปราชญ์	๕
๔	อันทกายอำมาตย์เรียนถามว่า อะไร เป็นนาคเสน	๖
๕	ว่าถึงประโยชน์กองการบวช	๖
๖	ถามว่า คนตายไปแล้วไม่มาเกิดอีกมี บ้างหรือไม่	๗
๗	ถามว่า ผู้ที่ไม่มาเกิดอีก เป็นเพราะ อะไร	๗
ปัญหาที่ ๘	ถามว่า โยนิโสมนสติกการและบัญญัติ มีลักษณะอย่างไร	๘
๙	ถามว่า ศีลมีลักษณะอย่างไร	๘
๑๐	ถามว่า ศรัทธามีลักษณะอย่างไร	๑๐
๑๑	ถามว่า วิริยะ ความเพียร มี ลักษณะ อย่างไร	๑๒
๑๒	ถามว่า สติมีลักษณะอย่างไร	๑๒
๑๓	ถามว่า สมาธิมีลักษณะอย่างไร	๑๓
๑๔	ถามว่า ปัญญามีลักษณะอย่างไร	๑๓
๑๕	ถามว่า ความดีมีมากอย่าง เท่าใดถึง ประโยชน์สำเร็จเป็นอย่างเดียวกัน มี บ้างหรือไม่	๑๔

พุทธพจน์

วรรคที่ ๒

- ปัญหาที่ ๑ ถามว่า ผู้ที่ตายไปแล้วเกิดอีก จะ หน้า
ยังคงเป็นผู้นั้น หรือจะเปลี่ยน ไปเป็น
คนอื่น „ ๑๕
- „ ๒ ถามว่า ผู้ที่ตาย ไปแล้ว ไม่มา เกิดอีก
ตัวเขาเองจะรู้หรือไม่ „ ๑๖
- „ ๓ ถามว่า ญาณกับปัญญา เป็นอันเดียวกัน
กันมิใช่หรือไม่ „ ๑๖
- „ ๔ ถามว่า ผู้ที่จะไม่ต้องมาเกิดอีก
ระหว่างยังมีชีวิตอยู่ จะรู้สึกต่อความ
ลำบากหรือไม่ „ ๑๗
- „ ๕ ถามว่า สุขเวทนาเป็นกุศลหรืออกุศล
หรืออพยากฤต „ ๑๘
- „ ๖ ถามว่า คนตายไปแล้ว อะไรจักกลับ
มาเกิดต่อไปอีก „ ๑๙
- „ ๗ ถามว่า ตัวเธอจักกลับมาเกิดอีกหรือไม่ „ ๒๑
- „ ๘ ถามว่า นามรูป คืออะไร „ ๒๑
- „ ๙ ถามว่า คนเราต้องเกิด มากชาติ ด้วย
กันทุกคนหรือไม่ „ ๒๒

วรรคที่ ๓

- „ ๑ ถามว่า อะไรเป็นเหตุให้เวียนเกิด
เวียนตายกันอยู่ „ ๒๓
- „ ๒ ว่าด้วยการจะกำหนดว่า คนเรา
ชาติแรกเกิด ๆ เป็นอะไร อยู่ที่ไหน
จะรู้ได้หรือไม่ „ ๒๓
- „ ๓ ถามว่า คนเราเมื่อก่อนมาเกิดเป็นด้วย
มีอะไรอยู่จึงเกิดมาจนได้ „ ๒๔

ปัญหาที่	๕	ถามว่า บุญบาปเกิดขึ้นในขณะนี้มีหรือไม่	หน้า	๒๕
„	๕	ถามว่า สิ่งทีแรกสุดเกิดเป็นคนเป็นสัตว์มีหรือไม่	„	๒๖
„	๖	ถามเรื่องเจตภูต	„	๒๖
„	๗	ถามถึงลักษณะวิญญาณ	„	๒๗
„	๘	ถามว่า วิญญาณ ๕ อย่างใดอย่างหนึ่งเกิดในที่ใด มโนวิญญาณก็เกิดในที่นั้นหรือ	„	๒๘
„	๙	ถามว่า ผัสสมีสลักษณะอย่างไร	„	๒๙
„	๑๐	ถามว่า เวทนามีสลักษณะอย่างไร	„	๒๙
„	๑๑	ถามว่า สัญญามีสลักษณะอย่างไร	„	๓๐
„	๑๒	ถามว่า เจตนามีสลักษณะอย่างไร	„	๓๐
„	๑๓	ถามว่า วิตกมีลักษณะอย่างไร	„	๓๐
„	๑๔	ถามว่า วิจารณ์มีลักษณะอย่างไร	„	๓๑

วรรคที่ ๔

ปัญหาที่	๑	ถามว่า ธรรมคือวิญญาณ ผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา วิตก วิจารณ์ ซึ่งเกิดร่วม ขณะกันจะ แยก ออก ได้หรือไม่	„	๓๑
„	๒	ว่าถึงเกลือซึ่งจะรู้จักได้ด้วยอะไร	„	๓๒
„	๓	ถามว่า กิริยาที่เห็นรูป ได้ยินเสียง คมกลิ่น ลิ้มรส แทะต้อง ทั้ง ๕ นี้ มีฐานที่เกิดแตกต่างกันหรือเหมือนกัน	„	๓๒
„	๔	ถามว่า เหตุไร มนุษย์จึงต่างกัน	„	๓๓
„	๕	ถามว่า ทำไมจึงต้องเตรียมตัวไว้กับ ความทุกข์	„	๓๓

ปัญหาที่ ๖	ถามว่า เหตุไรสัตว์นรกจึงทนทาน	หน้า	
	ต่อไฟนรกได้	”	๓๔
” ๗	ถามว่า จริงหรือที่แผ่นดินตั้งอยู่บน	”	๓๕
	น้ำ	”	๓๕
” ๘	ถามถึงเรื่องพระนิพพาน	”	๓๕
” ๙	ถามว่า ทกคนได้พระนิพพานด้วย	”	
	กันทงนหรือ	”	๓๖
” ๑๐	ถามว่า ผู้ที่ยังไม่ได้พระนิพพานจะรู้	”	
	ว่า พระนิพพาน เป็นสุขได้อย่างไร	”	๓๖
	วรรคที่ ๕		
” ๑	ถามว่า พระพุทธเจ้ามีจริงหรือ	”	๓๗
” ๒	ถามว่า พระพุทธเจ้าไม่มีใครตีเท่า	”	
	เทียมจริงหรือ	”	๓๘
” ๓	ถามว่า คนอื่นเล่าจะรู้ได้อย่างไรว่า	”	
	พระพุทธเจ้าเป็นผู้พิเศษจริง	”	๓๘
” ๔	ถามว่า ตัวเธอได้เห็นธรรมแล้วหรือ	”	๓๙
” ๕	ถามว่า ปฏิสนธิวิญญาณไปเกิดด้วย	”	
	อาการอย่างไร	”	๓๙
” ๖	ถามว่า กเจตภูตมีหรือไม่	”	๔๐
” ๗	ถามว่า คนตายมีส่วนใดส่วนหนึ่ง	”	
	แห่งร่างกายนี้ ไปเป็นร่างกายหน้า	”	
	บ้างหรือไม่	”	๔๐
” ๘	ถามว่า บุญบาปเมื่อยังไม่ให้ผลไปอยู่	”	
	ที่ไหน	”	๔๑
” ๙	ถามว่า ผู้ที่ยังจะต้องเกิดต่อไปเขาจะ	”	
	รู้ตัวหรือไม่ว่าจะต้องเกิดอีก	”	๔๑
” ๑๐	ถามว่า เวลานพระพุทธเจ้าเสด็จประ	”	
	ทับอยู่ที่ไหน	”	๔๒

ปัญหา	วรรคที่ ๖	หน้า
ปัญหา	๑	๔๓
ปัญหา	๒	๔๓
ปัญหา	๓	๔๔
ปัญหา	๔	๔๕
ปัญหา	๕	๔๖
ปัญหา	๖	๔๖
ปัญหา	๗	๔๗
ปัญหา	๘	๔๗
ปัญหา	๙	๔๘
ปัญหา	๑๐	๔๘
ปัญหา	๑๑	๔๘
	วรรคที่ ๗	
ปัญหา	๑	๕๐
ปัญหา	๒	๕๐

ปัญหาที่	ถ้าเวลาจะตาย ทำจิตให้ผ่องใส ได้	หน้า
	ก็ไปสุคติ จะไปได้จริงหรือ	๕๑
๓	ถามว่า จะเพียรคบทุกข์ที่ยังไม่มาถึง จะได้หรือไม่	๕๑
๔	ถามว่า มนุษย์เราไปพรหมโลกจะถึง ได้ในทันทีทีเดียวหรือ	๕๓
๕	ถามว่า ตายพร้อมกัน คน ๑ ไปเกิด พรหมโลก อีกคน ๑ ไปเกิดกัสมิรนคร คนไหนจะไปเกิดก่อน	๕๓
๖	ถามว่า ผู้ที่ตายไปเกิดในพรหมโลก ขณะเมื่อไปมีวรรณสถานอย่างไร	๕๔
๗	ถามว่า คนเราเมื่อเข้าไปเกิดในภรร มารดาเข้าไปทางไหน	๕๕
๘	ถามว่า จะได้อริยมรรคอริยผลด้วย องค์คุณเท่าไร	๕๖
๙	ถามว่า บุญกับบาป ไหนจะจับใจ กว่ากัน	๕๖
๑๐	ถามว่า คนหนึ่งรู้จักบาป อีกคน หนึ่งไม่รู้จัก เมื่อกระทำบาป คนไหน จะบาปมากกว่า	๕๗
๑๑	ถามว่า มนุษย์เราจะเหาะได้หรือไม่	๕๘
๑๒	ถามว่า กระดูกสัตว์ยาวถึง ๑๐๐ โยชน์ มีบ้างหรือไม่	๕๘
๑๓	ถามว่า คนเราจะให้สงบเงียบได้สนิท จะได้หรือไม่	๕๙
๑๔	ถามว่า ทะเล ได้แก่อะไร	๖๐
๑๕	ถามว่า สิ่งทีละเอียดยจะตัดได้ด้วยอะไร	๖๐

ปัญหาที่ ๑๖	ถามว่า วิญญาณความรู้แจ้ง ปัญญา ความรอบรู้ เจตมุต ทั้ง ๓ นี้ต่างกัน อย่างไร	หน้า ,, ๖๐
,, ๑๗	ว่าด้วย พระพุทธเจ้าทรงกระทำกิจ ซึ่งยากที่จะกระทำได้	,, ๖๑
,, ๑๘	ว่าด้วย พระเจ้ามิลินท์ตรัสปวารณากะ พระนาคเสน	,, ๖๒
ปัญหาที่สุด	ถามว่า เรื่องพระประชาบดีโคตมีทรง ถวายผ้าแก่พระพุทธเจ้า แต่พระพุทธ เจ้าตรัสให้ถวายแก่พระสงฆ์ ถ้าจริง พระสงฆ์จะมีดีกว่าพระพุทธเจ้าไปหรือ	,, ๖๒
ปรารภเมณฑกปัญหา		,, ๖๔

วรรคที่ ๑

ปัญหาที่ ๑	ว่าด้วยพวกเดียรฉัตรที่ขังการบูชาพระ- พุทธเจ้า	,, ๖๔
,, ๒	ว่าด้วย ความเป็น สัพพัญญูของ พระ พุทธเจ้า	,, ๖๕
,, ๓	ว่าด้วย พระพุทธเจ้า ทรงบวช ให้พระ เทวทัต	,, ๖๖
,, ๔	ว่าด้วยเหตุแห่งแผ่นดินไหว	,, ๖๘
,, ๕	ว่าด้วย พระเจ้า สีวิราช ทรง ควักพระ เนตรให้ทาน แล้วทรงได้ทิพพจักขุ แทน	,, ๖๙
,, ๖	ว่าด้วยเหตุแห่งการที่สัตว์ถือปฏิสนธิ	,, ๗๐
,, ๗	ว่าด้วยพระสังฆกรรมอันตรธาน	,, ๗๑
,, ๘	ว่าด้วยพระพุทธเจ้าทรงละอกุศล ได้หมดสิ้น หรือยังเหลืออยู่บ้าง	,, ๗๒

ปัญหาที่	๙	ว่าด้วยพระพุทธเจ้ายังทรงเข้าฌานอยู่	หน้า	๗๓
„	๑๐	ว่าด้วยกำลังแห่งอิทธิบาทธรรม	„	๗๔

วรรคที่ ๒

„	๑	ว่าด้วยกำลังแห่ง การ ทรง อนุญาติ ให้ ถอนสิกขาบทเล็กน้อย	„	๗๖
„	๒	ว่าด้วยพระพุทธเจ้า ทรงสั่งสอนธรรม ไม่มีบีคั้ง	„	๗๗
„	๓	ว่าด้วย สัตว์ทุก จำพวก ย่อมหวาดกลัว ต่อความตาย	„	๗๘
„	๔	ว่าด้วยอำนาจพระปริตรเป็นอุบายกัน ความตายได้	„	๘๐
„	๕	ว่าด้วยลาภของพระพุทธเจ้า	„	๘๑
„	๖	ว่าด้วย พระพุทธเจ้า ทรงทำประโยชน์ สุขแก่หมู่สัตว์	„	๘๒
„	๗	ว่าด้วยโลกุตระธรรมประเสริฐสุด	„	๘๓
„	๘	ว่าด้วยพระเทวทัตทำสังฆเภท	„	๘๔
„	๙	ว่าด้วยคนไม่รู้จักทำบาป	„	๘๕
„	๑๐	ว่าด้วยพระพุทธเจ้าเป็นที่พึ่งของ หมู่สัตว์	„	๘๕

วรรคที่ ๓

„	๑	ว่าด้วยพระพุทธเจ้าทรงแสดง อวยวะที่ลับให้เสลพราหมณ์ดู	„	๘๖
„	๒	ว่าด้วยพระพุทธเจ้ามีพระดำรัสเป็นสุจริต	„	๘๖
„	๓	ว่าด้วยหมึกกับไม้สะคร้อ	„	๘๖
„	๔	ว่าด้วยการถวายบิณฑบาตครั้งที่มผลมากที่สุด	„	๘๐
„	๕	ว่าด้วยการทำการบูชา	„	๘๐
„	๖	ว่าด้วยสะเก็ดหินกระเด็นมา	„	๘๐

ปัญหาที่	กระทบทพระบาทพระพุทธเจ้า	หน้า ๕๑
๗	ว่าด้วยการแสดงทานกถา	๕๑
	มิใช่แทนการพูดเทียมขอ	๕๒
๘	ว่าด้วยพระพุทธเจ้าทรงพระดำริ	
	เมื่อแรกโปรดสัตว์	๕๔
๕	ว่าด้วยพระพุทธเจ้าไม่มีครูไม่	
	มีอาจารย์	๕๕
๑๐	ว่าด้วยองค์คุณของสมณะ	๕๖
	วรรคที่ ๔	
๑	ว่าด้วยพระพุทธเจ้าทรงเสริม	
	กายก่องพระองค์	๕๗
๒	ว่าด้วยมิให้เบียดเบียนสัตว์	๕๗
๓	ว่าด้วยพระพุทธเจ้าทรงขับไล่พระอัครสาวก	
	ทั้งสองพร้อมทั้งพระภิกษุสงฆ์	๕๘
๔	ว่าด้วยพระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้	
	พระอัครสาวกพร้อมทั้งพระภิกษุสงฆ์เข้าเฝ้า	๑๐๐
๕	ว่าด้วยบรรพชิตมิโอกาสได้	
	มรรคผลมากกว่าฆราวาส	๑๐๐
๖	ว่าด้วยมิให้อาลัยที่อยู่	๑๐๑
๗	ว่าด้วยพระพุทธเจ้าเสวยพระ	
	กระยาหารมากน้อยเท่าไร	๑๐๒
๘	ว่าด้วยการแสดงพระปาฏิโมกข์	๑๐๓
๙	ว่าด้วยอาบัติ	๑๐๔
๑๐	ว่าด้วยทรงยกย่องพระพาลละ	๑๐๔
	วรรคที่ ๕	
๑	ว่าด้วยอำนาจฤทธิ์กับอำนาจบาป	๑๐๔
๒	ว่าด้วยธรรมดาของพระโพธิสัตว์จะมา	
	ทรงอุปติในชาติเป็นพระพุทธเจ้า	๑๐๕

ปัญหาที่	๓	ว่าด้วยให้ตัดความเกิดแก่เจ็บตาย	หน้า	๑๐๖
„	๔	ว่าด้วยพระสุวรรณสามฤทธิง	„	๑๐๗
„	๕	ว่าด้วยผลของกุศลอกุศล	„	๑๐๘
„	๖	ว่าด้วยนางอมราเทวีไม่ประพฤติ	„	
„		มิจฉาจาร	„	๑๐๘
„	๗	ว่าด้วยความไม่หวาดกลัวของ	„	
„		พระชินาสพ	„	๑๐๙
„	๘	ว่าด้วยมรรคเป็นของเก่าหรือใหม่	„	๑๑๑

วรรคที่ ๖

„	๑	ว่าด้วยปฏิปทาสายกลาง	„	๑๑๑
„	๒	ว่าด้วยธรรมไม่ให้เนิ่นช้า	„	๑๑๒
„	๓	ว่าด้วยกฤหิษฐ์สำเร็จพระอรหัตต	„	๑๑๓
„	๔	ว่าด้วยพระโพธิสัตว์ไม่เบียดเบียนสัตว์	„	๑๑๔
„	๕	ว่าด้วยโชติपालมาณพบริภาษพระพุทธรูป	„	๑๑๕
„	๖	ว่าด้วยวาสนาของนายขุฎิกการะพ	„	
„		ช่างหม้อ	„	๑๑๖
„	๗	ว่าด้วยพระพุทธเจ้าเป็นพระราชาด้วยเป็นพราหมณ์ด้วย	„	๑๑๗
„	๘	ว่าด้วยพระพุทธเจ้าทรงอุปติในยุคเดียวกัน ๒ องค์ไม่ได้	„	๑๑๘
„	๙	ว่าด้วย...	„	๑๑๙
„	๑๐	ว่าด้วยคนที่ต้องลาเพศจากสมณะ	„	๑๑๙

วรรคที่ ๗

ปัญหาที่ ๑	ว่าด้วยความรู้สึกของพระอริยะ	หน้า
๑๖๑	และของปถชน	๑๒๐
๑๖๑	๒ ว่าด้วยเหตุที่พระอรหันต์ไม่มี	๑๒๑
๑๖๑	ความทุกข์	๑๒๑
๑๖๑	๓ ว่าด้วยผู้ต้องอาบัติปาราชิก	๑๒๑
๑๖๑	แล้วกลับบวชอีก	๑๒๑
๑๖๑	๔ ว่าด้วยสมณะและคฤหัสถ์ทุกศีล	๑๒๒
๑๖๑	๕ ว่าด้วยน้ำมีชีวิตหรือไม่	๑๒๓
๑๖๑	๖ ว่าด้วยสิ่งที่ไม่มีในโลกเลย	๑๒๔
๑๖๑	๗ ว่าด้วยพระอรหันต์ต้องอาบัติ	๑๒๔
๑๖๑	หรือไม่	๑๒๔
๑๖๑	๘ ว่าด้วยสิ่งที่ไม่เกิดแต่กรรม	๑๒๕
๑๖๑	แต่ฤๅ	๑๒๕
๑๖๑	๙ ว่าด้วยสิ่งที่เกิดแต่กรรมแต่ฤๅ	๑๒๖

วรรคที่ ๘

๑	ว่าด้วยยักษ์มีหรือไม่	๑๒๖
๒	ว่าด้วยเหตุทรงบัญญัติสิกขาบท	๑๒๖
	ไม่พร้อมกัน	๑๒๖
๓	ว่าด้วยโรคของพระอาทิตย์	๑๒๖
๔	ว่าด้วยฤๅที่พระอาทิตย์ร้อน	๑๒๖
๕	ว่าด้วยพระเวสสันดรทรง	๑๒๖
	บำเพ็ญทานบารมี	๑๒๖
๖	ว่าด้วยทกรกิริยา	๑๒๖
๗	ว่าด้วยกำลังของบุญบาป	๑๒๖
๘	ว่าด้วยการอุทิศบุญกุศล	๑๒๖
๙	ว่าด้วยการอุทิศบาปกรรม	๑๒๖
๑๐	ว่าด้วยฝัน	๑๒๖

วรรคที่ ๙

ปัญหาที่	๑ ว่าด้วยถึงที่ตายหรือไม่ถึงที่ ก็ตาย	หน้า	๑๔๑
„	๒ ว่าด้วยพระอรหันต์นิพพานมี ปาฏิหาริย์	„	๑๔๓
„	๓ ว่าด้วยสัตว์มีโอกาสดำรงผล ทุกจำพวกหรือไม่	„	๑๔๔
„	๔ ว่าด้วยพระนิพพานมีทุกข์ปนด้วย หรือไม่	„	๑๔๕
„	๕ ว่าด้วยคุณแห่งพระนิพพาน	„	๑๔๖
„	๖ ว่าด้วยการทำให้แจ้งซึ่งพระ นิพพาน	„	๑๔๘
„	๗ ว่าด้วยที่ตั้งแห่งพระนิพพาน	„	๑๔๙
„	๘ ว่าด้วยการอนุমানพระนิพพาน	„	๑๕๐
„	๙ ว่าด้วยธุดงค์	„	๑๕๒
บทมัตติกา		„	๑๕๗

วรรคที่ ๑

องค์ ๑	แห่งพา	„	๑๕๘
องค์ ๕	แห่งไก่อ	„	๑๕๙
องค์ ๑	แห่งกระแต	„	๑๕๙
องค์ ๒	แห่งพ่อเสือเหลือง	„	๑๖๐
องค์ ๑	แห่งนางเสือเหลือง	„	๑๖๐
องค์ ๕	แห่งเต่า	„	๑๖๑
องค์ ๑	แห่งปี	„	๑๖๒
องค์ ๑	แห่งรางปืน	„	๑๖๒
องค์ ๒	แห่งกา	„	๑๖๓
องค์ ๒	แห่งลิง	„	๑๖๓

วรรคที่ ๒

๑๖๑	องค์ ๑	แห่งเก้าน้ำเต้า	หน้า	๑๖๔
๑๖๒	องค์ ๓	แห่งบัว	"	๑๖๔
๑๖๓	องค์ ๒	แห่งพืช	"	๑๖๕
๑๖๔	องค์ ๑	แห่งไม้ขนานาง	"	๑๖๕
๑๖๕	องค์ ๓	แห่งเรือ	"	๑๖๖
๑๖๖	องค์ ๒	แห่งเรือติดโตโครก	"	๑๖๖
๑๖๗	องค์ ๑	แห่งเสากระโดง	"	๑๖๗
๑๖๘	องค์ ๓	แห่งต้นทนน	"	๑๖๗
๑๖๙	องค์ ๑	แห่งคณงาน	"	๑๖๘
๑๗๐	องค์ ๕	แห่งมหาสมุทร	"	๑๖๘

วรรคที่ ๓

๑๗๑	องค์ ๕	แห่งแผ่นดิน	"	๑๖๙
๑๗๒	องค์ ๕	แห่งน้ำ	"	๑๗๐
๑๗๓	องค์ ๕	แห่งไฟ	"	๑๗๐
๑๗๔	องค์ ๕	แห่งลม	"	๑๗๑
๑๗๕	องค์ ๕	แห่งภูเขา	"	๑๗๒
๑๗๖	องค์ ๕	แห่งอากาศ	"	๑๗๓
๑๗๗	องค์ ๕	แห่งพระจันทร์	"	๑๗๔
๑๗๘	องค์ ๗	แห่งพระอาทิตย์	"	๑๗๔
๑๗๙	องค์ ๓	แห่งท้าวสักกะ	"	๑๗๕
๑๘๐	องค์ ๔	แห่งพระเจ้าจักรพรรดิ	"	๑๗๖

วรรคที่ ๔

๑๘๑	องค์ ๑	แห่งปลวก	"	๑๗๖
๑๘๒	องค์ ๒	แห่งแมว	"	๑๗๗
๑๘๓	องค์ ๑	แห่งหนู	"	๑๗๗
๑๘๔	องค์ ๑	แห่งแมลงป่อง	"	๑๗๗

	องค์ ๑	แห่งพังพอน	หน้า	๑๗๘
๖๘๑	องค์ ๒	แห่งสนัขจิ้งจอก	๑	๑๗๘
๖๘๑	องค์ ๓	แห่งเนื้อ	๓	๑๗๙
๖๘๑	องค์ ๔	แห่งโค	๘	๑๗๙
๖๘๑	องค์ ๒	แห่งสุกร	๑	๑๘๐
๘๘๑	องค์ ๕	แห่งช้าง	๓	๑๘๐
๘๘๑		วรรคที่ ๕	๘	
๖๘๑	องค์ ๓	แห่งราชสีห์	๑	๑๘๑
๖๘๑	องค์ ๓	แห่งนกจากพราว	๓	๑๘๒
๖๘๑	องค์ ๒	แห่งนางนกเงือก	๑	๑๘๓
๖๘๑	องค์ ๑	แห่งนกกระจอก	๖	๑๘๔
	องค์ ๒	แห่งนกเค้า	๑	๑๘๔
๖๘๑	องค์ ๑	แห่งนกตะขาบ	๖	๑๘๕
๐๖๑	องค์ ๒	แห่งค้างคาว	๖	๑๘๕
๐๖๑	องค์ ๑	แห่งปลิง	๖	๑๘๕
๑๖๑	องค์ ๓	แห่งงู	๖	๑๘๖
๑๖๑	องค์ ๑	แห่งงูเหลือม	๖	๑๘๖
๑๖๑		วรรคที่ ๖	๖	
๓๖๑	องค์ ๑	แห่งแมลงมูม	๖	๑๘๗
๖๖๑	องค์ ๑	แห่งทารกกินนม	๖	๑๘๗
๖๖๑	องค์ ๑	แห่งเต่าเหลืออง	๖	๑๘๘
๖๖๑	องค์ ๕	แห่งป่าช้า	๓	๑๘๘
๘๖๑	องค์ ๓	แห่งต้นไม้	๖	๑๘๙
	องค์ ๕	แห่งฝน	๖	๑๘๙
๘๖๑	องค์ ๓	แห่งแก้วมณี	๑	๑๙๐
๖๖๑	องค์ ๔	แห่งพรานเนื้อ	๘	๑๙๐
๖๖๑	องค์ ๒	แห่งพรานเบ็ด	๑	๑๙๑
๖๖๑	องค์ ๒	แห่งช่างไม้	๑	๑๙๑

วรรคที่ ๗

องค์ ๑	แห่งหม้อ	หน้า	๑๕๒
องค์ ๒	แห่งกาลักน่า	,,	๑๕๒
องค์ ๓	แห่งร่ม	,,	๑๕๓
องค์ ๓	แห่งนา	,,	๑๕๓
องค์ ๒	แห่งยา	,,	๑๕๔
องค์ ๓	แห่งโภชนะ	,,	๑๕๔
องค์ ๔	แห่งนายขมังธนู	,,	๑๕๕

อยู่ในเวลาสงคราม พระองค์มีพระทัยเมตตาต่อข้าศึก สามารถทราบเหตุการณ์ได้ก่อน
ข้าศึก และมักถือพระราชทานยศแก่ข้าศึกที่สละอาวุธแล้ว ในสมัยนั้นเกรงกลัว
ไม่ช้าจะพลัดไปโดยนัยพระราชนิพนธ์

ถึงในสมัยสมเด็จพระบรมโกศทรงพระประชวรหนัก รัชกาลที่ ๓ บำเพ็ญพินาศ
สิ้นชีพิตักษัย พระองค์มีพระทัยเมตตาต่อข้าศึก สามารถทราบเหตุการณ์ได้ก่อน
ข้าศึก และมักถือพระราชทานยศแก่ข้าศึกที่สละอาวุธแล้ว ในสมัยนั้นเกรงกลัว
ไม่ช้าจะพลัดไปโดยนัยพระราชนิพนธ์

ส่วนพระอภัยมณีซึ่งมาจากแดนสุวรรณภูมิได้มาตั้งถิ่นฐานที่นครเขมร
สุวรรณภูมิ ซึ่งตั้งอยู่ริมแม่น้ำคงคา มีกษัตริย์ปกครองเมือง เมื่อเก็บไถงนกได้รับภรรยา
กษัตริย์ที่ชื่อว่านางสีดาอันมีรูปร่างงดงามยิ่งนัก ทั้งยังเป็นกษัตริย์เจ้าหญิงของพราหมณ์
มีกษัตริย์นามว่านางสีดา ครั้นแล้วจึงมาว่ากันว่า วิชชาของนางไม่มีแก่นสารอะไร ก็เกิดความเบื่อ
หน่าย

อยู่มาวันหนึ่ง พระโอรสองค์โตของพระเจ้าไปนั่งที่บ้านโสมเขตรพราหมณ์ พจนาคเสนาบดี
เห็นเด็กแปลกหน้า จึงเรียกถามว่า ทำไมทำนุ่งคอตัง โคนคอง โคนทวนอกและก้อวุ่นทั้งนี้ เหตุ

๔ ๖ บัญชาพระยามลีนท์

๕ ๗ นิทานเบื้องต้น

เดิมมีกษัตริย์ชาวโยนกพระองค์หนึ่ง ทรงพระนามว่าพระเจ้ามลีนท์ เสวยราชสมบัติ อยู่ในสาคลราชธานี พระองค์มีพระปรีชาเฉลียวฉลาดว่องไว สามารถทรงทราบเหตุการณ์ได้ทันทั่วทั้งที่ และมักพอพระราชหฤทัยในการไล่เลียงลัทธิต่าง ๆ จนนักปราชญ์ ในสมัยนั้นครั้นคร้าม ไม่กล้าจะทูลโต้ตอบพระราชปจฉาได้

ก็ในสมัยนั้นมีพระเถระองค์หนึ่งชื่อว่าอัสสคฤต อยู่ที่ถ้ำรักขิตคฤหา ณ ป่าหิมพานต์ เมื่อได้ทราบพระเกียรติคุณของพระเจ้ามลีนท์ ตั้งนั้นจึงประชุมสงฆ์ได้ถามว่ารูปใดจะสามารถ แก้ปัญหาถวายพระเจ้ามลีนท์ได้บ้าง สงฆ์ทุกรูปต่างพากันนิ่ง พระอัสสคฤตจึงว่ามีเทพบุตรฉลาด อยู่องค์หนึ่งชื่อว่ามหาเสน อยู่ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ นั้นแลจะเป็นผู้สามารถโต้ตอบกับพระเจ้า มลีนท์ได้ สังฆสมาคมจึงตกลงพร้อมกันขึ้นไปยังเทวโลก เล่าเรื่องและความประสงค์ให้พระอินทร์ และมหาเสนเทพบุตรฟัง จนตลอด ครั้นอัญเชิญมหาเสนเทพบุตรได้สมประสงค์แล้ว จึงพากัน กลับมายังมนุษยโลก แล้วจัดให้พระโรหณเถระเข้าไปเพาะความนิยมนับถือให้แก่ตระกูล โสณุตตรพราหมณ์ ซึ่งเป็นตระกูลที่มีมหาเสนเทพบุตรจะจุติลงมาเกิด จนตระกูลนั้นเกิดความ เลื่อมใสในพระพุทธศาสนา

ฝ่ายมหาเสนเทพบุตรเมื่อรับอัญเชิญจากคณะสงฆ์แล้วก็จุติลงมาเกิดในตระกูลโสณุตตร พราหมณ์ ตำบลชังคลคามริมป่าหิมพานต์ ได้นามว่านาคเสนกุมาร เมื่อเติบโตขึ้นก็ได้รับการ ศึกษาศิลปวิทยาจากสำนักครูทั้งหลาย ตลอดจนไตรเพท อันเป็นคัมภีร์สำคัญของพราหมณ์ก็ ได้ศึกษาจนชำนาญ ครั้นแล้วจึงมาร่ำฟังว่า วิชาเหล่านี้ไม่มีแก่นสารอะไร ก็เกิดความเบื่อ หน่าย

อยู่มาวันหนึ่ง พระโรหณเถระเข้าไปฉันที่บ้านโสณุตตรพราหมณ์ พอนาคเสนกุมาร เห็นก็นึกแปลกทันที จึงเรียนถามว่า ทำไมท่านจึงต้องโกนผมโกนหนวดและต้องนุ่งห่มผ้าเหลือง

ครั้นรู้เหตุผล จึงเรียนถามอีกว่า คนเพศเช่นท่านได้รับศึกษาวิชาอะไรบ้าง เมื่อได้รับตอบว่า ได้รับศึกษาวิชาอย่างสูงสุดในโลก จึงไปขออนุญาตต่อบิณฑการดาบวชเรียนบ้าง ครั้นบวชเป็น สามเณรแล้ว ก็เล่าเรียนพระไตรปิฎกในสำนักพระโรหณะเถระ พออายุเต็ม ๒๐ ก็บวชเป็นพระ ภิกษุ ศึกษาต่อไปจนเชี่ยวชาญแตกฉานในพระไตรปิฎก เมื่อพระอัสสกุตรู้ว่า พระนาคเสน เชี่ยวชาญดีแล้ว จึงนำไปหาพระอายุपालเถระ ที่สังเขยบริเวณ (ใกล้พระราชวังพระเจ้ามลิทท์) เพื่อจะได้มีโอกาสถวายวิสัชนาพระราชปุจฉา

วันหนึ่งพระเจ้ามลิทท์ตรัสถามเหล่าอำมาตย์ว่า เห็นมีใครบ้างซึ่งพอจะโต้ตอบ กับเราได้ เหล่าอำมาตย์จึงกราบทูลว่า มีพระเถระอยู่รูปหนึ่ง ชื่อว่าอายุपालะ พอจะถวาย วิสัชนา แก้ปัญหาของพระองค์ได้ เมื่อทรงทราบดังนั้นก็เสด็จไปหาพระอายุपालเถระตรัสถาม ปัญหาแรก พระอายุपालเถระก็ถวาย วิสัชนาให้ทรงสิ้นสงสัยไม่ได้

ขณะนั้นเทวมันตียอำมาตย์จึงกราบทูลว่า ยังมีพระภิกษุอยู่รูปหนึ่งชื่อว่านาคเสน เป็นผู้มีความรู้แตกฉานในพระไตรปิฎก พอพระเจ้ามลิทท์ทรงได้ยินชื่อนานาคเสน ก็ทรง หวาดพระราชหฤทัย เพราะว่า เมื่อครั้งศาสนาพระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้า พระเจ้ามลิทท์บวช เป็นสามเณรอยู่ในสำนักของพระนาคเสน (ซึ่งในครั้งกระนั้น ท่านเป็นพระภิกษุรูปหนึ่ง) วัน หนึ่งพระภิกษุรูปนั้น (คือพระนาคเสน) กวาดหยากเยือกองไว้ แล้วเรียกให้สามเณรมาขน สาม- เณรแก่งทำเป็นไม่ได้ยินเสีย ท่านจึงบันดาลโทสะหยิบเอาไม้กวาดตีสามเณร ๆ ก็จำใจขน ครั้น ขนเสร็จแล้วจึงตั้งความปรารถนาว่า ด้วยผลบุญแห่งการขนหยากเยือกองนี้ ชาติต่อไปขอให้มิดุช- คักคานุกภาพใหญ่หลวง และขอให้มิดุชญาเฉียบแหลมกว่าชนทั้งปวง พระภิกษุรูปนั้นรู้ว่า สามเณรตั้งสัตยาธิษฐานเช่นนั้น จึงปรารถนาบ้างว่า ด้วยเดชแห่งกุศลที่ข้าพเจ้าได้กวาดหยาก เยือกองนี้ ชาติต่อไปขอให้มิดุชญาณว่องไวสามารถโต้ตอบปัญหาแม่ของ สามเณรนี้ได้

เมื่อพระเจ้ามลิทท์ทรงทราบข่าวจากเทวมันตีย อำมาตย์ดังนั้น จึงเสด็จไปหาพระ นาคเสนยังที่อยู่

วรรคที่ ๑

ปัญหาที่ ๑

เมื่อพระเจ้ามิลินท์เสด็จเข้าไปถึงพระนาคเสน ทรงปราศรัยพระเถระเจ้าแล้ว จึงมีพระ
พระราชดำรัสว่า ข้าพเจ้ามีความประสงค์จะพูดด้วยเธอ

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ขอพระองค์จงตรัสมาเถิด อาตมภาพก็
ใคร่จะฟังอยู่

ม. ข้าพเจ้าพูดแล้ว เธอฟังเอาเถิด

น. อาตมภาพฟังแล้ว พระองค์ตรัสมาเถิด

ม. เธอฟังได้ยินว่าอะไร

น. พระองค์ตรัสมาว่าอะไร

ม. ก็ข้าพเจ้าได้ถามเธอแล้ว

น. อาตมภาพก็ได้ถวายวิสัชนาแล้ว

ม. เธอวิสัชนามาว่าอะไร

น. พระองค์ตรัสถามว่าอะไร

เมื่อต่างฝ่ายต่างลองดูไหวพริบแห่งกันและกันอยู่ ฉะนั้นประชาชนชาวโยนกก็พากันช้อง
สาธุการถวายพระนาคเสน แล้วกราบทูลพระเจ้ามิลินท์ว่า ข้าแต่พระมหาราชเจ้า ขอพระองค์
จงตรัสถามปัญหาในทันทีเถิด

จึงพระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ตุก่อนพระผู้เป็นเจ้า ธรรมคาผู้ที่จะพูดกัน ถ้าไม่รู้จักชื่อ
และสกุลก่อนแล้ว จะพูดกันอย่างไร เพราะฉะนั้นข้าพเจ้าขอทราบว่าคุณชื่ออะไร

พระนาคเสนทูลตอบว่า ชื่อของอาตมภาพเพื่อนพรหมจารีเรียกว่านาคเสน แต่โยม
ทั้ง ๒ เรียกนาคเสนบ้าง วีรเสนบ้าง สุรเสนบ้าง สีหเสนบ้าง ขอถวายพระพร อันคำชื่อ
เหล่านี้เป็นคำที่ตั้งขึ้นไว้สำหรับร้องเรียกกันเท่านั้น หามิตัวบุคคลที่จะฟังกันได้ชื่อในชื่อนั้นไม่

ทันใดนั้นแล พระเจ้ามิลินท์ได้ตรัสประกาศกะบริษัทว่า ท่านทั้งหลายจงเป็นพยาน
ช่วยกันจำคำพระนาคเสนไว้ แล้วตรัสกะพระเถระว่า ดูกรพระนาคเสน ถ้าว่าคนเราไม่มีตัวตน

จริงเช่นเธอนั้น ก็ใครเล่าถวายบาตรจีวรแก่เธอ ใครเป็นผู้ใช้สอยบาตรจีวรนั้น และหากว่าใครฆ่าเธอ ก็คงจะไม่เป็นบาป, แล้วตรัสชักใช้ต่อไปว่า ก็ที่เธอแสดงชื่อนานาคเสนนั้น อะไรเล่าเป็นนาคเสน ผมหรือเป็นนาคเสน เมื่อพระเถระทูลตอบว่า มิใช่ ก็ตรัสถามต่อไปจนครบอาการ ๓๒ ทรงไล่เสียงไปแต่ละอย่าง ๆ ว่า เป็นนาคเสนหรือ พระเถระเจ้าก็ทูลตอบว่า มิใช่ จึงตรัสไล่ถึงขั้น ๕ แต่ละอย่าง ๆ ว่า เป็นนาคเสนหรือ พระเถระเจ้าก็ทูลตอบว่า มิใช่ จึงตรัสไล่รวมกันว่า หรือทั้ง ๕ ขั้นเป็นนาคเสน หรือนาคเสนมีนอกออกไปจากขั้นทั้ง ๕ นั้น พระเถระเจ้าก็ทูลตอบว่า มิใช่ ๆ ทุกข้อ

พระเจ้ามิลินเห็นเป็นที่ จึงตรัสเย้ยว่า ข้าพเจ้าถามไล่เสียงเธอ ก็ไม่พบว่า อะไรเป็นนาคเสน เธอพูดเหลวไหล ไม่มีส่วนที่เป็นนาคเสนสักหน่อย

ก่อนที่พระเถระเจ้าจะถวายวิสัยนาแก่ปัญหานี้ ได้ทูลบรรยายเป็นฐานปราศรัย เพื่ออ้อมหาช่องให้พระเจ้ามิลินที่ตรัสเป็นที่เสียก่อน ว่าพระองค์เป็นกษัตริย์สุขุมลชาติ เสด็จออกจากพระนครมาเวลาเที่ยง กรวดทรายตามทางกำลังร้อนจัด ถ้าทรงดำเนินมา พระบาทคงจะพอง พระราชหฤทัยคงจะอ่อนเพลียเป็นแน่ ขอถวายพระพร พระองค์เสด็จพระราชดำเนินมาด้วยพระบาทหรือด้วยราชพาหนะ จึงพระเจ้ามิลินที่ตรัสตอบว่า ข้าพเจ้าก็มาด้วยรถสี่ล้อ

พระนาคเสนเถระเจ้าเห็นได้ก็จึงทูลถามว่า ถ้าพระองค์เสด็จมาด้วยรถ ขอพระองค์ได้ตรัสบอกกะอาตมภาพว่า อะไรเป็นรถ งอนหรือเป็นรถ พระเจ้ามิลินที่ตรัสตอบว่า มิใช่ พระเถระเจ้าจึงทูลถามต่อไปว่า หรือเครื่องอุปกรณ์อย่างอื่น เช่นเพลาล้อแอกแต่ละอย่าง ๆ เป็นรถ พระเจ้ามิลินที่ตรัสตอบว่า มิใช่ พระเถระเจ้าจึงถามอีกว่า หรือเครื่องอุปกรณ์เหล่านั้นทั้งหมดเป็นรถ หรือว่ารถมีนอกออกไปจากเครื่องอุปกรณ์เหล่านั้น, พระเจ้ามิลินที่ตรัสตอบว่า มิใช่ ๆ พระเถระเจ้าจึงทูลเย้ยว่า อาตมภาพทูลถามพระองค์ ก็ไม่พบว่าอะไรเป็นรถ พระองค์ตรัสไม่สมกับพระคำรัสเบื้องต้น

ขณะนั้นเหล่าประชาชนชาวโยนกต่างก็ช้องสาธุการถวายพระนาคเสน แล้วกราบทูลพระเจ้ามิลินที่ว่า ข้าแต่พระมหाराชเจ้า ขอพระองค์จงตรัสแก้เสียเบื้องต้นเถิด

พระเจ้ามิลินที่ตรัสว่า ตูก่อนพระนาคเสน คำว่ารถซึ่งข้าพเจ้าตอบเธอในเบื้องต้นนั้น เหตุอาศัยทั้งงอนทั้งเพลาเป็นต้น รวมกันเข้า จึงมีชื่อเรียกเช่นนั้น

พระเถระเจ้าจึงทูลว่า พระองค์ตรัสถูกแล้ว ขอถวายพระพร แม้คำว่านาคเสนซึ่งเป็นชื่อของอาตมภาพก็เช่นนั้นเหมือนกัน อาศัยทั้งผมทั้งขนเป็นต้น อาศัยทั้งรูปทั้งนามประชุมกันเข้า จึงมีคำชื่อนั้น แต่ว่าเมื่อพูดโดยปรมาัตถ์แล้ว ก็ห้ามตัวบุคคลที่จะฟังกันได้ในเรื่องนั้นไม่

เมื่อพระเถรเจ้าถวายวิสัยนาแก่ปัญหาจะนั้นแล้ว พระเจ้ามิลินท์ก็ตรัสชมเชยว่า น่า
ฟัง ข้าพเจ้าไม่เคยได้ยินได้ฟังเช่นนั้นเลย เธอวิสัยนาปัญหาไฟเพราะจริง ถ้าว่าพระพุทธเจ้า
ยังเสด็จดำรงพระชนม์อยู่ ก็คงจะประทานสาธุการเป็นแน่

จบนามปัญหา

ปัญหาที่ ๒

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน เธอบวชได้กี่ปีมาแล้ว
พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ได้ ๗ ปีมาแล้ว
ม. อะไรเป็นจำนวน ๗ ตัวเธอหรือ ๆ ว่าการนับเป็นจำนวน ๗
ก็ขณะนั้นเงาของพระเจ้ามิลินท์ฉายอยู่ที่พื้นดินและในหม้อน้ำ เมื่อมีพระราชดำรัส
ถามดังนั้น พระนาคเสนจึงทูลว่านั่นเงาพระองค์ไปปรากฏอยู่ที่พื้นดินและที่หม้อน้ำ อาตมภาพ
ขอทูลถามว่า พระองค์เป็นพระราชาหรือเงานั้นเป็นพระราชา

ม. ข้าพเจ้าเป็นราชา เงามิใช่ราชา ด้วยว่าเงาอาศัยตัวข้าพเจ้าจึงปรากฏขึ้น

น. ขอถวายพระพร นี่ก็เป็นเช่นนั้นแล จำนวน ๗ ปี นิมชนกเพราะว่านับแต่
อาตมภาพบวชมาจนบัดนี้ วันคืนได้ล่วงไปเป็นจำนวนปีเท่านั้น

ม. เธอช่างฉลาดจริง ๆ

จบวิสัยปัญหา

ปัญหาที่ ๓

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน เธอบวชประสงค์อะไร
พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ประสงค์จะดับทุกข์ และประสงค์จะให้
เป็นประโยชน์สุขแก่คนทั่วไป

ม. ถ้ากระนั้น เธอจะยอมสละเวลาพูดกับข้าพเจ้าได้หรือไม่

น. ถ้าพระองค์ตรัสอย่างบัณฑิต อาตมภาพก็จักพูดด้วยได้ ถ้าตรัสอย่างพระเจ้า
แผ่นดิน อาตมภาพก็พูดด้วยไม่ได้

ม. บัณฑิตพูดกันอย่างไรเล่าเธอ

น. บัณฑิตพูดกัน ย่อมผูกเป็นปัญหาถามกันบ้าง แก้ปัญหากันบ้าง พูดขู่บ้าง
ยอมรับบ้าง พูดแข่งกันบ้าง อีกฝ่ายกลับพูดแข่งบ้าง และยอมไม่โกรธเพราะการพูดโต้เถียงกัน
นั้น ขอถวายพระพร บัณฑิตพูดกันอย่างนี้

ม. ก็พระเจ้าแผ่นดินพูดอย่างไรเล่าเธอ

น. ขอถวายพระพร พระเจ้าแผ่นดินเมื่อทรงออกความเห็นเรื่องใดเรื่องหนึ่งอยู่ ผู้
ใดทูลคัดค้านขึ้น ก็ลงพระราชอาชญาแก่ผู้นั้น พระเจ้าแผ่นดินทั้งหลายตรัสอย่างนี้

ม. ข้าพเจ้าจักพูดอย่างบัณฑิต จะไม่พูดอย่างพระเจ้าแผ่นดิน ขอเธอจงพูดตาม
สบายเหมือนอย่างพูดกะสามเณร หรือคนรักษาวัดนั้นเถิด อย่าได้มีความเกรงกลัวเลย

น. ขอถวายพระพร เป็นพระมหากษัตริย์อย่างยิ่ง

ม. ข้าพเจ้าขออนุญาตซักถามเธอจะได้หรือไม่

น. ขอพระองค์จงตรัสถามเถิด

ม. ข้าพเจ้าได้ถามเธอแล้ว

น. อาตมภาพก็ได้ถวายวิสัชนาแล้ว

ม. เธอวิสัชนามาว่าอะไร

น. พระองค์ตรัสถามมาว่าอะไร

ม. เธอนี้สามารถจริง

จบติกขปริญาปัญหา

ปัญหาที่ ๔

จึงพระเจ้ามิลินท์ทรงพระราชดำริว่า พระภิกษุรูปนี้มีปริชาสามารถพูดโต้ตอบเราได้
ก็แต่ข้อที่เราจะต้องถามยังมีอยู่มาก วันนั้นหมดเวลาเสียแล้ว อย่ากระนั้นเลยพรุ่งนี้จึงพูดกันต่อไป
ในวังเถิด เมื่อทรงพระราชดำริจะนั้นแล้ว จึงตรัสสั่งเทวมันตียอำมาตย์ ให้อาราธนาพระเถรเจ้า
เข้าไปในพระราชวังในวันรุ่งขึ้น แล้วเสด็จจากราชอาสน์ ตรัสลาพระเถรเจ้ามาทรงม้าพระที่นั่ง
เสด็จกลับคืนเข้าสู่พระราชวัง ฝ่ายเทวมันตียะอำมาตย์ก็อาราธนาพระเถรเจ้าตามรับสั่ง

ครั้นวันรุ่งขึ้น อำมาตย์ ๔ นาย คือ เนมิศตียอำมาตย์ ๑ อันตกายอำมาตย์ ๑
มังกรอำมาตย์ ๑ สัพพทินนอำมาตย์ ๑ พร้อมกันเข้าไปทูลถามพระเจ้ามิลินท์ว่า จะโปรดให้
นิมนต์พระนาคเสนเข้ามาหรือยัง เมื่อตรัสอนุญาตแล้วจึงทูลถามว่าจะโปรดให้มากับพระภิกษุ

สักก็รูป, ตรัสว่า ท่านจะมากับพระภิกษุก็รูปก็ตามใจท่านเถิด จึงอำมาตย์ ๔ นายพากันไป
เรียนพระเถระเจ้าตามพระราชดำรัส

ครั้นได้เวลาพระนาคเสนก็พาพระภิกษุสงฆ์เข้าไปสู่ศาลนคร ขณะเมื่อเดินไปตามทาง
อันทกายอำมาตย์เข้าเดินเคียงพระนาคเสนแล้วถามขึ้นว่า คำชื่อที่เธอแสดงว่า 'นาคเสน' นั้น
อะไรเป็นนาคเสน

พระนาคเสนถามว่า ก็ท่านเข้าใจว่าอะไรเล่า

อ. ข้าพเจ้าเข้าใจว่า ลมหายใจเข้าออกนั้นแหละเป็นนาคเสน

น. ก็ถ้าลมนั้น ออกมาแล้วไม่กลับเข้าไปอีก หรือเข้าไปแล้วไม่กลับออกมาอีก คน
นั้นจะมีชีวิตอยู่ต่อไปอีกได้หรือไม่

อ. คนนั้นก็ตายสิท่าน

น. คนที่เป่าสังข์ เป่าขลุ่ยหรือเป่าเขนง ลมกลับเข้าไปอีกหรือ

อ. ห้ามมิได้

น. ก็เมื่อเป็นเช่นนั้น โฉนเขาจึงไม่ตายเล่า

อ. เธอพูดจาด้านนี้ ข้าพเจ้าไม่มีความสามารถพอที่จะพูดโต้ตอบได้ ขอเธอจง
ว่าให้ฟังที่เกี่ยวเถิด

น. ลมหายใจเข้าออกนั้น ไม่ใช่ชีวิต เป็นแต่สำหรับปรนปรือร่างกายให้เป็นอยู่
เท่านั้น

อันทกายอำมาตย์ก็เลื่อมใส

จบอันทกายปัญหา

ปัญหาที่ ๕

เมื่อพระนาคเสนไปถึงพระราชวัง พระเจ้ามิลินท์ก็ทรงประเคนอาหารบิณฑบาตเลี้ยง
และพระราชทานผ้าไตรแก่พระสงฆ์ทั่วทุกรูปแล้ว มีพระราชดำรัสนิมนต์แต่พระนาคเสนกับ
พระภิกษุ ๑๐ รูปให้รอลงอยู่นอกนั้นให้กลับไป แล้วจึงตรัสถามว่าดูก่อนพระนาคเสน นี้เราจะ
พูดกันถึงเรื่องอะไรดี

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร การพูดกันนี้ก็มีผลประโยชน์อยู่แต่เนื้อ
ความเท่านั้น เพราะฉะนั้น จึงตรัสแต่โดยเนื้อความเถิด

ม. การบวชของเธอมีประโยชน์อย่างไร และมีอะไรเป็นคุณ ซึ่งเธอต้องประสงค์
อย่างยิ่ง

น. การบวชมีประโยชน์ที่จะได้รู้ว่า ทำอย่างไรจึงจะดับความทุกข์ที่มีอยู่ได้ และจะ
ไม่ให้ความทุกข์อย่างอื่นเกิดขึ้นอีก อนุपाทานนิพพาน (การดับจนสิ้นเชื้อ) เป็นคุณซึ่งอภิม-
ภพต้องประสงค์อย่างยิ่ง

ม. บรรดานักบวช บวชมุ่งประโยชน์อย่างนั้นด้วยกันทั้งนั้นหรือ

น. หามิได้ บางพวกบวชเพื่อจะหนีพระเจ้าแผ่นดินหรือหนีโจร บางพวกบวช
ตามพระราชานุมัติ บางพวกบวชแก้บน บางพวกบวชหวังผลคือลาภยศ บางพวกบวชเพราะกลัว
ภัย ขอถวายพระพร แต่บางพวกบวชดีด้วยมุ่งประโยชน์อย่างนั้น

ม. ก็ตัวเธอเล่า บวชมุ่งประโยชน์อย่างนั้นหรือ

น. ขอถวายพระพร อภิมภพบวชแต่ยังเป็นเด็ก ไม่ทราบว่า การบวชเพื่อประโยชน์
อย่างนั้น เป็นแต่คิดเห็นในขณะนั้นว่า พระสมณสาकยบุตรเป็นผู้มีปัญญา ท่านคงจะให้ศึกษา
ตาม เมื่อได้เล่าเรียนศึกษาตามท่านต่อมาจึงทราบว่า การบวชนี้มีประโยชน์อย่างนั้น

ม. เธอว่านั่นฉลาดจริง

จบปัญหาปัญหา

ปัญหาที่ ๖

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน อันผู้ตายไปแล้ว มีบ้างหรือไม่ที่
จักไม่กลับมาเกิดอีก

พระนาคเสนทูลตอบว่า มี, ขอถวายพระพร ผู้ที่จักกลับมาอีกก็มี ผู้ที่จักไม่กลับ
มาเกิดอีกก็มี

ม. คือใครกันเธอที่จักกลับมาเกิดอีก และจักไม่กลับมาอีก

น. ผู้ที่ยังมีกิเลสจักกลับมาเกิดอีก ผู้ที่สิ้นกิเลสแล้วจักไม่กลับมาอีก

ม. ก็ตัวเธอเล่า จักกลับมาเกิดอีก หรือว่าจักไม่กลับมาอีก

น. ขอถวายพระพร ถ้าอภิมภพยังมีอุปาทาน (กิเลสที่ยังเป็นเชื้อ) อยู่ ก็จัก
กลับมาเกิดอีก ถ้าไม่มีอุปาทาน ก็จักไม่กลับมา

ม. เธอฉลาดแก้ปัญหา

จบปฐิสนธิคหณปัญหา

ปัญหาที่ ๗

พระเจ้ามลิந்தร์สถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน ผู้ที่จักไม่กลับมาเกิดอีก เป็นเพราะ โยนิโสมนสิการมิใช่หรือ

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร เป็นเพราะโยนิโสมนสิการด้วย เพราะ ปัญญาด้วย เพราะกุศลธรรมเหล่าอื่นด้วย

ม. โยนิโสมนสิการก็คือปัญญามิใช่หรือ

น. มิใช่อย่างนั้น ขอถวายพระพร โยนิโสมนสิการในที่นี้ ได้แก่ความนึกชอบ ปัญญา ได้แก่ความรู้ ความต่างกันนี้พึงเห็นเช่นสัตว์เดรัจฉาน มีแพะแกะโคกระบือเป็นต้นย่อมนึก สิ่งที่ดีที่ชอบได้ แต่หารอบรู้เหตุผลแห่งความดีความชอบนั้น ๆ ไม่

จบมนสิการปัญหา

ปัญหาที่ ๘

พระเจ้ามลิந்தร์สถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน ลักษณะแห่งโยนิโสมนสิการมีอย่างไร แห่งปัญญามีอย่างไร

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร โยนิโสมนสิการ มีลักษณะยกขึ้น ปัญญา มีลักษณะตัด

ม. ขอเธอ จงหาตัวอย่างมาเปรียบเทียบความต่าง แห่งลักษณะทั้ง ๒ นั้นให้ฟัง

น. ขอถวายพระพร ชาวนาเขาเกี่ยวข้าวกันอย่างไร

ม. เขาก็เอามือขวาจับเกี่ยวทะล่อมข้าวรวมกันเข้าเป็นกำ แล้วเอามือซ้ายจับกำข้าว ขึ้น แล้วเขาก็ตัดกำข้าวด้วยเกี่ยวนั้น

น. นั้นแลฉันใด แม่ผู้ผูกฝนตนก็ฉันนั้นเหมือนกัน ใช้ความคิดความนึกยกเอา เหตุผล แห่งวิธีผูกมัดทั้งหลายมารวมไต่สวนใช้ความรอบรู้เป็นผู้ช้ชาคว่า จะควรผูกมัดด้วยวิธี ใดจึงจะมีผล ขอถวายพระพร นี้แล เป็นความต่างแห่งลักษณะทั้ง ๒ นั้น

จบมนสิการลักษณะปัญหา

ปัญหาที่ ๙

พระเจ้ามลิந்தร์สถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน คำที่เธอว่าผู้ที่จักไม่กลับมาเกิดอีก เป็นเพราะกุศลธรรมเหล่าอื่นด้วยนั้น คือกุศลธรรมเหล่าไหน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร คือกุศลธรรมเหล่านี้ คือ (ความสำรวม
กายวาจา) ศรัทธา (ความเชื่อ) วิริยะ (ความเพียร) สติ (ความระลึกได้) สมာธิ (ความ
ตั้งใจมั่น) ปัญญา (ความรอบรู้)

ม. ก็ศีลมีลักษณะอย่างไรเล่าเธอ

น. ศีลเป็นที่เพาะปลูกคุณงามความดีอื่น ๆ ให้งอกงามถึงผู้ที่รักษาศีลอยู่เป็นนิตย์
ย่อมปรากฏว่าเป็นผู้เต็มไปด้วยคุณธรรมเหล่านี้มีเมตตากรุณาเป็นต้นด้วย ขอถวายพระพร ศีล
มีลักษณะอย่างนี้

ม. เธอจงเปรียบให้ฟัง

น. ขอถวายพระพร คนทำการเพาะปลูกไม้ดอกไม้ผลจำต้องอาศัยแผ่นดินเป็นที่
เพาะเป็นที่ปลูก พืชพันธุ์นั้นจึงจะงอกงามขึ้นได้ หรือเช่นการปลูกบ้านสร้างเรือน ก็จำต้อง
อาศัยแผ่นดินเป็นที่ขุดรากฝังเข็มเช่นเดียวกัน นี้แลฉันใด แม้ผู้ที่จะอบรมคุณงามความดีอย่าง
อื่น ก็จำต้องรักษาศีลให้เป็นพื้นเสียก่อน คุณธรรมนั้น ๆ จึงจะอยู่ประจำและงอกงามขึ้นได้
ความชอบพระผู้มีพระภาคเจ้าก็ได้ตรัสไว้ใจความว่า ผู้รักษาศีลย่อมทำให้สมာธิและปัญญาออก
งามขึ้น เหตุว่าศีลนี้เป็นที่ตงอาศัยแห่งคุณธรรมทั้งหลาย ประหนึ่งว่าแผ่นดินเป็นที่อยู่อาศัย
แห่งหมู่สัตว์

ม. เธอว่าชอบแล้ว

จบศีลปฏิบัติฐานลักษณะปัญหา

ปัญหาที่ ๑๐

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ตูก่อนพระนาคเสน ก็ศรัทธามีลักษณะอย่างไร
พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร มีลักษณะทำจิตให้ผ่องใส และมีลักษณะ
จงใจ

ม. ศรัทธาทำจิตให้ผ่องใสได้อย่างไร

น. ศรัทธาเมื่อเกิดขึ้น ย่อมขับไล่นิวรณ์^(๑) ไปจากจิต จิตเมื่อปราศจากนิวรณ์
ก็ย่อมผ่องใส

(๑) นิวรณ์ คือธรรมอันกวนจิตให้ขุ่น บ้างก็ไม่นับให้บรรลुकความดี มี ๕ อย่าง คือ ๑
ความกำหนัดรักใคร่. ๒ ปองร้ายผู้อื่น. ๓ จิตหดหู่และเคลิบเคลิ้ม. ๔ ฟุ้งซ่านและรำคาญ. ๕ ใจลังเล.

ม. เธอจงเปรียบให้ฟัง

น. เหมือนพระมหากษัตริย์ พร้อมด้วยจตุรงค์เสนาเสด็จกรีธาทัพยกข้ามแม่น้ำน้อยแห่งหนึ่งไป ครั้นแล้วทรงกระหายน้ำ จึงส่งตรัสให้ราชบุรุษไปตักน้ำมาถวาย ก็แก้วมณีมีเดชศักดิ์สิทธิ์ สามารถทำให้ชุ่มให้ใสได้ของพระมหากษัตริย์พระองค์นั้นมีอยู่ เมื่อราชบุรุษนั้นรับพระราชโองการแล้ว ก็นำเอาแก้วมณีดวงนั้นไปแช่ในแม่น้ำน้อยนั้น พอแช่สำหรับจ่ายอก แหนกก็หลีกออกไป ตมก็จมลง น้ำก็ใสขึ้น ราชบุรุษจึงตักน้ำนั้นมาถวายพระมหากษัตริย์ตามพระราชประสงค์ ขอถวายพระพร เปรียบจิตเหมือนน้ำ ผู้ทำศรัทธาให้เกิดเหมือนราชบุรุษนิรวณเหมือนสาหร่ายและตม ศรัทธาเหมือนแก้วมณี, อัจฉริยะของคนเรา ย่อมถูกนิรวณอย่างใดอย่างหนึ่งหรือทั้ง ๕ อย่างนั้นกระทำให้เศร้าหมอง พึงเห็นคนที่มีพยาบาทคิดปองร้ายเขาใจย่อมชุ่มอยู่เสมอ ก็ถ้าในขณะนั้นเขาพอใจให้ความคำนึงถึงเหตุผลจนเห็นโทษแห่งพยาบาทที่ตนก็ย่อมจะขจัดความพยาบาทเสียได้ทันที เพราะเกิดศรัทธาความเชื่อมั่นว่า ทำชั่วก็ได้รับผลชั่ว ตนก่อความพยาบาท ตนก็ต้องรับผลของพยาบาท ซึ่งเป็นการก่อเวรก่อกรรมทำลายประโยชน์สุขของตนและผู้อื่น เมื่อนั้นใจก็จะจางจากชุ่มมีสภาพโปร่งใสขึ้นโดยลำดับ ถวายพระพร จิตปราศจากนิรวณแล้วย่อมโปร่งใสอย่างนี้

ม. ดูก่อนพระนาคเสน ที่ว่าศรัทธามีลักษณะจูงใจนั้นคืออย่างไร

น. ขอถวายพระพร ตัวอย่างเช่นคนที่เห็นคนอื่นเขาพยายามทำความดีจนสามารถนำตนขึ้นสู่ฐานะอันสูง แล้วนำเอาปฏิบัติทาของผู้นั้นมาเป็นทางดำเนินของตนบ้าง แม้จะยากลำบากสักเพียงไร ก็สู้พยายาม ด้วยเชื่อว่าคนที่จะตั้งตนไว้ในฐานะอันสูงเช่นนั้นได้ ต้องมีความอดทนตั้งหน้าบากบั่นทำไป ถวายพระพร เช่นนี้แลเป็นลักษณะแห่งศรัทธาที่จูงใจ

ม. เธอจงหาตัวอย่างมาเปรียบให้ฟังอีก

น. เหมือนแม่น้ำที่ถูกกระแสน้ำเซาะฝั่ง ฝั่งกว้างออกไปโดยลำดับ ผู้ที่จะผ่านไปเมื่อไม่ทราบว่ามีแม่น้ำนั้นลึกเพียงไร ก็ไม่กล้าที่จะข้ามไป ต้องยืนอยู่ริมฝั่งนั้น ต่อเมื่อมีผู้หาญข้ามไปก่อน เขาผู้นั้นจึงกล้าข้ามตามไป เพราะเชื่อว่าตนก็คงสามารถข้ามได้เช่นนั้น ตัวอย่างนั้นใจ แม้ศรัทธาที่จูงใจนั้น ย่อมจูงใจให้หาญกระทำกิจการดังพระพุทธรักษาในสังยุตตนิกาย ใจความว่า คนข้ามห้วงด้วยศรัทธา ข้ามมหาสมุทรคือวัฏฏสงสารได้ด้วยความไม่ประมาท ข้ามความทุกข์ได้ด้วยความเพียร และบริสุทธได้ด้วยความปัญญา

ม. เธอว่าน้ำฟ้า

จบศรัทธาลักษณะปัญญา

ปัญหาที่ ๑๑

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน ก็วิริยะ (ความเพียร) มีลักษณะอย่างไร

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร มีลักษณะคำจุนไว้ อันความดีทั้งหลาย เมื่อได้ความเพียรเข้าคำจุนไว้แล้วย่อมไม่เสื่อมทราม

ม. เธอจงเปรียบให้ฟัง

น. เหมือนบ้านเรือนที่ชวนเซจะล้ม เมื่อเอาไม้เข้าค้ำไว้ก็ล้มไปไม่ได้ฉันใด ความเพียรก็ฉันนั้น ย่อมคอยค้ำใจที่รวนเรอยู่ให้กล้าบากบั่นต่อความยากลำบาก จุนความดีอื่น ๆ ให้ทรงตัวอยู่ได้ ดังนัยแห่งพระพุทธภาษิตว่า ผู้มีความเพียรย่อมละความชั่วได้ และทำความดีให้เกิดขึ้นได้

ม. เธอว่าชอบแล้ว

จบวิริยลักษณะปัญหา

ปัญหาที่ ๑๒

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน ก็สติเล่ามีลักษณะอย่างไร

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร มีลักษณะให้นึกได้และถือไว้

ม. ให้นึกได้อย่างไร ถือไว้อย่างไร

น. อันสติเมื่อเกิดขึ้น ย่อมให้นึกถึงบุญบาปทั้งหลาย เช่น ให้นึกว่าศีลมีลักษณะอย่างนั้น ศรัทธามีลักษณะอย่างนั้น เป็นต้น

ม. เธอจงหาตัวอย่างมาเปรียบ

น. ขอถวายพระพร เหมือนเจ้าพนักงานคลังพระเจ้าจักรพรรดิทำบัญชีพระราชทรัพย์ถวาย เพื่อให้ทรงทราบว่าช่างมามีอยู่เท่านั้น พลรบมีอยู่เท่านั้น แก้วแหวนเงินทองมีอยู่อย่างละเท่านั้น ๆ เมื่อพระเจ้าจักรพรรดิได้ทอดพระเนตรบัญชีแล้วจะได้ทรงระลึกถึงบุญบาปมีที่ได้ทรงสั่งสมมา ซึ่งเป็นเหตุให้ได้ราชสมบัตินั้น ๆ ถวายพระพร สติก็ย่อมเป็นเช่นนั้นแหละ เมื่อเกิดขึ้นย่อมให้นึกถึงว่า นีดี นีชั่ว มีคุณและโทษเป็นอย่างไรนั้น ๆ

ม. กิเลสที่มีลักษณะถือไว้นั้นเป็นอย่างไรเล่า

น. ขอถวายพระพร สติเมื่อเกิดขึ้นย่อมให้เลือกถือเอาว่า นี่ดีมีคุณควรประพฤติ
นี้ชั่วให้โทษควรละ

ม. เสด็จเปรียบให้ฟัง

น. เหมือนนายพระทวารย่อมมีหน้าที่ตรวจตราคนผู้เข้าออก ถ้าเห็นสมควรจึงอนุ-
ญาติให้เข้า ถ้าเห็นพิรุณเกรงว่าจะเป็นคนทุจริตก็ห้ามไม่ให้เข้า ขอถวายพระพร สติก็เป็นอย่าง
นั้นแหละ ย่อมคอยเกี่ยกับสิ่งที่ชั่วมิให้เข้ามาประจําใจ เลือกเฟ้นไว้เฉพาะสิ่งที่ดีกระทำไว้ในใจ

ม. เสด็จว่าฟังได้

จบสติลักษณะปัญหา

ปัญหาที่ ๑๓

พระเจ้ามลิந்தร์สถามว่า ดูกรพระนาคเสน ก็สมาธิ (ความตั้งใจมั่น) มีลักษณะ
อย่างไร

พระนาคเสนทูลตอบว่า มีลักษณะเป็นประธาน ขอถวายพระพร อันความดีทั้งหลาย
ล้วนมีสมาธิเป็นหัวหน้าเป็นประธานทั้งสิ้น

ม. เสด็จเปรียบให้ฟัง

น. ขอถวายพระพร เหมือนพระมหากษัตริย์เสด็จงานพระราชสงครามพร้อมด้วย
จตุรงค์เสนา ก็บรรดาเสนา ๔ เหล่าซึ่งจัดเป็นหมู่หมวดนั้น ต้องมีพระมหากษัตริย์เป็นผู้บัญชา
กิจการเป็นประธาน กิจการนั้น ๆ จึงจะดำเนินลุล่วงไปได้ ตัวอย่างนี้ฉันใด แม้สมาธิก็ฉันนั้น
ย่อมเป็นหลักเป็นประธานของความดีทั้งหลาย จริยอยู่ความดีทั้งหลายต้องอาศัยใจที่มั่นคงใจที่
แน่วแน่เป็นหลักจึงจะอยู่คงที่หรือจะก้าวหน้าไปถึงที่สุดแห่งความดีได้ นัยแห่งพระพุทธภาษิต
ก็มีรับรองอยู่ว่า จงทำสมาธิให้เกิด เหตุว่าผู้มีจิตเป็นสมาธิย่อมรู้แจ้งตามความจริง

ม. เสด็จว่าสามารถ

จบสมาธิลักษณะปัญหา

ปัญหาที่ ๑๔

พระเจ้ามลิந்தร์สถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน ก็ปัญญา มีลักษณะอย่างไร

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร มีลักษณะศักดิ์ที่อาตมภาพได้ถวายวิสัชนา
มาแล้ว (๑) และมีลักษณะส่องให้สว่างอีกประการ ๑.

ม. มีลักษณะส่องให้สว่างนั้นอย่างไร

น. ขอถวายพระพร ปัญญาเมื่อเกิดขึ้น ย่อมส่องข้อความ แม้ที่ลึกซึ้งให้เห็นได้
จนชัดเจนน

ม. เธอจงหาตัวอย่างมาเปรียบ

น. เหมือนคนถือโคมไฟเข้าไปในที่มืด ทันทีที่ความมืดย่อมหายไป สว่างเกิดขึ้น
แทน ส่องแสงให้ปรากฏจนแลเห็นรูปอะไร ๆ ได้ชัดเจนนี่แหละฉันใด แม้ปัญญาก็นั้น
เมื่อเกิดขึ้นย่อมกำจัดความโง่เขลาซึ่งเป็นเหตุจากการมืด ทำความสว่างคือความรู้ให้เกิด ส่องแสงคือ
ความฉลาดให้ปรากฏ

ม. เธอว่าแจ่มแจ้ง

จบปัญญาลักษณะปัญญา

ปัญหาที่ ๑๕

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน ก็ความดีย่อมมีอยู่มากอย่างต่าง ๆ กัน
แต่ว่าเมื่อพูดถึงประโยชน์แล้วสำเร็จเป็นอย่างเดียวกันมีหรือไม่

พระนาคเสนทูลตอบว่า มี, ขอถวายพระพร คือกำจัดความชั่ว

ม. เธอจงยกตัวอย่างมาเปรียบให้ฟัง

น. อันกองทัพย่อมมีมากพวกมากเหล่าด้วยกัน และต่างก็กระทำกิจธุระอันเป็นหน้า
ที่ของตนแต่ละอย่าง ๆ มิใช่หรือ

ม. ใช่สิเธอ

น. ขอถวายพระพร ก็จุดที่คนจำนวนมากเหล่านั้นมุ่งหวังอยู่ คืออะไร

ม. ก็คือมุ่งจะปราบข้าศึก หวังจะเอาชัยชนะมาสู่กองทัพของตน

น. ขอถวายพระพร อันความดีทั้งหลายก็เช่นเดียวกับกองทัพนั้น คือมีมากอย่าง
มากประเภทและต่างก็กระทำกิจตามคุณวิเศษของตน ๆ แต่จุดที่ความดีเหล่านั้นมุ่งกระทำ ก็คือ
ต่างหวังปราบความชั่วทั้งหลาย ซึ่งเป็นข้าศึกของตนให้หมดสิ้นไปเช่นเดียวกัน

ม. เข้าใจละเธอ

จบนานาเอกกิจจรณปัญญา

จบวรรคที่ ๑

(๑) มีในปัญหาที่ ๘.

วรรคที่ ๒

ปัญหาที่ ๑

พระเจ้ามีลินทร์ตรัสถามว่า คุณก่อนพระนาคเสน ผู้ที่ตายไปแล้วกลับไปเกิดอีก เขาจะยังคงเป็นผู้นั้น หรือว่าจะเปลี่ยนไปเป็นอีกคนหนึ่ง

พระนาคเสนทูลตอบว่า จะว่าเป็นผู้นั้นก็ไม่ใช่ จะว่าเป็นอีกคนหนึ่งก็ไม่ใช่

ม. ขอเธอจงเปรียบให้ฟัง

น. อาตมภาพขอทูลถามว่า เมื่อพระองค์ยังทรงพระเยาว์บรรทมอยู่ในพระอู่ กับพระองค์ทรงพระเจริญวัยเป็นผู้ใหญ่ขึ้นในบัดนั้น จะนับว่าเป็นพระองค์เดียวกันหรือต่างพระองค์กัน

ม. ต่างกันเป็นคนละคนที่เดียว

น. ถ้าเป็นอย่างนั้น บิฑามารดาของบุคคลหนึ่ง ๆ ก็มีหลายคน และมีลูกหลายครั้งนั้นสิ เช่นเมื่อยังเป็นเด็ก บิฑามารดามีลูกคนหนึ่ง เติบโตเป็นหนุ่มเป็นสาวก็เป็นลูกอีกคนหนึ่งถึงปูนแก่เฒ่าก็เป็นลูกอีกคนหนึ่ง

ม. หาเป็นเช่นนั้นไม่ แต่ถ้าเป็นเธอถูกถามเข้าบ้าง เธอจะตอบว่าอะไร

น. อาตมภาพก็ตอบว่า อาตมภาพนี้แลเป็นเด็ก อาตมภาพนี้แลเป็นผู้ใหญ่, อาศัยร่างกายอันนี้แลจึงนับว่าเป็นคน ๆ เดียวกัน

ม. ขอเธอจงเปรียบให้ฟังอีก

น. การจุดโคมไฟ เขาอาจจะตามไว้ตลอดรุ่งได้มิใช่หรือ

ม. ได้สิเธอ

น. ก็เปลวไฟในยามที่ ๑ กับในยามที่ ๒ เป็นเปลวไฟอันเดียวกันหรือมิใช่

ม. ไม่ใช่

น. และเปลวไฟในยามที่ ๒ กับในยามที่ ๓ เป็นเปลวไฟอันเดียวกันหรือมิใช่

ม. ไม่ใช่

น. ขอถวายพระพร หรือเปลวไฟในยามทั้ง ๓ นั้น ในยามหนึ่ง ๆ เป็นเปลวไฟอย่างละชนิด

ม. ห้ามมิได้

น. นี้แลฉันใด ความสืบเนื่องแห่งรูปธรรมนามธรรมก็ฉันนั้น อันหนึ่งกับอันหนึ่ง

ก็เกิดขึ้นแทน สืบเนื่องกันเรื่อย ๆ ไป เพราะฉะนั้นผู้ที่ตายแล้วกลับไปเกิดอีก จะว่าเป็นผู้หนึ่งก็ไม่ใช่จะว่าเป็นอีกคนหนึ่งก็ไม่ใช่

ม. เธอเปรียบน่าฟัง

จบธรรมสันตติปัญหา

ปัญหาที่ ๒

พระเจ้ามลิந்தร์สถามว่า ตูก่อนพระนาคเสน ก็ผู้ที่ไม่ต้องมาเกิดอีกนั้น เขาจะรู้ตัวหรือไม่ว่าเขาจักไม่มาเกิด

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ฐ.

ม. ฐ. ได้อย่างไร

น. ฐ. ได้ด้วยรู้ตัวอยู่ว่า สิ่งซึ่งเป็นเหตุให้เกิด ตนได้ทำให้หมดสิ้นไปแล้ว

ม. เธอจงหาตัวอย่างมาเปรียบ

น. ขอถวายพระพร ชวานานวคข้าวเสร็จแล้ว เขาขนข้าวเปลือกมาใส่ยังฉางไว้เต็ม ครั้นปีต่อมาเขาไม่ได้ทำนาอีก, ก็ข้าวเปลือกที่เขาสะสมไว้นั้นมีแต่กินสิ้นเปลืองไปทุกวัน ๆ เมื่อเป็นเช่นนั้น ชวานาผู้นั้นเขาจะรู้หรือไม่ว่า ยังฉางของเขาจักไม่เต็มขึ้นอีก

ม. ฐ. เธอ

น. ขอถวายพระพร ฐ. ได้เพราะอะไร

ม. เพราะตัวหยุดทำนาจึงรู้ได้

น. นั้นแลฉันใด แม่ผู้ที่ไม่ต้องมาเกิดอีก เขารู้ตัวฉันนั้น เพราะตัวเขาได้หยุดก่อเหตุซึ่งจะทำให้เกิดต่อไปหมดแล้ว

ม. เปรียบเข้าใจดี

จบปฎิสนธิทลชานนปัญหา

ปัญหาที่ ๓

พระเจ้ามลิந்தร์สถามว่า ตูก่อนพระนาคเสน ญาณ (ความรู้) มี ปัญญา (ความรอบรู้) ก็มีด้วยมิใช่หรือ

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ใช่

ม. เมื่อเป็นเช่นนั้น ญาณก็เช่นเดียวกับปัญญาธิเธอ

น. ขอถวายพระพร ถูกแล้ว

ม. ผู้ที่มีญาณและปัญญาจะหลงหรือไม่

น. หลงในที่บางแห่ง ไม่หลงในที่บางแห่ง

ม. ในที่เช่นไรหลง เช่นไรไม่หลง

น. ขอถวายพระพร หลงในวิชาที่ตนยังไม่ได้เรียน ในทิศที่ตนยังไม่เคยไป และในภาษาที่ตนยังไม่เคยฟัง

ม. ก็ในที่เช่นไรไม่หลงเล่าเธอ

น. ที่ใดมีอาการไม่เที่ยงแปรผัน เป็นทุกข์ เป็นอนัตตาใช้ตัวใช้ตน ในที่เช่นนั้นแลไม่หลง

ม. ความหลงของผู้นั้นไปอยู่เสียที่ไหนเล่าเธอ

น. ขอถวายพระพร เมื่อญาณความรู้เกิดขึ้น ความหลงก็หายไป

ม. เธอจงเปรียบให้ฟัง

น. เหมือนคนส่องแสงไฟเข้าไปในที่มืด ทันทีที่คนมุดก็หายแสงสว่างก็ปรากฏขึ้น ขอถวายพระพร ญาณความรู้ก็เป็นเช่นเดียวกับแสงไฟนี้แล เกิดขึ้นเมื่อใด ความหลงคือความไม่รู้ก็หายไปเมื่อนั้น

ม. ก็ปัญญาความรอบรู้เล่าไปอยู่เสียที่ไหน

น. ขอถวายพระพร แม้ปัญญาเมื่อกระทำกิจของตนแล้วก็หายไปในที่นั้นแล คงยังปรากฏอยู่ที่แต่ความรู้ชัดซึ่งคติธรรมตา คือความแปรปรวนความเป็นทุกข์ความมิใช่ตัวตนเท่านั้น

ม. เธอจงเปรียบให้ฟัง

น. เหมือนคนจุดไฟเขียนหนังสือในเวลากลางคืน ครั้นเขียนเสร็จแล้วก็ดับไฟนอน ไฟก็เป็นอันดับหายไป แต่ตัวอักษรที่ได้เขียนไว้ก็ยังปรากฏอยู่ นี้แลฉันใด, แม้ปัญญาที่ฉันนั้น ทำกิจของตนเสร็จแล้วก็ดับไปในที่นั้น ส่วนที่ยังเหลืออยู่ก็คือ ความรู้แจ้งประจักษ์ในอาการไม่เที่ยงเป็นทุกข์เป็นอนัตตาเท่านั้น

ม. ชอบแล้ว

จบปัญหานิรุชฌนปัญหา

ปัญหาที่ ๔

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน ผู้ที่จะไม่ต้องมาเกิดอีก ระหว่างเมื่อยังมีชีวิตอยู่จะรู้สึกต่อความลำบากหรือไม่

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร บางส่วนก็รู้สึก บางส่วนก็ไม่รู้สึก

ม. ส่วนไหนรู้สึก ส่วนไหนไม่รู้สึก

น. ร่างกายของท่านรู้สึกฝืดต่อความลำบาก แต่ใจของท่านไม่รับรู้ความลำบาก คือ
ไม่มีความทุกข์ใจ

ม. ใจนี่จึงเป็นเช่นนั้นเล่าเธอ

น. เหตุว่าความลำบากกายเช่นเมื่อยขบหิวระหาย หรือโรคภัยไข้เจ็บอย่างอื่น ก็ยังคง
มีเสียดแทงร่างกายท่านอยู่ตามธรรมดา แต่ท่านไม่มีความลำบากใจ เพราะว่าเหตุที่ทำให้รู้สึกต่อ
ความลำบากใจ ท่านได้กำจัดจนสิ้นเชิงแล้ว จึงเป็นอันว่าใจของท่านไม่รับรู้ความลำบาก แม้
พระผู้มีพระภาคก็ได้ตรัสไว้ ใจความว่า ผู้ที่สิ้นกิเลส (เหตุให้ใจเศร้า) แล้วยังคงมีแต่กายอีก
ทุกข์ (ทุกข์ประจำร่างกาย) เท่านั้น ส่วน เจตสิกทุกข์ (ทุกข์ใจ) เป็นอันไม่มีแล้ว

ม. เมื่อเช่นนั้น ใจท่านจึงไม่รับนิพพานหนีความลำบากเสียเล่า

น. เพราะใจท่านเหล่านั้นมิได้เกี่ยวเกาะอยู่ที่ความลำบากกาย โดยมาพิจารณาเห็นว่า
ความลำบากเหล่านั้นเป็นอาการประจำของร่างกาย เมื่อมีเกิดมีแก่แล้ว ก็ต้องมีความใช้ความเจ็บ
ต้องเมื่อยขบหรือหิวระหายอยู่เป็นธรรมดา

อนึ่ง ท่านเหล่านั้นไม่เร่งกาลเวลา ทำใจอยู่เสมอว่าจะทำประโยชน์สุขให้แก่ตนและ
ผู้อื่นทุก ๆ ขณะไป แม้พระสารีบุตรก็ได้กล่าวไว้ ความย่อ ๆ ว่า จะยังมีชีวิตอยู่ที่ดี จะตายเสีย
ก็ดี ไม่เป็นเหตุให้ดีใจหรือเสียใจ แต่ว่าเมื่อยังมีชีวิตอยู่ ก็จำทำประโยชน์ต่อไป

ม. เธอว่านี่จับใจ

จบปรินิพพานปัญหา

ปัญหาที่ ๕

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน สุขเวทนา (ความสุขกายสุขใจ) เป็น
กุศลหรืออกุศล หรือเป็นอพยากกุศล (เป็นกลาง ๆ ไม่ใช่ ๒ อย่างนั้น)

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร เป็นได้ทั้ง ๓ อย่าง

ม. ตามธรรมดากุศลก็เป็นสุข อกุศลก็เป็นทุกข์ แต่นี่ใจเธอจึงว่าเป็นได้ทั้ง ๓
อย่างเล่า

น. อาตมภาพจะเปรียบถวาย เหมือนคนเอาก้อนเหล็กแดงโชนวางลงในมือข้างหนึ่ง
เอาก้อนลูกเห็บวางลงในมือข้างหนึ่ง ขอถวายพระพร นั้นเขาจะรู้สึกร้อนหรืออย่างไร

ม. ร้อนสรีระ

น. ร้อนทั้ง ๒ มือหรือ

ม. หามิได้

น. ร้อนเย็นทั้ง ๒ มือ

ม. จะว่าเย็นทั้ง ๒ ก็ไม่ถูก

น. นี้แลขอพระองค์จงทราบว่ สุขเวทนาก็เป็นเช่นนั้นเหมือนกัน คือเป็นได้ทั้ง
กุศลอกุศลทั้งอพยากฤต จะว่าเป็นแต่อย่างหนึ่งอย่างใดก็ไม่ถูก เพราะสุขล้วนก็มี สุขเจือทุกข์
ก็มี สุขสถานกลางก็มี

ม. เธอจงแจ้งให้ฟัง

พระนาคเสนจึงถวายวิสัชนาว่า โสมนัสอาศัยความกำหนัด (สุขอิงโลก) มี ๖,
อาศัยเนกขัมมะ (สุขห่างจากโลก) มี ๖, โทมนัสอาศัยความกำหนัด (ทุกข์เพราะระคนด้วยโลก)
มี ๖, อาศัยเนกขัมมะ (ทุกข์เพราะพยายามจะห่างโลก) มี ๖, อุเบกขา อาศัยความกำหนัด
(ความวางเฉยเกี่ยวทางโลก) มี ๖, อาศัยเนกขัมมะ (ความวางเฉยเพราะห่างจากโลก) มี ๖,
รวมเป็น ๓๖ แล้วจำแนกออกตามกาลทั้ง ๓ คืออดีต อนาคต และปัจจุบัน จึงบวกเข้าเป็น
จำนวน ๑๐๘

ม. พิสดารจริง

จบสุขเวทนาปัญหา

ปัญหาที่ ๖

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน ก็คำที่เธอว่าผู้ที่จักกลับมาเกิดอีกก็มี
นั้น อะไรจักกลับมาเกิด

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร นามและรูปจักกลับมาเกิด

ม. นามรูปอันนั้นแลหรือจักกลับมาเกิด

น. มิใช่นามรูปนี้, ขอถวายพระพร เป็นนามรูปอีกอันหนึ่ง ซึ่งเกิดขึ้นเพราะบุญ
บาปอันนามรูปนี้ได้กระทำไว้

ม. ก็ถ้ามิใช่นามรูปนี้ไปเกิดแล้ว ก็เป็นอันว่าหนิบาปกรรมที่กระทำไว้ในชาตินี้พ้นละสิ-

เธอ

น. ขอถวายพระพร ถ้าไม่บังเกิดต่อไปอีก ก็เป็นอันหนีพ้น แต่ถ้ายังต้องมาเกิดอีก ก็หนีไม่พ้น

ม. เธอจงเปรียบให้ฟัง

น. เหมือนคนลักมะม่วงเจ้าของจับได้ เมื่อคดีถึงศาลจำเลยแก้ตัวว่า มะม่วงต้นนั้นโจทก์มิได้ปลูกไว้ ต้นมะม่วงที่เขาลักผลเป็นของคนอื่นปลูกมาก่อน ขอถวายพระพร เมื่อจำเลยแก้ตัวเช่นนั้น จะพ้นโทษหรือไม่

ม. ไม่พ้นสิเธอ

น. ขอถวายพระพร เพราะเหตุไร

ม. เพราะว่าจำเลยยังมีความผิดฐานลักขโมยอยู่ แม้ตัวจะปฏิเสธข้อหาของโจทก์ในคดีนั้นแล้วก็ตาม แต่ก็ยังถือว่ารับสารภาพความผิดในคดี ๑ จึงเป็นอันว่าลงโทษจำเลยได้

น. นั้นแลฉันใด การที่จะเอานามรูปอื่นข้างหน้ามาเป็นเหตุหนีบาปกรรมที่ทำไว้ในชาตินี้ให้พ้น ก็ไม่ได้ฉันนั้นเหมือนกัน เพราะว่านามรูปอื่นนั้นเกิดขึ้นเพราะบุญบาปที่นามรูปนี้ เป็นผู้ก่อไว้

ม. ขอเธอจงเปรียบให้ฟังอีก

น. เหมือนคนก่อไฟผิงในฤดูหนาว ครั้นแล้วไม่ดับไฟ หลีกไปเสีย ไฟนั้นก็ลุกลามไปไหม้ไร่นาของผู้อื่น เมื่อคดีถึงโรงศาล จำเลยแก้ตัวว่า ไฟที่เขาก่อขึ้นนั้นเป็นไฟอีกกองหนึ่ง มิใช่ไฟที่ไหม้ไร่นาของโจทก์ ขอถวายพระพร เมื่อจำเลยแก้ตัวต่อศาลเช่นนั้น ศาลจะงดโทษให้หรือไม่

ม. จะงดให้อย่างไรได้เธอ

น. เพราะเหตุไร

ม. เพราะไฟที่จำเลยก่อขึ้นนั้นเป็นต้นไฟ ตัวเดินเลื้อยปล้อยไว้ จึงลุกลามต่อไป เพราะฉะนั้นศาลจึงตัดสินลงโทษจำเลยได้

น. นั้นแลฉันใด บาปกรรมก็ตามลงโทษฉันนั้นเหมือนกัน เพราะเมื่อนามรูปนี้จะแปรไปเป็นนามรูปหน้าก็จริง แต่เหตุที่เป็นผู้ก่อบุญบาปไว้จึงเกิดมีนามรูปอื่นขึ้นแทน ฉะนั้นนามรูปอื่นนั้นจึงหนีบาปกรรมไม่พ้น

ม. เธอว่าชอบแล้ว

จบนามรูปปฏิสนธิกถปัญหา

ปัญหาที่ ๗

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน ก็ตัวเธอเล่าจักกลับมาเกิดอีกหรือไม่
พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ปัญหา^๕อภิมภพได้ถวายวิสัชนาแล้ว (๑)

ถ้าจะถวายวิสัชนาอีก อาจจะผิดไปก็ได้

ม. จะผิดไปได้อย่างไร จงเปรียบให้ฟัง

น. เหมือนข้าราชการผู้หนึ่ง ทำความดีมีความชอบพอพระราชหฤทัยของพระราชา
จนได้รับพระราชทานบำเหน็จต่าง ๆ แล้วข้าราชการผู้นั้นจะพูดว่า พระราชามีได้ทรงชุบเลี้ยง
เช่น^๕ ขอถวายพระพร จะชื่อว่าเขาพูดถูกหรือ

ม. ก็ไม่ถูกซิเธอ

น. นั้นแลฉันใด แม้ปัญหาที่อภิมภพถวายวิสัชนาจนเป็นที่พอพระราชหฤทัยแล้ว
ก็ฉันนั้นแล ถ้าจะถวายวิสัชนาซ้ำอีก อาจจะไม่ถูกพระราชหฤทัยก็เป็นได้

ม. เธอว่าฉันฉลาดจริง

จบปฐมนิพนธ์นิพนธ์ปัญหา

ปัญหาที่ ๘

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน ก็คำที่เธอว่า นามและรูปนั้น อะไร
เป็นนาม อะไรเป็นรูป

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร สิ่งที่ไม่ปรากฏแก่ตา หู จมูก ลิ้น กาย
เพราะเป็นของละเอียดหรือเป็นของ ไม่มีตัวไม่มีตน เช่นจิตหรืออารมณ์ที่เกิดกับจิต นั้นเป็นนาม
สิ่งที่อาจทราบได้ด้วยตาเป็นต้น นั้นเป็นรูป

ม. เพราะเหตุไร นามอย่างเดียวหรือรูปอย่างเดียว จึงเกิดขึ้นไม่ได้

น. เพราะต่างอิงอาศัยซึ่งกันและกันจึงจะเกิดขึ้นได้ ถ้าขาดเสียแต่อย่างใดอย่างหนึ่ง
ก็เกิดขึ้นไม่ได้

ม. เธอจงหาตัวอย่างมาเปรียบ

น. ขอถวายพระพร เหมือนไก่อ่อนแต่จะเกิดเป็นตัวไก่ ต้องเป็นฟองมาก่อน ๑
ต้องอาศัยการอบอุ่นที่แม่ไก่ฟัก ๑ ต่อนั้นจึงจะเกิดเป็นตัวไก่ขึ้นได้ นั้นฉันใด แม้นามรูปก็ฉันนั้น

(๑) คำนี้มีในปัญหาที่ ๖ วรรคที่ ๑

เหมือนกัน คือต้องพร้อมทั้งนามทั้งรูปจึงจะเกิดขึ้นได้ ขอถวายพระพร อ้นนามรูปนี้ ถ้ายังมีเหตุปัจจัยอยู่ ก็เกิดอยู่นาน

ม. แปลกจริง

จบนามรูปปัญหา

ปัญหาที่ ๕

พระเจ้ามลิந்தที่ตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน ก็คำที่เธอว่าอ้นนามรูปนี้ ถ้ายังมีเหตุปัจจัยอยู่ ก็เกิดอยู่นานนั้น คือนานอย่างไร

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร คือนานทั้งที่ล่วงมาแล้ว ทั้งต่อไปข้างหน้า แม้ในบัดนี้ก็จัดว่านาน

ม. จะนานหมดด้วยกันทั้งนั้นทีเดียวหรือ

น. ขอถวายพระพร บางพวกก็นาน บางพวกก็ไม่นาน

ม. พวกไหนนาน พวกไหนไม่นาน

น. ผู้ที่ไม่มีกิเลส (เหตุทำให้ใจเศร้าหมอง) อยู่ ก็ยังจะต้องเวียนตายเวียนเกิดต่อไปอีกนาน จนกว่าจะชำระล้างจิตใจที่เศร้าหมองนั้นให้ใส แลเห็นเหตุปัจจัยแห่งการตาย การเกิดได้อย่างแจ่มแจ้ง ขอถวายพระพร พวกนี้ต้องเกิดต่อไปอีกนาน ส่วนท่านที่บั้นทอนกิเลส ซึ่งเป็นเหตุทำให้ยึดยาวนานลงได้บ้างแล้ว ก็เป็นอันว่าได้เว้นเวลาเกิดเวลาตายข้างหน้าให้สั้นให้น้อยเข้า พวกนี้แลไม่นาน

ม. ลึกล้ำจริง

จบที่ชมที่ฐานปัญหา

จบวรรคที่ ๒

วรรคที่ ๓

ปัญหาที่ ๑

พระเจ้ามลิந்தรัศถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน ก็อะไรเล่าเป็นเหตุให้นามรูปต้องเกิดต่อไปอีกนาน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร เหตุที่ทำให้นามรูปต้องไปเกิดอีกนาน ก็คือความไม่รู้แจ้งเห็นจริงว่า อะไรเป็นทุกข์ อะไรเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ อะไรเป็นความดับทุกข์ อะไรเป็นทางให้ถึงความดับทุกข์ แม้จะรู้โดยพิจารณาเห็นชั่วขณะหนึ่ง ๆ ก็ยังชื่อว่าไม่รู้จริง เพราะความรู้นั้นมีใจนอนแน่นอยู่ในใจเป็นนิตย์ เพราะเหตุความไม่รู้จริงนั้น จึงให้สัตว์ทำดีบ้าง ทำชั่วบ้างเป็นบุญเป็นบาปขึ้น บุญบาปนั้นแลเป็นเหตุให้เกิดปฏิสนธิวิญญาณ เมื่อมีปฏิสนธิวิญญาณเป็นรากแก้วอยู่ ก็เกิดนามรูปแตกกิ่งก้านเป็น ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ซึ่งเป็นประตูสำหรับรับอารมณ์มีรูปเสียงเป็นต้น ต่อจากนั้นขณะเมื่อประสบสิ่งที่ชอบใจ ก็รู้สึกยินดีมีความสุข ขณะเมื่อถูกสิ่งแสลงใจมากระทบ ก็รู้สึกยินร้ายเป็นทุกข์ใจ เมื่อได้ความสุขก็คิดรอน จะให้มีความสุขนั้นยิ่งขึ้น เมื่อได้ความทุกข์ก็คิดรอนจะหนีทุกข์ให้พ้น เหตุความไม่รู้จริงนั้นแลจึงให้ยึดถือเป็นตัวเป็นตนเป็นเราเป็นเขาบ้าง ให้ยึดถือในอุบายต่าง ๆ เพื่อจะให้ตนได้สมประสงค์บ้าง เพราะความยึดถือนั้นแลจึงให้สัตว์ทำดีบ้างทำชั่วบ้าง เกิดเป็นบุญเป็นบาปต่อไปอีก ด้วยบุญบาปนั้นจึงให้เกิดมีนามรูปต่อ ๆ ไป จำเดิมแต่มีนามรูปเป็นฐานความทุกข์ทั้งหลายก็มีมาเป็นเจ้าเรือน

ขอถวายพระพร เมื่อยังไม่รู้จริงว่า อะไรเป็นทุกข์อะไรเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ อะไรเป็นความดับทุกข์ อะไรเป็นทางให้ถึงความดับทุกข์อยู่ตราบใด เหตุซึ่งจะให้เกิดนามรูปก็ยังคงมีอยู่ตราบนั้น ด้วยประการฉะนี้แล นามรูปจึงต้องเกิดต่อไปอีกนาน

อนึ่งเวลาเกิดดับของนามรูปที่ล่อง ๆ มาแล้ว นานจนเบื้องต้นไม่ปรากฏ

ม. เธอว่าชอบแล้ว

จบอรรถานปัญหา

ปัญหาที่ ๒

พระเจ้ามลิந்தรัศถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน ก็คำที่เธอว่าเวลาเกิดดับของนามรูปที่ล่อง ๆ มาแล้ว นานจนเบื้องต้นไม่ปรากฏนั้น หมายความว่า นานจนนามรูปที่แรกเกิดทีเดียวไม่ปรากฏกระนั้นหรือ

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ถูกแล้ว

ม. ไม่ปรากฏทั้งหมดก็เที่ยวหรือเธอ

น. ขอถวายพระพร บางอย่างก็ปรากฏ บางอย่างก็ไม่ปรากฏ

ม. อย่างไหนปรากฏ อย่างไหนไม่ปรากฏ

น. ขอถวายพระพร นามรูปที่สาวไปไม่ถึงว่า ชั้นเดิมเป็นอะไร อยู่ที่ไหน อย่าง
นี้ไม่ปรากฏ แต่อย่างที่เคยไม่ปรากฏ มาปรากฏเป็นนามรูปชั้นในระหว่าง แล้วก็หายไปอีกอย่าง
นี้ปรากฏ

ม. เธอจงเปรียบอย่างไม่ปรากฏให้ฟัง

น. เหมือนพืชพันธุ์ที่เขาปลูกที่พื้นดิน ครั้นพืชพันธุ์นั้นงอกงามผลิดอกออกใบ เขาก็เก็บผลเอาเมล็ดไปเพาะใหม่ต่อไปอีก โดยทำนองนี้เรื่อยๆ ไป ขอถวายพระพร เมื่อเวลาล่วง
ไปนาน ๆ จะรู้ได้หรือว่านั่นเป็นพืชพันธุ์เดิม

ม. รู้ไม่ได้

น. นั่นแลฉันใด อย่างไม่ปรากฏก็ฉันนั้นเหมือนกัน แม้จะใช้ความรู้ให้สาวไปหา
ต้นเดิม ก็รู้ไม่ได้ว่านามรูปเดิมเป็นอย่างไรอยู่ที่ไหน

ม. ขอเธอจงเปรียบให้ฟังอีก

พระนาคเสนจึงเขียนรูปล้อรถถวายทอดพระเนตร แล้วทูลถามว่า ขณะเมื่อล้อนี้
หมุนอยู่ พระองค์จะทรงทราบได้หรือว่า ล้อไหนเป็นอันต้น

ม. รู้ไม่ได้สิเธอ

น. ขอถวายพระพร การจะกำหนดนามรูปที่ล่วงมาแล้วว่า แรกเกิดเป็นอะไร ก็รู้
ไม่ได้กำหนดไม่ได้เช่นนั้นเหมือนกัน เพราะเกิดแล้วดับ ๆ แล้วเกิดใหม่ต่อไปอีก หมุนอยู่เช่น
นี้เสมอมา ฉะนั้นจึงว่าเบื้องต้นไม่ปรากฏ

ม. เธอช่างฉลาดจริงๆ

จบปฐมโกฏิปัญหา

ปัญหาที่ ๓

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ตุก่อนพระนาคเสน ก็แลคำที่เธอว่าอย่างที่เคยไม่ปรากฏ
มาปรากฏเป็นนามรูปชั้นในระหว่างแล้วก็หายไปอีกอย่างนี้ปรากฏนั้น ได้แก่เราๆ ซึ่งเดิมก็มีแต่

บาปบุญติดตามมา แล้วมาเกิดเป็นตัวเป็นตนขึ้น ครั้นแล้วก็ตายทอดทิ้งร่างกายหายไป เช่นนี้ ถูกหรือไม่

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ถูกแล้ว

ม. ก็เมื่อต้นปลายไม่ปรากฏทั้งสองข้างเช่นนั้นแล้ว จะมาติดต่อกันได้หรือเธอ

น. ขอถวายพระพร ติดต่อกันได้

ม. เธอจงหาตัวอย่างมาเปรียบให้ฟัง

น. เหมือนต้นไม้แรกปลูกก็ยังไม่มียอดไม่มีดอก ต่อมาพอเกิดต้นก็เกิดมีใบมีดอกขึ้น ขอถวายพระพร ก็การที่ต้นไม้มีใบมีดอกในระหว่างกลางขึ้นได้นั้น เป็นด้วยอะไร

ม. เป็นด้วยมีลำต้นอยู่ ใบและดอกนั้นๆ จึงเกิดติดต่อกันขึ้นมาได้

น. ขอถวายพระพร ก็ในที่สุดแล้วใบและดอกเหล่านั้นจะเป็นอย่างไร

ม. ก็ร่วงหล่นไปหมดสิ้นสิเธอ จะมีเหลืออยู่ก็แต่ต้นและกิ่งซึ่งถึงคราวก็เกิดใบเกิดดอกใหม่อีก

น. ขอถวายพระพร นามรูปก็เป็นเช่นเดียวกับใบไม้ ดอกไม้นั้นแล คือเดิมก็ไม่ปรากฏแต่เนื่องด้วยมีบุญบาปซึ่งตนได้กระทำไว้ในก่อนเป็นเหตุอยู่ บุญบาปนั้นแลเป็นลำต้น ให้เกิดมีนามรูปติดต่อกันมาในระหว่างได้ ครั้นเกิดเป็นตัวตนขึ้นแล้ว ถึงวาระที่สุกก็ทอดทิ้งร่างกายสูญหายไป สิ่งที่ยังคงมีอยู่ก็คือบุญบาป ซึ่งจะให้เกิดนามรูปต่อไปอีกเท่านั้น

ม. อ้อ ติดต่อกันได้จริง

จบปฐมโกฏิปัญหา

ปัญหาที่ ๔

พระเจ้ามลิந்தร์สถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน บุญบาปอันเป็นต้นเหตุให้นามรูปเกิด ซึ่งกำลังเกิดอยู่ในบัดนี้มีหรือไม่

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร มี

ม. เธอจงว่ามาให้เห็น

น. เมื่อตาเห็นรูป หูได้ยินเสียง จมูกได้ดมกลิ่น ลิ้นได้ลิ้มรส กายได้แตะต้องใจได้รับอารมณ์ ขอถวายพระพร ก็ใน ๖ อย่างนี้ ขณะเมื่ออย่างใดอย่างหนึ่งกระทำกิจของตน อยู่ ย่อมเกิดความรู้แจ้งขึ้น ถ้าเป็นอารมณ์ที่ดี ก็รู้สึกชอบ รู้สึกพอใจ พยายามค้นรณหาต่อไป ถ้าเป็นอารมณ์ที่ไม่ถูกใจ ก็ไม่พอใจ พยายามค้นรณหาหนี เมื่อขณะค้นรณหาอยู่ก็จำต้องยึดถือวิธีการ

อย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งตนเห็นว่าจะทำให้การค้นหาหรือค้นหาหนึ้นได้สมประสงค์ เมื่อเป็น
เช่นนั้นก็เหตุให้ทำพูดและคิดก็บ้างชวบ้าง เกิดเป็นบุญเป็นบาปขึ้นในทันที เช่นนั้นแล ขอ
ถวายพระพร จึ่งว่าบุญบาปซึ่งเกิดอยู่ในบัดนี้มี

ม. เธอว่าชอบแล้ว

จบสังขารชานปัญหา

ปัญหาที่ ๕

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ตุก่อนพระนาคเสน ก็สิ่งที่ไม่เคยเกิดมาเป็นนามรูปเลย
มาเริ่มผุดเกิดเป็นนามรูปขึ้น มีบ้างหรือไม่

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ไม่มี

ม. เธอจงเปรียบให้ฟัง

น. ขอถวายพระพร ของภายในพระที่นั่งนั้น เป็นสิ่งซึ่งแต่ก่อนไม่เคยมีมาเลย มาเริ่ม
มีขึ้นในบัดนี้ มีบ้างหรือไม่

ม. ไม่มี

น. หรือต้นไม้พรรณต่าง ๆ ซึ่งเกลื่อนกลาดอยู่ที่พื้นดิน ขอถวายพระพร มีบ้าง
หรือไม่ซึ่งไม่เคยมีมาแต่ก่อนเลย

ม. ไม่มีเลยเธอ เพราะต้นไม้เหล่านั้นล้วนเดิมมีพืชพันธุ์เช่นเดียวกันให้กำเนิดมา
แล้วทั้งนั้น

น. นั้นแหละฉันใด นี้ฉันนั้น อันสิ่งซึ่งใดมาเกิดเป็นนามรูปก็เกิดมาแต่พืชพันธุ์
เป็นนามรูป เช่นเดียวกันเหมือนกัน เพราะฉะนั้นสิ่งซึ่งไม่เคยมีพันธุ์เป็นรูปนามแต่เดิม จะเริ่ม
มาผุดเกิดเป็นนามรูปขึ้นในบัดนี้จึงมีไม่ได้ เหตุว่าสิ่งนั้น ๆ ไม่มีโอกาสได้ก่อเหตุคือบุญบาป
ซึ่งจะเป็นผู้ตักแต่งให้คนกลายมาเป็นนามรูปขึ้น

ม. เธอช่างฉลาดจริง ๆ

จบอภวันตสังขารปัญหา

ปัญหาที่ ๖

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ตุก่อนพระนาคเสน เจตภูตมีหรือไม่

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร เจตภูตคืออะไร

ม. คือสิ่งที่สิงอยู่ในกายซึ่งเป็นผู้บัญชาให้ตาหู จมูกดมกลิ่น ลิ้น ลิ้มรส กายแต่ละต้อง ใจรับรู้ ประหนึ่งเราอยู่บนปราสาทนี้ เมื่อจะดูจะฟังอะไรทางไหน ก็ให้เปิดหน้าต่างไปดูไปฟังทางนั้น

น. ถ้าเป็นอย่างพระองค์ตรัสเปรียบเทียบ ก็ได้ความว่าเจตภูตบัญชาให้ตาหูรูปก็ได้ให้ฟังเสียงก็ได้ เป็นอันว่าทางเดียวใช้ได้ทั่วไปทั้งดูทั้งฟังเป็นต้น

ม. ไม่ใช่อย่างนั้นสิเธอ

น. อาตมภาพขอทูลถามพระองค์ก่อนว่า เช่นเขาเทน้ำผึ้งลงในอ่างจนเต็ม แล้วให้คนลงไปนอนอยู่ในอ่าง แต่ปิดปากเสีย ขอถวายพระพร ผู้นั้นจะรู้ได้หรือไม่ว่าน้ำผึ้งนั้นมีรสหวานเพียงไร

ม. รู้ไม่ได้สิเธอ

น. เพราะเหตุไร ขอถวายพระพร

ม. เพราะลิ้นของผู้คนมิได้ลิ้มรสน้ำผึ้ง

น. พระคำรัสเปรียบของพระองค์เบื้องต้นไม่สมกับพระคำรัสเบื้องปลาย

ม. ข้าพเจ้าไม่สามารถจะโต้ตอบกับเธอ ขอเธอจงอธิบายให้ฟัง

พระนาคเสนจึงถวายวิสัชนาว่า อาศัยรูปกระทบตาเกิดความรู้ขึ้นเรียกจักขุวิญญาณ อาศัยเสียงกระทบหู เกิดความรู้ขึ้นเรียกโสตวิญญาณ อาศัยกลิ่นกระทบจมูก เกิดความรู้ขึ้นเรียกฆานวิญญาณ อาศัยรสกระทบลิ้น เกิดความรู้ขึ้นเรียกชีวหาวิญญาณ อาศัยโผฏฐัพพะกระทบกาย เกิดความรู้ขึ้นเรียกกายวิญญาณ อาศัยธรรมเกิดกับใจ เกิดความรู้ขึ้นเรียกมโนวิญญาณ ลำดับนี้ธรรม คือ ผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา วิตก วิจาร ก็เกิดร่วมกันกับขณะเมื่อวิญญาณเกิดขึ้นนั้น

ม. ชอบแล้ว

จบเวทคู้ปัญหา

ปัญหาที่ ๗

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า คุณก่อนพระนาคเสน ก็วิญญาณ (๑) มีลักษณะอย่างไร พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร มีลักษณะรูปร่าง

(๑) คำว่า วิญญาณนี้มี ๒ อย่าง คือปฏิสนธิวิญญาณ วิญญาณแรกเกิดอย่าง ๑ อีกอย่าง ๑ เรียกว่า วิถีวิญญาณ (คือวิญญาณในปัญหานี้) ได้แก่วิญญาณอันเกิดตามทางทวาร ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ซึ่งมีชื่อเรียกว่าจักขุวิญญาณ โสตวิญญาณ เป็นต้น

ม. เธอจงเปรียบให้ฟัง

น. เหมือนคนยืนอยู่ที่ถนนสี่แยก ใครเดินไปมาจากถนนแยกไหนก็ย่อมรู้ย่อมเห็น
ทั่วทุกคน นั้นนัยใด แม้วิญญาณกัจฉนั้นนัยนี้ คือเมื่อตาเห็นรูป หูได้ยินเสียงเป็นต้น ก็ย่อมรู้แจ้ง
ทันทีว่านั่นรูป นั่นเสียง

ม. เธอว่าชอบแล้ว

จบวิญญาณลักขณปัญหา

ปัญหาที่ ๔

พระเจ้ามลิந்தร์สถามว่า คุณก่อนพระนาคเสน วิญญาณ ๕ เบื้องต้นอย่างไรอย่าง-
หนึ่งเกิดในที่ใด มโนวิญญาณก็เกิดขึ้นในที่นั้นกระนั้นหรือ

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ย่อมเกิดขึ้นเช่นนั้นแล

ม. ไหนเกิดก่อนหลังเล่าเธอ

น. วิญญาณ ๕ เบื้องต้นเกิดก่อน มโนวิญญาณเกิดทีหลัง

ม. วิญญาณ ๕ นั้นสั่งมโนวิญญาณไว้หรือว่าให้ตามไปเกิดด้วยกัน

น. หามิได้ ขอถวายพระพร

ม. ก็เมื่อไม่เป็นเช่นนั้น ไฉนจึงเป็นเช่นนั้นเล่าเธอ

น. ขอถวายพระพร เพราะมโนวิญญาณเป็นตุจที่ลุ่ม

ม. เธอว่าเป็นตุจที่ลุ่มนั้น เป็นอย่างไร

น. ขอถวายพระพร ฝนตกน้ำจะไหลไปทางไหน

ม. ที่ลุ่มอยู่ทางไหน น้ำก็ไหลไปทางนั้น

น. ฝนตกครั้งที่ ๒ อีก น้ำจะไหลไปทางไหน

ม. น้ำคราวก่อนไหลไปทางไหน คราวหลังก็ไหลไปทางนั้น

น. ขอถวายพระพร น้ำคราวก่อนสั่งน้ำคราวหลังไว้หรือว่าให้ไหลตามไป หรือว่า
น้ำคราวหลังนัดไว้กับน้ำคราวก่อนว่า จะไหลไปตาม

ม. หามิได้ การที่น้ำทั้ง ๒ คราวนั้นไหลไปรวมกัน ก็เพราะทางนั้นเป็นที่ลุ่ม

น. วิญญาณ ๕ เบื้องต้นก็เป็นเช่นเดียวกับน้ำนั้นแล คือเกิดขึ้นแล้วก็ไหลไปหา
มโนวิญญาณ ขอถวายพระพร การที่เป็นเช่นนั้น ก็เพราะว่ามโนวิญญาณมีหน้าที่รับรู้รับพิจารณา

อารมณ์ทวิวิญญาณทางตา, หู, จมูก, ลิ้น, กาย, น้อมเหนี่ยวเข้าไว้ เพื่อกระทำความรู้แจ้ง
อีกชั้นหนึ่ง

ม. ชอบแล้ว

จบจักขุวิญญาณมโนวิญญาณปัญหา

ปัญหาที่ ๕

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ตุก่อนพระนาคเสน วิญญาณเกิดในที่ใด ธรรมคือผัสสะ
เวทนา สัญญา เจตนา วิตก วิจาร์ก็เกิดขึ้นในที่นั้น กระนั้นหรือ

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ถูกแล้ว

ม. ก็ผัสสะมีลักษณะอย่างไร

น. มีลักษณะประจวบ อธิบายว่า เช่นตาเห็นรูปเกิด ความรู้ทางตา ขอถวาย
พระพร ขณะเมื่อทั้ง ๓ นี้ ประจวบพร้อมกันเข้านั้นแล เป็นผัสสะ

ม. เธอจงเปรียบให้ฟัง

น. เหมือนแกะ ๒ ตัวชนกัน ตัว ๑ เหมือนตา อีกตัว ๑ เหมือนรูป อากาโรที่ชน
กันนั้นเทียบได้กับผัสสะ

ม. เข้าใจละ

จบผัสสลักษณะปัญหา

ปัญหาที่ ๑๐

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ตุก่อนพระนาคเสน ก็เวทนา^(๑) มีลักษณะอย่างไร

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร มีลักษณะรู้สึกเป็นสุขบ้าง เป็นทุกข์บ้าง
รู้สึกเฉยไม่เป็นทุกข์ไม่เป็นสุขบ้าง

ม. เธอจงยกตัวอย่างเวทนาอย่างใดอย่างหนึ่งมาเปรียบให้ฟัง

น. เหมือนข้าราชการผู้หนึ่ง ทำความดีมีความชอบพอพระราชหฤทัย ได้รับพระ
ราชทานบำเหน็จต่าง ๆ จนมีความสุขสบาย ครั้นผู้นั้นมารำพึงถึงความสุขนั้น ๆ ก็เกิดความอึด
ใจ ขอถวายพระพร ความอึดใจนั้นแลเป็นสุขเวทนา

ม. ชอบแล้ว

จบเวทนาดลักษณะปัญหา

(๑) เวทนามี ๓ อย่าง คือ สุขเวทนา ๑ ทุกขเวทนา ๑ อุเบกขาเวทนา ๑

ปัญหาที่ ๑๑

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า คุณก่อนพระนาคเสน ก็สัญญาว่ามีลักษณะอย่างไร

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร มีลักษณะจำได้

ม. จำอะไรเธอ

น. เช่นจำสีแคงสีเขียวได้ ว่ามีสีเป็นอย่างนั้น ๆ

ม. เธอจงเปรียบให้ฟัง

น. เหมือนเจ้าพนักงานพระคลัง เมื่อเข้าไปในพระคลังหลวงย่อมเห็นชนิดเครื่องราชูปโภค ก็หมายจำไว้เป็นอย่าง ๆ แม้ภายหลังจะไม่ได้เข้าไปดู ก็จำได้นึกได้ ขอถวายพระพรสัญญาก็เป็นเช่นนั้นแล ย่อมจำรูปเสียงเป็นต้นไป ว่ามีชนิดมีลักษณะเป็นอย่างนั้น ๆ

ม. เข้าใจละ

จบสัญญาลักษณปัญหา

ปัญหาที่ ๑๒

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า คุณก่อนพระนาคเสน เจตนามีลักษณะอย่างไร

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร มีลักษณะคิดอ่านปรุงขึ้น

ม. เธอจงเปรียบให้ฟัง

น. เหมือนแพทย์ตรวจอาการของโรคทราบตลอดแล้วเอาอาการนั้น ๆ มาสอบสวนกับสรรพคุณยา ครั้นแน่ใจจึงหยิบเอาตัวยามาปรุงขึ้นตามความประสงค์ ขอถวายพระพรเจตนา ก็เป็นเช่นนั้นแล ย่อมคิดอารมณ์ที่ซึ้งอยู่ในใจ แล้วก็ปรุงขึ้นเป็นโครงการ

ม. ชอบแล้ว

จบเจตนาลักขณปัญหา

ปัญหาที่ ๑๓

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า คุณก่อนพระนาคเสน วิตกมีลักษณะอย่างไร

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร มีลักษณะติดไปกับจิต

ม. เธอจงเปรียบให้ฟัง

น. ช่างไม้ผู้ชำนาญย่อมเข้าหน้าไม้ได้สนิทฉนั้น วิตกก็มีลักษณะติดไปกับจิตฉนั้น นั่น คือตรึงเรื่องราวที่เจตนาปรุงขึ้นนั้น

จบวิตกลักขณปัญหา

ปัญหาที่ ๑๔

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ตุก่อนพระนาคเสน วิจารณ์ลักษณะอย่างไร

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร มีลักษณะตามเกล้าอาารมณ

ม. เธอจงเปรียบให้ฟัง

น. เหมือนเสียงระฆัง หลังจากเขาคีแล้ว ก็ยังคงมีเสียงครวญครางอยู่ฉันใด

วิจารณ์ฉันนั้นแล คือตรองถึงเรื่องทีวิตกยกขึ้นมาพิจารณา

ม. เธอสามารถจริง

จบวิจารณ์ลักษณะปัญหา

จบวรรคที่ ๓

วรรคที่ ๔

ปัญหาที่ ๑

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ตุก่อนพระนาคเสน ธรรมมีวิญญาณเป็นต้น ซึ่งเกิด
ร่วมขณะกันในขณะหนึ่ง ๆ นั้น จะแจงออกให้เห็นชัด ๆ ว่า ขณะนี้เป็นวิญญาณ นี้เป็นผู้สละ
นี้เป็นเวทนา นี้เป็นสัญญา นี้เป็นเจตนา นี้เป็นวิตก นี้เป็นวิจารณ์เช่นนี้จะแจงออกมิได้หรือ

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ยากที่จะแจงออกให้เห็นชัด ๆ เช่นนั้นได้

ม. เธอจงเปรียบให้ฟัง

น. เหมือนเมื่อพนักงานห้องเครื่องจัดทำของเสวยเสร็จเรียบร้อยแล้ว พระองค์
ตรัสสั่งให้แยกของซึ่งมีรสต่าง ๆ กันออกถวาย ขอถวายพระพร พนักงานคนนั้นเขาจะสามารถ
แยกของที่มีรสเค็ม รสเปรี้ยว รสหวาน ในของเสวยเหล่านั้นออกถวายได้หรือไม่

ม. แยกออกเช่นนั้นไม่ได้ เพราะปรุงปนไปด้วยกันเสียแล้ว แต่ว่าถึงเช่นนั้นรส
เหล่านั้นก็ยังคงปรากฏอยู่ตามสัญชาติของตน

น. นั้นแลฉันใด แม้การจะแจ้งธรรมเหล่านั้นออกให้เห็นชัดๆ ก็ไม่ได้ฉันนั้น เพราะ
ธรรมเหล่านั้นเกิดขึ้นรวดเร็วประหนึ่งว่าจะเกิดพร้อมกัน แต่แม้จะรวดเร็วถึงเช่นนั้น ลักษณะ
ของธรรมเหล่านั้นก็ยังคงปรากฏพอกำหนดได้

ม. ละเอียคจริง

จบเอกภาวคตปัญหา

ปัญหาที่ ๒

พระนาคเสนทูลถามว่า ขอถวายพระพร เกลือเป็นของรูู้ได้ด้วยอะไร
พระเจ้ามิลินท์ตรัสตอบว่า ด้วยตาสิเธอ

น. ขอถวายพระพร จะถูกหรือ

ม. ถ้าเช่นนั้น รูู้ได้ด้วยอะไรเล่า

น. ขอถวายพระพร รูู้ได้ด้วยลิ้น

ม. ด้วยลิ้นอย่างเดียวหรือเธอ

น. ขอถวายพระพร ด้วยลิ้นอย่างเดียว

ม. ถ้าเป็นเช่นนั้น ไฉนพวกพ่อค้าจึงต้องใช้เกวียนบรรทุกเกลือมาด้วยเล่า จะนำ
มาแต่รสเกลือจะมีเบากว่าหรือ

น. จะทำเช่นนั้นไม่ได้ เพราะเกลือมีน้ำหนัก ขอถวายพระพร ก็เกลือซึ่งด้วยตาซึ่ง
จะได้หรือไม่

ม. ได้สิเธอ

น. ขอถวายพระพร เกลือซึ่งไม่ได้ ซึ่งได้ก็แต่น้ำหนักเกลือเท่านั้น

ม. ชอบกล

จบโลณลกขณปัญหา

ปัญหาที่ ๓

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ตกก่อนพระนาคเสน กิริยาที่ได้เห็นรูป ได้ยินเสียง ได้
ดมกลิ่น ได้ลิ้มรส ได้แตะต้องทั้ง ๕ อย่างนี้ เกิดมาแต่ใจอย่างเดียวกันหรือว่ามีฐานที่เกิดต่างกัน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร มีฐานที่เกิดต่างกัน

ม. เธอจงเปรียบให้ฟัง

น. ต้นไม้ ๕ ต้นมีสีและสณฐานต่างกัน พระองค์ทรงทราบหรือไม่ว่า ต้นไม้เหล่านี้
นั้นมีพืชพันธุ์ อย่างเดียวกันหรือต่างกัน

ม. ก็ต่างกันสิเธอ ถ้ามีพืชพันธุ์อย่างเดียวกัน ทำไมจะต่างสีและสณฐานกันได้เล่า

น. กิริยาทั้ง ๕ อย่างนั้น ก็เช่นเดียวกับต้นไม้เหล่านั้นแล คือได้เห็นรูปก็เพราะรูป
กระทบตา, ที่ได้ยินเสียงก็เพราะเสียงกระทบหู, ที่ได้ดมกลิ่นก็เพราะกลิ่นกระทบจมูก, ที่ได้ลิ้ม

รสก็เพราะรสกระทบลิ้น, ที่ได้แตะต้องก็เพราะวัตถุภายนอกถูกต้องกาย, ขอถวายพระพร เมื่อ
กิริยา ๕ อย่างน้อยอย่างใดอย่างหนึ่งกระทำหน้าที่ของตนแล้ว ทันทันทันนั้นก็ส่งรายงานเข้าไปยังใจ ใจ
เป็นผู้รับรู้รับพิจารณาต่อไป เป็นอันว่าใจกระทำหน้าที่ของตนภายหลัง เหตุุนใจจึงมิใช่ฐานที่
เกิดของกิริยาทั้ง ๕ นั้น

ม. เธอฉลาดว่า

จบปัญหาตนกัมมนิพัตตปัญหา

ปัญหาที่ ๔

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน ก็เหตุไฉนมนุษย์จึงต่างกันเป็นหลาย
ประเภท เช่นบางคนอายุยืนยาวแต่บางคนอายุสั้น บางคนมีอำนาจวาสนาใหญ่ยิ่ง แต่บางคน
อาภัพ ที่เป็นเช่นนั้น อะไรเป็นผู้จำแนก

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร อาตมภาพขอทูลถามพระองค์บ้างว่า เป็น
ไฉนต้นไม้จึงผลิตผลมีรสต่าง ๆ กัน บางชนิดมีรสหวาน บางชนิดรสขม บางชนิดรสเผ็ด

ม. เป็นด้วยต้นไม้เหล่านั้นมีพันธุ์ต่างกัน

น. นั้นแลฉันใด มนุษย์ก็มีพันธุ์ต่างกันฉันนั้นเหมือนกันจึงได้มีมากประเภทเช่น
นั้น คือใครทำความดีอย่างใดไว้ความดีอย่างนั้นก็อำนวยผลไปตามลักษณะของตน แม้ความชั่ว
ก็เช่นเดียวกัน ขอถวายพระพร เนื่องด้วยความดีความชั่วมีมากอย่างและให้ผลต่าง ๆ กันเช่น
นั้นแล มนุษย์จึงแปลกกันไปเป็นหลายประเภท ความซื่อสัตย์พระเจ้าผู้มิพระภาคเจ้าก็ได้ตรัส
แก่สุภมาณฑพ ใจความว่า กรรมย่อมจำแนกสัตว์โลกให้เป็นต่าง ๆ กัน

ม. จริงอย่างเธอว่า

จบกัมมนานาครณปัญหา

ปัญหาที่ ๕

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน ก็คำที่เธอบอกว่ากรรมมีประโยชน์ที่จะ
ได้รู้ว่า ทำอย่างไรจึงจะดับความทุกข์ที่มีอยู่ได้ และจะไม่ให้ความทุกข์อย่างอื่นเกิดขึ้นอีกนั้น
จะต้องรีบทำทำไหม ถึงเวลาเกิดทุกข์จึงทำมิได้หรือ

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ถ้าวรโหฬารถึงเวลาเกิดทุกข์ ย่อมหาโอกาส
ทำได้ยาก หรือจะทำได้ก็มิได้รับผลเท่าที่ปรารถนา แต่ถ้าวรพยายามทำเสียก่อน ถึงคราวเกิด
ทุกข์ก็ย่อมได้รับผลสมความมุ่งหมาย

ม. เธอจงเปรียบเทียบให้ฟัง

น. ขอถวายพระพร เหมือนอย่างว่า พระองค์ทรงกระหายน้ำขึ้นเมื่อใด จึงดำรัสสั่งให้ชุกสระเมื่อนั้นกระนั้นหรือ หรือว่าสงครามเกิดขึ้นเวลาใด พระองค์จึงดำรัสสั่งให้สร้างบ้อมปราการให้ทหารหัดเพลงอาวุธในเวลานั้นอย่างนั้นหรือ

ม. ต้องให้จัดทำไว้ก่อนสิเธอ รอไว้จนถึงเวลาจำเป็นเช่นนั้น ๆ แล้วจึงให้จัดทำจะทันความประสงค์ได้อย่างไร

น. อาตมภาพก็เป็นเช่นเดียวกับพระองค์เหมือนกัน ก็ต้องพยายามรีบฝึกหัดกาย วาจาใจไว้ให้มีกำลังพอ เพื่อว่าเมื่อถึงคราวเจ็บไข้ได้ทุกข์ จะได้ใช้กายวาจาใจที่ได้ฝึกหัดไว้ นั้น ออกผจญกับทุกข์ ถ้ามิได้เตรียมไว้ก่อนเช่นนั้น ความทุกข์ก็จะได้เปรียบ สามารถเอาชนะชนะ ครอบงำจิตได้เรื่อย ๆ ไป เหตุนี้จึงต้องรีบทำ แม้พระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสสอนไว้ ใจความว่า เมื่อรู้ว่ากิจใดจะทำให้พ้นจากทุกข์ได้ ก็พึงรีบพยายามทำกิจนั้นเสียให้สำเร็จ เพราะรู้ไม่ได้ว่าจะตายเมื่อไร

ม. เธอว่าชอบแล้ว

จบปฏิกัจเจววายามกรรมปัญหา

ปัญหาที่ ๖

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ตูก่อนพระนาคเสน ก็คำที่เธอว่าไฟในนรกร้อนแรงกว่า ไฟธรรมดาในมนุษย์ เพราะไฟในมนุษย์นี้ถึงจะท้งก้อหนักน้อยม ๆ ลงไป แม้เผาอยู่วันยังคำก็ไม่ละลาย แต่ถ้ำท้งหนักก้อโท ๆ ลงไปในไฟนรก ครู่เดียวเท่านั้นก็هلكย่อยไปหมด ถ้าจริงอย่างเธอว่านั้น เหตุไฉนสัตว์นรกบางจำพวกซึ่งไหม้อยู่ตั้งหลายพันปี จึงไม่هلكไม่ย่อยไปเสีย สิ้นเล่า

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร สัตว์จำพวกจะเข้ย่อมกลืนกินก้อหนักก้อกรวดเป็นอาหารมิใช่หรือ

ม. ใช่สิเธอ

น. ก็หินและกรวดในท้องสัตว์เหล่านั้น ไฟธาตุย่อยละเอียดหรือไม่

ม. ย่อยละเอียดหมด

น. ก็ถ้าเป็นเช่นนั้น ลูกก็ยังอยู่ในท้องสัตว์จำพวกนั้นถูกไฟธาตุย่อยละเอียดไปด้วยหรือไม่

ม. ห้ามมิได้

น. ขอถวายพระพร นั้นเป็นเพราะเหตุไร

ม. เข้าใจว่าเป็นเพราะกรรมชุกเลี้ยงไว้

น. สัตว์นรกก็เป็นเช่นเดียวกับลูกสัตว์จำพวกนั้นเหมือนกัน คือหาได้ถูกไฟนรกซึ่งร้อนแรงถึงปานนั้นเผาให้ละลายหายสูญไปไม่ ทิ้งสักเพราะบาปกรรมที่ตนได้กระทำมาตามชะลอลี้ยงไว้ สมคัวยนัยพระพุทธภาษิตว่า บาปกรรมยังไม่สิ้นเพียงใด สัตว์นรกกียังไม่หมดอายุเพียงนั้น

ม. เสด็จลาตเปรียบ

จบนิรยอุณหากการบัญชา

ปัญหาที่ ๓

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ตูก่อนพระนาคเสน ก็คำที่เธอว่าแผ่นดินตั้งอยู่บนน้ำ ๆ ตั้งอยู่บนลม ๆ อยู่ในอากาศที่ว่างนั้นจะจริงหรือ

พระนาคเสนจึงจับธมกรกจุ่มน้ำ แล้วยกขึ้นทูลเปรียบถวายว่า น้ำนั้นลมอุ้มไว้ได้ฉันใด แผ่นดินซึ่งรองรับแผ่นดินก็เป็นฉันนั้นเหมือนกัน ได้อาศัยลมซึ่งอยู่ในอากาศประคองไว้ จึงได้ทรงตัวอยู่ได้

ม. ชอบกถ

จบปฐมวิสัยฐารกบัญชา

ปัญหาที่ ๔

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ตูก่อนพระนาคเสน ความคับข้องทุกข์ได้ทั้งหมดหรือเธอเป็นพระนิพพาน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ถูกแล้ว

ม. กับอย่างไรจึงจะได้ชื่อว่าพระนิพพาน

น. ดับจนหาเชื่อที่จะก่อให้เกิดลูกตามอีกไม่ได้ชื่อว่าพระนิพพาน ขอถวายพระพร อันผู้ที่ปล่อยใจไปตามอารมณ์ที่ผ่านมา ย่อมถูกความทุกข์เผาผลาญให้หม่นไหม้ ส่วนท่านที่มีใจซึ่งมีใจหนักแน่น แม้จะมีอารมณ์ที่ร้อนรนมากกระทบ ท่านก็ไม่ปล่อยใจของท่านให้ไปหมกไหม้อยู่ในกองทุกข์เช่นนั้น ย่อมดับเสียได้ด้วยมาคิดเห็นว่า คติของธรรมคามีอยู่อย่างนั้น จนอารมณ์นั้น ๆ มอดไปเอง

ม. เธอว่าชอบแล้ว

จบนิโรธนิพพานปัญหา

ปัญหาที่ ๕

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน บุคคลย่อมได้พระนิพพานด้วยกันทุกคนหรือ

พระนาคเสนทูลตอบว่า ได้เฉพาะผู้ที่เดินถูกทางเท่านั้น ขอถวายพระพร ก็การที่จะเดินไปให้ถูกทางนั้น เบื้องต้นต้องทำความเห็นให้ตรงเสียก่อน คือให้เห็นทุกข์ เหตุแห่งทุกข์ ความดับทุกข์ และทางเดินไปดับทุกข์ ว่ามีอยู่อย่างไร เมื่อทำความเห็นของตนให้ตรงได้เช่นนี้แล้ว จึงใช้ความเห็นตรงเห็นชอบนั้นให้เป็นผู้นำความคิดการพูดและการทำให้เดินตรงไปขณะเดินก็ต้องพยายามนึกมุ่งที่ที่ใดหมายไว้ให้แน่วแน่อยู่แต่ที่เดียว ขอถวายพระพร ผู้ที่เดินถูกทางเช่นนั้นแลย่อมได้พระนิพพาน

ม. เธอสามารถจริง

จบนิพพานลกนปัญหา

ปัญหาที่ ๑๐

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน ก็ผู้ที่ยังไม่ได้พระนิพพานจะรู้หรือไม่ว่า พระนิพพานเป็นสุข

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร รู้

ม. รู้ได้อย่างไร

น. อาตมภาพขอทูลถามบ้างว่า คนที่มีร่างกายบริบูรณ์มิได้พิจารณาอะไร จะรู้หรือไม่ว่า การตัดมือตัดเท้าเป็นความเจ็บปวด

ม. รู้สึเธอ

น. ขอถวายพระพร นันรู้ได้ด้วยอะไร

ม. รู้ได้ด้วยฟังเสียงครวญคราง หรือเห็นอาการคณรนของคนที่ถูกตัดมอตคทำ

น. นันแลฉันไต แม่ผุทยังไม่ได้พระนิพพานกัฉันนันเหมือนกัน คือได้เห็นกิริยา

มรรยาท หรือได้ยินไตฟังถ้อยคำของท่านที่ได้พระนิพพานแล้ว ก็ยังรู้ได้ว่าพระนิพพานเป็น

สุข

ม. ชอบแล้ว

จบนิพพานสุขภาวชานนปัญหา

จบวรรค ๔

วรรคที่ ๕

ปัญหาที่ ๑

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน เธอเคยเห็นพระพุทธรเจ้าหรือไม่

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร อาตมภาพไม่เคยเห็น

ม. อาจารย์ของเธอเล่าได้เห็นหรือไม่

น. อาจารย์ของอาตมภาพก็ไม่ได้เห็น

ม. ถ้าอย่างนั้น พระพุทธรเจ้ามิไม่มีหรือ

น. ขอถวายพระพร พระองค์เคยเสด็จไปทอดพระเนตรแม่น้ำโอหานที่ ที่ป่า

หิมพานต์หรือไม่

ม. ข้าพเจ้าไม่เคยไปดู

น. พระชนกของพระองค์เล่าได้เสด็จไปทอดพระเนตรบ้างหรือไม่

ม. พระชนกของข้าพเจ้าก็ไม่ได้เสด็จไปทอดพระเนตร

น. ถ้าอย่างนั้น แม่น้ำโอหานที่มีไม่มีหรือ

ม. มีสิเธอ, เป็นแต่พระชนกและข้าพเจ้ามิได้ไปดูไปเห็นมาเท่านั้น

น. นันแลฉันไต นี้ก็ฉันนัน อาจารย์และอาตมภาพก็ไม่ได้เห็นพระพุทธรเจ้าเหมือนกัน เพราะว่าเกิดไม่ทัน แต่ว่าพระพุทธรเจ้ามีจริง ขอถวายพระพร เหตุที่จะพืงนำมาพิสูจน์

ข้อ ๕ ก็คือ โลกุตระธรรม ๙ ประการ (๑) ซึ่งเป็นธรรมชั้นสูงสุด พณวิสัยที่คนสามัญจะฟัง
คิดเห็นได้เอง ต้องเฉพาะแต่ผู้ที่ได้อบรมความดีจนสติปัญญาแก่กล้าเท่านั้น จึงจะเป็นผู้รู้เอง
เห็นเองซึ่งธรรมเหล่านั้นได้ ครั้นแล้วนำมาเผยแพร่แก่พุทธบริษัทเพื่อให้รู้ตามเห็นตามบ้าง

ขอถวายพระพร เหตุมีโลกุตระธรรมเป็นพยานอยู่เช่นนี้จึงรู้ว่า ผู้แรกตรัสรู้พระ
ธรรมเหล่านั้นซึ่งได้พระนามว่าพระพุทธรเจ้ามีจริง

ม. มองเห็นละ

จบพุทธอรรถนัตถิภาวปัญหา

ปัญหาที่ ๒

พระเจ้ามลิตนทร์ตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน พระพุทธรเจ้าไม่มีใครตีเท่าเทียมมิใช่
หรือ

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ถูกแล้ว

ม. ก็เธอไม่เห็น ทำไมจึงรู้ได้เล่า

น. ขอถวายพระพร คนที่ยังไม่เคยเห็นทะเลเลย แต่เมื่อพุดถึงทะเล เขาจะรู้สึก
หรือไม่ว่า ทะเลกว้างใหญ่

ม. รู้สึกเธอ

น. นั้นแลฉันใด นี้ก็ฉันนั้น แม้อาตมภาพมิได้เห็นพระพุทธรเจ้าเลยก็จริง แต่เมื่อมา
ได้ยินได้ฟังคำสั่งสอนของพระพุทธรเจ้าหรือได้เห็นพระพุทธรสาวกปฏิบัติดีปฏิบัติงาม แล้วได้
รับความสุขกายเย็นใจ ก็หยั่งรู้ว่า พระพุทธรเจ้าดีจริง

ม. จริงอย่างเธอว่า

จบพุทธานุตตรภาวปัญหา

ปัญหาที่ ๓

พระเจ้ามลิตนทร์ตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน ก็ผู้อื่นเล่าเขาอาจจะรู้ได้หรือว่า พระ
พุทธรเจ้าดีจริง

(๑) ๑. โสดาบัตติมรรค ๒. โสดาบัตติผล ๓. สกทาคามิมรรค ๔. สกทาคามิผล ๕. อนา-
คามิมรรค ๖. อนาคามิผล ๗. อรหัตตมรรค ๘. อรหัตตผล ๙. นิพพาน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร อาจารย์ได้

ม. จะรู้ได้อย่างไร

น. ขอถวายพระพร ก็พระคิัสสเถระซึ่งเป็นผู้ที่เขียนภาพงามจนเลื่องชื่อนาม
รู้จักกันทั่วไปในครั้งกระนั้น แม้ท่านมรณภาพไปนานแล้ว แต่ถึงเช่นนั้นในบัดนี้ก็ยังมั่งมี
ชื่อเสียงและเกียรติคุณของท่านได้ ขอถวายพระพร นั้นเป็นเพราะอะไร

ม. เป็นเพราะฝีมือเขียนนั้น จับอกจับใจของผู้ที่ได้พบได้เห็น

น. นั้นแลฉันใด พระพุทธเจ้าก็ฉันนั้นเหมือนกัน พระองค์ทรงเปิดเผยธรรม ซึ่ง
กระทำให้พระองค์เป็นผู้ลอยเลิศขึ้นนั้นไวเป็นช่องทางสำหรับให้ผู้ที่ไตร่ตรองแล้วปฏิบัติตาม เดิน
เข้าไปพบเห็นพระองค์ซึ่งเปี่ยมด้วยพระคุณสมบัติ

ขอถวายพระพร เพราะฉะนั้นผู้ที่ใคร่ครวญธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าค้นหา
เหตุหาผลแล้ว ก็ย่อมจะชอบใจเช่นเดียวกัน เมื่อนั้นแลเขาจะรู้ว่า พระพุทธเจ้าคือจริง

ม. เธอว่าหนักใจข้าพเจ้า

จบพุทธานុตตรชาวนปัญหา

ปัญหาที่ ๔

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน เมื่อธรรมเป็นช่องทางสำหรับเดินไป
พบเห็นพระพุทธเจ้าได้เช่นนั้น ก็ตัวเธอเล่าได้เห็นธรรมแล้วหรือยัง

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร อันสาวกของพระพุทธเจ้าย่อมประพฤติ
ปฏิบัติตามแนวคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าโดยลำดับ ๆ ไป

ม. เธอช่างฉลาดจริง ๆ

จบมัณฑิฎฐปัญหา

ปัญหาที่ ๕

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน เมื่อวิญญานจะไปบังเกิดต้องก้าวต้อง
เดินไปหรือไม่

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ไม่ต้องก้าวไม่ต้องเดิน

ม. เธอจงเปรียบให้ฟัง

น. เหมือนการจุดไฟโดยต่อมาจากไฟอีกดวงหนึ่ง จะเป็นอันว่า ไฟดวงที่ถูกต่อก้าวมายังดวงที่ต่อใหม่กระนั้นหรือ

ม. ห้ามมิได้

น. หรือเช่นขณะเมื่อพระองค์ทรงศึกษาวิชาอยู่ในสำนักอาจารย์ วิชาเหล่านั้นเคลื่อนจากอาจารย์มาหาพระองค์กระนั้นหรือ

ม. ห้ามมิได้

น. ขอถวายพระพร วิญญาณก็เป็นเช่นนั้นเหมือนกันขณะเมื่อจะไปบังเกิดยังภพอื่นหาได้ก้าวหรือเดินจากภพนี้ไปสู่ภพนั้น ๆ ไม่

ม. เข้าใจละเธอ

จบนจสังกมตีปฎิสนธิกหณปัญหา

ปัญหาที่ ๖

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า คุณก่อนพระนาคเสน เจตภูตมีอยู่หรือเธอ

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ถ้าว่าโดยปรมัตถ์แล้ว ก็ไม่มี

ม. จริง

จบเวทคุปัญหา

ปัญหาที่ ๗

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า คุณก่อนพระนาคเสน คนตายมีส่วนใดส่วนหนึ่งซึ่งออกจากกายนี้ ไปเป็นร่างกายอื่นบ้างหรือไม่

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ไม่มี

ม. ถ้าเช่นนั้น คนก็หนีบาปกรรมพ้นละสิเธอ

น. ถ้าว่าไม่เกิดต่อไปอีก ก็หนีพ้น, แต่ถ้ายังต้องไปเกิดอีก ก็หนีไม่พ้น

ม. เธอจงหาตัวอย่างมาเปรียบให้ฟัง

น. คนลักมะม่วง เมื่อมีผู้นำคติไปถึงศาล จำเลยแก้ว่ามะม่วงต้นนั้นโจทก์มิได้ปลูกไว้ ต้นมะม่วงที่เขาลักผลไปนั้นเป็นของคนอื่นปลูกไว้ก่อน, ขอถวายพระพร เมื่อจำเลยแก้เช่นนั้นจะพ้นโทษหรือไม่

ม. ไม่พັນติเธอ

น. ขอถวายพระพร ก็จำเลยมิได้ลักมะม่วงของโจทก์เหตุไรจึงไม่พັນเล่า

ม. เหตุที่ไม่พັນ ก็เพราะจำเลยเอาผลมะม่วงนั้นมาด้วยอาการลักขโมย ถึงหากว่าผลมะม่วงนั้นจะเป็นของอีกคนหนึ่งปลูกไว้ ศาลก็ลงโทษจำเลยได้ด้วยเหตุที่จำเลยมีเจตนาทุจริต

น. นั้นแลฉันใด นี่ก็ฉันนั้น คนตายแม้จะทอดทิ้งร่างกายทุก ๆ ส่วนไว้ ไปเกิดเป็นร่างกายอื่นอีกต่างหากก็จริง แต่ถึงเช่นนั้นก็หนีบาปกรรมที่ตัวทำไว้ในชาตินี้ไม่พັນ เพราะว่าย่อมมีแต่บุญบาปเท่านั้นซึ่งตามไปในชาติหน้า

ม. เธอว่าชอบแล้ว

จบสังกมณปัญหา

ปัญหาที่ ๘

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน บุญก็ตามบาปก็ตาม เมื่อยังไม่ให้ผลไปรออยู่ที่ไหน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ก็ติดตามผู้ทำไปจุจเงาตามตัว ถ้าได้โอกาสเมื่อใด ก็ให้ผลเมื่อนั้น

ม. เธอจะสามารถชี้ได้หรือไม่ว่า อยู่ที่นั่นที่นี้

น. ขอถวายพระพร อาตมภาพไม่สามารถจะชี้ถวายได้

ม. ถ้าเช่นนั้นจงเปรียบให้ฟัง

น. ต้นไม้เมื่อยังไม่ออกผล พระองค์จะทรงสามารถชี้ได้หรือไม่ว่า ผลอยู่ที่นั่นที่นี้

ม. ชี้ไม่ได้

น. ขอถวายพระพร บุญบาปก็เป็นเช่นเดียวกับผลไม้นั้นเหมือนกัน คือเมื่อกำลังติดตามไป ก็รู้ไม่ได้ว่า เวลาที่อยู่ที่นี่ที่นี้

ม. เข้าใจละเธอ

จบกัมมผลอรรถภาวปัญหา

ปัญหาที่ ๙

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน ผู้ที่จะต้องบังเกิดต่อไป เขารู้ตัวหรือไม่ว่า จะต้องไปเกิดอีก

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร

ม. เธอจงเปรียบให้ฟัง

น. เหมือนชวานาเมื่อหว่านข้าวปลูกลงในพินนาแล้ว ฝนก็โปรยปรายลงมาโดยลำดับ
ขอถวายพระพร เมื่อนั้นชวานาเขาจะรู้ได้หรือไม่ว่า ข้าวปลูกจังกองงาม

ม. รู้สึเธอ เพราะธรรมชาติข้าวปลูก เมื่อมีน้ำหล่อเลี้ยงอยู่ ก็ย่อมงอกงาม

น. ผู้ที่จะบังเกิดต่อไป ก็รู้ตัวเช่นนั้นเหมือนกัน เพราะว่าพืชคือบุญบาปซึ่งเป็นเหตุ
ให้เกิดตัวยังเพาะยังทำอยู่

ม. เธอว่าชอบแล้ว

จบอุปมาชนชานนปัญหา

ปัญหาที่ ๑๐

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน พระพุทธเจ้ามีอยู่หรือไม่

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร มีอยู่

ม. ถ้าเช่นนั้น เธอจะสามารถชี้ได้หรือไม่ว่า เวลาใดเสด็จประทับอยู่ที่นั่นที่นี้

น. ขอถวายพระพร พระพุทธเจ้าเสด็จปรินิพพานไปแล้วอาत्मภาพไม่สามารถจะชี้ที่
ซึ่งเสด็จประทับอยู่ถวายได้

ม. ถ้าเช่นนั้นจงเปรียบให้ฟัง

น. เหมือนไฟกองใหญ่ซึ่งลุกโพลงอยู่ แต่เปลวไฟดับหายเรื่อย ๆ ไป นั้นพระองค์
จะทรงชี้ได้หรือไม่ว่า เปลวไฟไปอยู่ที่ไหน

ม. ชี้ไม่ได้ เพราะเปลวไฟที่ดับไปแล้ว ก็เป็นอันดับสิ้นไปแล้ว

น. นั้นแลฉันใด แม้พระพุทธเจ้าก็ฉนั้นนั้น ถึงพระองค์มีอยู่จริง แต่เพราะพระองค์
ได้เสด็จปรินิพพานด้วยอนุปาติเสสนิพพานธาตุ (ดับจนสิ้นเชื้อ) เสียแล้ว ฉะนั้นจึงชี้ถวายไม่
ได้ ที่อาत्मภาพจะพอชี้แจงถวายได้ ก็แต่ธรรมกายอันเป็นผู้แทนพระพุทธองค์เท่านั้น

ม. เธอช่างสามารถจริง

จบพุทธนิทสสนปัญหา

จบวรรคที่ ๕

วรรคที่ ๖

ปัญหาที่ ๑

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน นักบวชอย่างพวกเธอยังมีความรักใคร่ร่างกายอยู่หรือไม่

พระนาคเสนทูลถามว่า ขอถวายพระพร ไม่มีแล้ว

ม. ก็เมื่อเป็นเช่นนั้น ใจนักบวชเหล่านั้นจึงยังทะนุบำรุงร่างกายอยู่อีกเล่า

น. อาตมภาพขอทูลถามพระองค์บ้างว่า เมื่อพระองค์เสด็จไปงานพระราชสงคราม เคยถูกอาวุธของข้าศึกบ้างหรือไม่

ม. ก็เคยถูกอยู่บ้าง

น. บาดแผลที่ต้องอาวุธนั้น พระองค์ทรงพอกยา ทรงแทนมัน ทรงพันด้วยผ้าเนื้อละเอียดไว้มิใช่หรือ

ม. ก็ต้องทำอย่างนั้นสิเธอ

น. บาดแผลนั้นเป็นที่รักของพระองค์นักหรือ จึงได้ทรงประคบประหงมถึงเช่นนั้น

ม. ห้ามมิได้ แต่การที่ต้องกระทำเช่นนั้น ก็เพื่อจะรักษาบาดแผลเรียกเนื้อให้เต็มเท่านั้น

น. ขอถวายพระพร แม้พวกนักบวชก็มีได้อาลัยร่างกายเช่นเดียวกับบาดแผลนั้นเหมือนกัน แต่ที่ยังทำการทะนุบำรุงร่างกายอยู่ ก็เพื่อจะเอาไว้อาศัยบำเพ็ญกิจที่เป็นประโยชน์สุขของตนและผู้อื่นให้บริบูรณ์ยิ่งขึ้นเท่านั้น

ม. เธอว่าชอบแล้ว

จบกายอภัยปัญหา

ปัญหาที่ ๒

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน พระพุทธเจ้าย่อมทรงรู้เห็นสิ่งทั้งปวงสิ้นมิใช่หรือ

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ถูกแล้ว

ม. ก็เมื่อเป็นเช่นนั้น เหตุไฉนพระองค์จึงทรงบัญญัติสิกขาบทห้ามตามหลังเหตุการณ์ที่สาวกทำให้เกิดขึ้นเล่า

น. อาตมาพขอทูลถามพระองค์บ้างว่า ธรรมดาแพทย์ผู้ชำนาญย่อมรู้สรรพคุณแห่ง
ตัวยาสิ้นมิใช่หรือ

ม. ใช่สิเธอ

น. ขอถวายพระพร แพทย์ผู้นั้นเขาวางยาต่อเมื่อมีโรค หรืออาการของโรคปรากฏ
ขึ้นก่อน หรือว่าเวลาปรกติซึ่งยังคาดไม่ได้ว่าจะมีโรคภัยอะไรเกิดขึ้น เขาก็วางยาเหมือนกัน

ม. เวลาปรกติเขาจะวางยาประสงค์อะไร เพราะว่า การวางยาในเวลาเช่นนั้น อาจจะทำให้
โทษแก่ร่างกายก็ได้ แต่ถ้าถึงคราวเจ็บไข้ ยาเป็นของสำคัญยิ่ง เพราะถ้าทอดทิ้งไม่รีบให้
แพทย์วางยาเสียทันที โรคนั้น ก็ย่อมจะกำเริบขึ้นทุกทียากที่จะรักษาให้หายได้ต่อไป

น. ขอถวายพระพร แม้พระพุทธเจ้าผู้ทรงทราบเหตุการณ์ทั้งปวงก็เป็นเช่นเดียวกับ
กับแพทย์นั้นเหมือนกัน คือการที่พระองค์ไม่ทรงบัญญัติสิกขาบทห้ามล่วงหน้าไว้ ก็ด้วย
ทรงเห็นว่า ถ้าทรงบัญญัติสิกขาบทไว้ก่อน อาจจะเป็นข้อที่เห็นว่าหยาบหยาบของผู้แรกเข้ามาบวช
จนให้เกิดความระอาใจก็เป็นได้ เนื่องด้วยมีพระเหตุที่ยทรงอนุเคราะห์อยู่เช่นนั้นแล จึงมิได้ทรง
บัญญัติไว้ก่อนแต่ความเสียหายเกิดขึ้น แต่ตามเรื่องซึ่งทรงเห็นว่า ถ้าไม่ทรงห้ามเสียอาจจะนำ
ความเสื่อมทรามมายังหมู่คณะเกิดขึ้นเมื่อใด ก็ทรงบัญญัติสิกขาบทห้ามเช่นนั้น เพื่อมิให้สาวก
ล่วงละเมิดต่อไป

ม. ละเอียดยกแท้

จบสัมปตคกาลปัญหา

ปัญหาที่ ๓

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน ตามประวัติปรากฏว่า พระพุทธเจ้า
มีพระสรীরกายทุก ๆ ส่วนได้ลักษณะพระมหาบุรุษ มีพระฉวีวรรณผุดผ่องดุจสีทอง ชื่อนี้จะ
จริงหรือเธอ

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร จริง

ม. ก็พระชนกชนนีของพระองค์เล่า มีพระลักษณะเช่นนั้นเหมือนกันหรือ

น. ขอถวายพระพร ห้ามมิได้

ม. ถ้าเป็นเช่นนั้น จะจัดว่าดีได้หรือเธอ เพราะตามธรรมดา บุตรต้องคล้ายคลึง
บิดามารดาคนใดคนหนึ่งหรือทั้ง ๒ จึงจะชอบ

น. ขอถวายพระพร พระองค์ทรงรู้จักสีสน์และกลิ่นของบัวหลวงหรือไม่

ม. รู้จักสีเธอ

น. บัวนั้นเกิดที่ไหน

ม. เกิดที่เบือกตมซึ่งมีน้ำหล่อเลี้ยงอยู่

น. ขอถวายพระพร บัวนั้นมีสีสน์วรรณะเหมือนเบือกตมหรือไม่

ม. ห้ามได้

น. หรือเหมือนน้ำ ขอถวายพระพร

ม. น้ำก็ไม่เหมือน, สัญชาติของบัวหลวงมีสีสน์วรรณะอย่างใด บัวนั้นก็เป็นอย่างนั้น

น. นั้นแลฉันใด แม้พระพุทธเจ้าก็ฉันนั้น ถึงพระองค์จะทรงถือกำเนิดมาแต่พระชนกชนนีก็จริง แต่ที่พระองค์มีพระลักษณะพิเศษยังมีเหมือนพระชนกชนนีนั้น ก็เพราะความดีทั้งหลายที่ได้ทรงสั่งสมไว้แต่หนหลัง มาตกแต่งให้พระองค์มีพระลักษณะตามสัญชาติของพระมหาบุรุษผู้พิเศษยิ่งเช่นเดียวกัน

ม. เธอช่างฉลาดจริง ๆ

จบทวัตตีสมหาปริสลักขณปัญหา

ปัญหาที่ ๔

พระเจ้ามลิந்தตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน พระพุทธเจ้าทรงประกอบด้วยพระเมตตาการุณาอย่างเดียวกับพรหมมิใช่หรือ

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ถูกแล้ว

ม. ถ้าเช่นนั้น จะมีเป็นอันว่า พระพุทธเจ้าเอาจริงมาจากพรหมหรือเธอ

น. อาตมภาพขอทูลถามพระองค์ก่อนว่า ช้างพระที่นั่งร้องเคयर้องเสียงเหมือนเสียงนกกระเรียนมีบ้างหรือไม่

ม. เคยมีอยู่บ้าง

น. ขอถวายพระพร ช้างนั้นจำเสียงนกกระเรียนมาร้องหรือ

ม. ห้ามได้ เสียงที่ช้างร้องอย่างนั้น ก็โดยเป็นวิสัยของช้างซึ่งบางครั้งก็ร้องเสียงอย่างนั้น แต่เผอิญไปพ้องกับเสียงนกกระเรียนเข้า

น. นี่ก็เช่นนั้นแหละ ด้วยว่าวิสัยของพระพุทธเจ้าทั้งหลายย่อมมีพระอริยาศัยกอบด้วย
พระเมตตากาณฺฑาอย่างเดียวกับพรหมทั้งหลาย ขอถวายพระพร แต่อาตมภาพใคร่จะทราบว่
พรหมรู้ธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าหรือไม่

ม. รู้สึเธอ

น. ถ้าอย่างนั้น พรหมก็คงเรียนคงจำไปจากพระพุทธเจ้า

ม. เห็นจะเป็นอย่างนั้น

จบพรหมจารีปัญหา

ปัญหาที่ ๕

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า คุณก่อนพระนาคเสน บวชกับไม่บวชไหนจะดี

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร บวชดี

ม. ก็ถ้าบวชดี ทำไมพระพุทธเจ้าจึงไม่ทรงผนวชเล่า

น. ขอถวายพระพร พระพุทธเจ้าทรงผนวชเหมือนกัน

ทันทีนั้น พระเจ้ามิลินท์ตรัสประกาศถ้อยคำของพระนาคเสนกะพวกราชบริษัทเพื่อ
ให้เป็นพยานแล้ว จึงตรัสถามพระเถระว่า ถ้าเป็นเช่นนั้น ใครเล่าเป็นอุปัชฌาย์อาจารย์

น. ขอถวายพระพร การผนวชของพระพุทธเจ้าไม่มีอุปัชฌาย์อาจารย์ เพราะว่า
การผนวชนั้นมีมาพร้อมกับการตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าที่โคนไม้ศรีมหาโพธิ์ อาตมภาพจะขอ
เปรียบถวายอย่างพิ้งง่าย ๆ เช่นการบริโภคอาหารถึงไม่มีครูอาจารย์ก็บริโภคเป็น แม้การทรง
ผนวชของพระพุทธเจ้าก็เป็นเช่นเดียวกันกับการบริโภคอาหารนี้แล คือพระองค์ทรงรู้อเอง เห็น
เองซึ่งความจริงทั้งหลาย ที่สุดจนหาเหตุผลวิธีการแห่งการบวชก็ทรงทราบชัดเจน เพราะฉะนั้น
จึงหาใครเป็นอุปัชฌาย์อาจารย์ของพระองค์ไม่

ม. เธอว่าชอบแล้ว

จบอุปสัมบันปัญหา

ปัญหาที่ ๖

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า คุณก่อนพระนาคเสน ผู้หนึ่งบิดามารดาตายเสียใจร้องไห้
ผู้่อีกหนึ่งร้องไห้เพราะใคร่จะประพฤติธรรม น้ำตาของคนทั้งสองนี้ ของคนไหนเป็นยา

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร น้ำตาของคนที่นั่งร้อนเพราะไฟ คือความรักใคร่และหลงใหลมิรู้เท่าความเป็นจริงของสังขาร แต่น้ำตาของคนหลังใส่เย็นเพราะกลิ่นมาแต่ความอิมเิมใจ เป็นอันว่าเป็นยาได้

ม. ชอบแล้ว

จบอัสสัปัญหา

ปัญหาที่ ๗

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน คนที่ยังมีความกำหนัดอยู่กับคนที่ไม่มีมีความกำหนัดแล้ว ต่างกันหรือเหมือนกัน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ต่างกัน คือคนหนึ่งยังมีความปรารถนาหรือความประสงค์อยู่อีก แต่อีกคนหนึ่งหามีความปรารถนาหรือความประสงค์ต่อไปอีกไม่

ม. ความเห็นของข้าพเจ้าเห็นว่า คนสองคนนั้นมีบางอย่างซึ่งยังเหมือนกันอยู่ คือชอบบริโภคอาหารที่ดีมีรสอร่อยเช่นเดียวกัน

น. ขอถวายพระพร ย่อมเป็นเช่นพระองค์ทรงเห็นนั้นแล แต่ถึงเช่นนั้น คน ๒ คนนั้นก็ยังต่างกันอยู่ คือคนที่ยังมีความกำหนัด ขณะเมื่อบริโภคอาหารย่อมรู้สึกรสอร่อยและก็ยังติดใจในรสอาหารนั้นอีกด้วย ส่วนคนที่ไม่มีมีความกำหนัดแล้ว ก็มีความรู้สึกในรสอาหารเช่นนั้นเหมือนกัน แต่มีเฉพาะเวลาบริโภคเท่านั้น หาได้มีจิตใจซ่องอยู่ในรสอาหารนั้น ๆ ทั่วไปอีกไม่

ม. จริงอย่างเธอว่า

จบรสปฏิสังเวทปัญหา

ปัญหาที่ ๘

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน ปัญญาอยู่ที่ตรงไหน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ที่อยู่ของปัญญาไม่ปรากฏ

ม. ถ้าเช่นนั้นปัญญามีไม่มีหรือ

น. ลมมีหรือไม่มี และถ้ามี ที่อยู่ๆ ที่ตรงไหน

ม. ลมมีสี่เธอ แต่ว่าที่อยู่ของลมไม่มีใครรู้

น. ขอถวายพระพร บัญญาก็เช่นนั้นเหมือนกัน คือ แม้บัญญัติมีอยู่แต่ก็ไม่ปรากฏว่าที่อยู่ ๆ ที่ตรงไหน

จนบัญญัติปฏิฐานปัญหา

ปัญหาที่ ๕

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน สังสารวัฏได้แก่อะไร

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ได้แก่การเวียนเกิดเวียนตาย

ม. เธอจงหาตัวอย่างมาเปรียบให้ฟัง

น. เหมือนชาวสวนผู้หนึ่งปลูกมะม่วงไว้ ครั้นเกิดผลก็เก็บมารับประทาน เสร็จแล้วเอาเมล็ดมะม่วงนั้นเพาะปลูกต่อไป ถึงคราวเกิดผลอีกก็เก็บมารับประทานแล้วปลูกใหม่ต่อไปอีก ขอถวายพระพร ธรรมดาของชาวสวนย่อมเป็นอยู่เช่นนั้นมิใช่หรือ

ม. ใช่สี่เธอ ถ้ายว่าปกติของชาวสวนย่อมหมั่นเพาะหมั่นปลูกพืชพันธุ์ หมุนเวียนอยู่เช่นนั้นแล

น. ขอถวายพระพร สังสารวัฏก็มีอาการหมุนเวียนเช่นนั้นเหมือนกัน คือ นับแต่เราเกิดมา เราก็ต้งต้นเพาะความดีความชั่วเป็นต้นบุญบาปขึ้น เมื่อเราเพาะความดีความชั่วอันเป็นเหตุขึ้นแล้ว เราก็ต้งรับผลของความดีความช่วนั้น แต่จะช้าหรือเร็วสุดแต่อำนาจบุญบาป ผลนั้นแลจงใจให้เราเพาะเหตุต่อไปอีก เหมือนผู้ที่ได้รับประทานผลมะม่วงแล้ว เพาะเมล็ดมะม่วงนั้นขึ้นใหม่ต่อไป ฉะนั้น ก็ขณะเมื่อเราเพาะเหตุและรับผลอยู่นั้น เราย่อมถูกความแก่ชราพยาธิพัดผันให้ใกล้ความตายเข้าไปอยู่ทุก ๆ ขณะ ครั้นเราถึงวาระแห่งความตาย ความดีความชั่ว คือบุญบาปที่เราได้เพาะได้ทำไว้ในชาตินั้นนั้น ก็เริ่มขึ้นให้เราหมุนไปเกิดแก่เจ็บตายต่อไปอีก วนเวียนกันอยู่โดยทำนองนี้เรื่อยไปจนกว่าเราจะได้หยุดเพราะเหตุทั้ง ๒ ประการนั้นเสีย

ขอถวายพระพร ก็เขตที่จะให้เราหยุดเพาะเหตุได้นั้นต้องต่อเมื่อเราได้พยายามทำความดีล้างความชั่วซึ่งเป็นสิ่งโสโครก จนไม่มีแปดเปื้อนหยุดกระทำการชำระล้างได้แล้วเมื่อนั้นเป็นอันว่า เราได้เขตหยุดเพาะเหตุคือความดีความชั่ว ไม่ต้องเวียนเกิดเวียนตายต่อไปอีก ขอ

ถวายพระพร แต่ถ้ายังเพาะเหตุก็ยังคงทำความดีล้างความชั่วอยู่ตราบไต เราก็ยังจะต้อง
เวียนเกิดเวียนตายอยู่ตราบนั่น

- ขอถวายพระพร สังสารวัฏได้แก่อาการหมุนเวียนดังทูลมาจะนั้นแล
ม. เธอว่าชอบแล้ว

จบสังสารวัฏปัญหา

ปัญหาที่ ๑๐

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน อะไรเป็นผู้จักผู้จักการที่ได้ทำ
หรือคำที่ได้พูดไว้นาน ๆ ได้

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร สติ
ม. มิใช่จิตหรือเธอ

น. ถ้าพระองค์ยังทรงสงสัย ก็ขอได้ทรงตั้งพระเหตุขันธ์ถึงพระราชกรณีกิจอย่างใด
อย่างหนึ่ง ซึ่งได้ทรงไว้นานจนทรงจำไม่ได้แล้ว เพื่อทดลองดูว่าจะทรงนึกขึ้นได้หรือไม่

ม. เมื่อนานจนจำไม่ได้แล้ว จะนึกขึ้นได้อย่างไรเล่าเธอ

น. ก็ในขณะที่ทดลองนี้ พระองค์ไม่มีพระเหตุขันธ์ซึ่งเป็นจิตใจหรือ

ม. มีสติเธอ

น. ขอถวายพระพร เพราะเป็นเช่นนั้นแลเอาตามภาพจึงทูลว่า สติเป็นผู้จัก ผู้จักสาว
เอากิจการที่ล่วงแล้วมาปรากฏขึ้นได้ ส่วนจิตเป็นแต่ผู้คิดอ่านโยงไปข้างหน้าเท่านั้น

ม. จริงอย่างเธอว่า

จบจักรกตสรณปัญหา

ปัญหาที่ ๑๑

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน สตินั้นเกิดขึ้นเอง หรือเกิดขึ้นต่อ
เมื่อมีคนเตือน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร เกิดขึ้นได้ทั้ง ๒ ทาง

ม. แต่ความเห็นของข้าพเจ้าว่า เกิดขึ้นเอง มีพิกต้องมีคนอื่นเตือน

น. ถ้าเป็นอย่างพระองค์ตรัส คนก็ไม่ต้องมีครูอาจารย์คอยตักเตือนว่ากล่าว แต่
เพราะมิเป็นเช่นนั้น จึงต้องมีครูมีอาจารย์คอยให้สติในเมื่อเราหลงเพลิน

ม. จริง

จบสติอภิธานปัญหา

จบวรรคที่ ๗

วรรคที่ ๓

ปัญหาที่ ๑

พระเจ้านิพนธ์ตรัสถามว่า ตุก่อนพระนาคเสน สติความระลึกหรือความจำ เกิดแต่อาการเท่าไร

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร เกิดแต่อาการ ๑๗ อย่างคือ

(๑) เกิดแต่ความรู้อย่างยิ่ง ทั้งผู้ประวัตการณที่ล่วง ๆ มาแล้ว ความรู้นั้นย่อมเป็นแนวให้ระลึกถึงเหตุการณ์แต่หลังได้

(๒) เกิดแต่การที่ได้กระทำเครื่องหมายไว้

(๓) เกิดแต่การได้ชยัฐานะสูงขึ้น ซึ่งเป็นเหตุให้นึกให้จำกิจการที่ตนได้กระทำมาแต่หลัง

(๔) เกิดแต่การได้รับความสุข ซึ่งชวนให้สาวเอากิจการที่ล่วงแล้วมานึกมาคิดเพื่อไต่สวนสาเหตุ

(๕) เกิดแต่การได้รับความทุกข์ ซึ่งชวนให้หวนไปนึกถึงเหตุแห่งความทุกข์นั้น ๆ

(๖) เกิดแต่การได้รู้เห็นสิ่งที่คล้ายกัน ซึ่งเป็นเหตุเตือนให้จำอีกสิ่งหนึ่งได้

(๗) เกิดแต่การรู้เห็นสิ่งที่ตรงกันข้าม เช่น เห็นสีขาวทำให้นึกถึงสีดำได้

(๘) เกิดแต่การได้รับคำตักเตือน

(๙) เกิดแต่รู้เห็นตำหนิหรือลักษณะทรุดทรอง

(๑๐) เกิดแต่นึกขึ้นได้โดยลำพัง

(๑๑) เกิดแต่การพินิจพิจารณา

(๑๒) เกิดแต่การนับจำนวนไว้

(๑๓) เกิดแต่การทรงจำไว้ได้ตามธรรมดา

(๑๔) เกิดแต่การอบรม เช่นผู้ที่กระทำใจได้แน่วแน่ในเมื่อกระทำกิจการ สามารถรวบรวมกำลังใจมาคิดมานึกเฉพาะในกิจการอย่างนั้น แม้ว่ากิจการนั้นจะผ่านพ้นตามานานแล้ว เมื่อมานึกมาคิดขึ้นในภายหลัง ก็ยังคงจำได้ระลึกได้

(๑๕) เกิดแต่การได้จดได้เขียนไว้

(๑๖) เกิดแต่การเก็บไว้

(๑๗) เกิดแต่การเคยพบเคยเห็น

ม. มากอย่าง

จบสติอาการปัญหา

ปัญหาที่ ๒

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า คุณก่อนพระนาคเสน คำที่เธอว่าผู้ที่ทำบาปกรรมเรื่อยมา แม้ถึง ๑๐๐ ปี แต่ถ้าเวลาจะตายมีสติระลึกถึงพระคุณของพระพุทธเจ้าได้ ก็ยอมนำไปเกิดใน สวรรค์ ส่วนผู้ที่ทำบาปแม้แต่ครั้งเดียวก็ยอมไปบังเกิดในนรกนั้น คุณไม่สมเหตุสมผล ข้าพเจ้า ก็ยังไม่เห็นด้วย

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ศีลาแม่ก้อนเล็กโดยลำพังจะลอยน้ำได้หรือไม่

ม. ไม่ได้

น. ก็ถ้าศีลาตั้ง ๑๐๐ เล่มเกี่ยวกันแต่อยู่ในเรือ ศีลานั้นจะลอยน้ำได้หรือไม่

ม. ได้สิเธอ

น. ขอถวายพระพร เปรียบบุญกุศลเหมือนเรือ บาปกรรมเหมือนศีลา อันคนที่ กระทำบาปอยู่เสมอจนตลอดชีวิต ถ้าเวลาจะตายมิได้ปล่อยจิตใจให้ตามระทมถึงบาปที่ตัวทำมา แต่หลังนั้น สามารถประคองใจไว้ในแนวแห่งกุศลอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่นอาจทำใจให้แน่วอยู่ เฉพาะแต่ในพระคุณของพระพุทธเจ้าเท่านั้น ถ้าตายลงในขณะแห่งจิตดวงนั้น ก็เป็นอันหวังได้ ว่าไปสุคติ ประหนึ่งศีลาซึ่งมีเรือทวนน้ำหนักไว้มิให้จมลงขณะนั้น ส่วนผู้ที่กระทำบาปที่สุดแต่ครั้ง เดียว ถ้าเวลาใกล้จะดับจิต เพียงแต่จิตหวนไปพัวพันถึงกิริยาอาการที่ตัวกระทำบาปกรรมไว้เท่า นั้น จิตดวงนั้นก็เป็หนักพอที่จะถ่วงตัวให้ไปเกิดในนรก ซึ่งเหมือนศีลาที่เราโยนลงไปใต้น้ำ แม้จะก้อนเล็กก็จมเช่นเดียวกัน

ม. สมเหตุสมผลละ,

จบวัสสปัญญา

ปัญหาที่ ๓

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า คุณก่อนพระนาคเสน เธอพยายามฝึกฝนตน ด้วยมี ประสงค์จะละทุกข์ที่ล่วงมาแล้วกระนั้นหรือ

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ห้ามมิได้

ม. หรือจะละทุกข์ที่ยังมาไม่ถึง

น. ห้ามมิได้

ม. ถ้าเช่นนั้น ก็ละทุกข์ที่มีอยู่ในบัดนี้

น. จะว่าเฉพาะทุกข์ในบัดนี้ก็ไม่ใช่

ม. ก็ถ้าอย่างนั้น เธอกระทำความพยายามทำไม

น. ขอถวายพระพร อาตมภาพพยายามด้วยหวังว่า จะดับทุกข์ที่มีอยู่ และจะมีให้ทุกข์อื่นซึ่งยังมาไม่ถึงเกิดขึ้น

ม. ทุกข์ที่ยังมาไม่ถึงนั้น จะพยายามไม่ให้มีขึ้นได้หรือเธอ

น. ขอถวายพระพร ได้

ม. เธอฉลาดมาก พยายามจะละทุกข์ที่ยังมีมาไม่ถึงก็ได้

น. ขอถวายพระพร พระองค์เคยถูกราชศัตรูยกพลมาเพื่อจะชิงเอาพระนครบ้างหรือไม่

ม. เคยถูกอยู่บ้าง

น. ในทันทีนั้นพระองค์ ตรัสสั่งให้ลงมือขุดคู สร้างบ่อนปราการ และฝึกหัดทหารซ้อมเพลงอาวุธ กระนั้นหรือ

ม. หามิได้ กิจการเหล่านั้นต้องจัดทำเตรียมไว้ก่อน

น. นั้นพระองค์มีพระประสงค์อย่างไร จึงต้องทำเตรียมล่วงหน้าไว้เล่า

ม. ประสงค์ว่า เมื่อเกิดสงครามขึ้นจะได้ทำการต่อสู้ข้าศึกได้ทันทีที่ มิฉะนั้นถึงเวลาสงครามก็จะหาโอกาสจัดทำได้ยากที่สุดก็จะต้องพ่ายแพ้ข้าศึก และการที่เตรียมจัดทำไว้ในเวลาปรกติย่อมทำได้ดี ทั้งเป็นที่เกรงขามของข้าศึกที่ยังมีมาไม่ถึงได้ด้วย

น. ขอถวายพระพร ข้าศึกที่ยังมาไม่ถึงก็มีด้วยหรือ

ม. มีสิเธอ

น. เหตุผลที่พระองค์ตรัสถามเบื้องต้นก็มีเช่นนั้นแล การที่อาตมภาพเพียรฝึกฝนกายวาจาใจไว้ให้อยู่ในความควบคุมของจิตที่อบรมดีแล้ว ก็เพื่อปราบทุกข์ที่มีอยู่ในบัดนี้ และเพื่อไว้ต่อสู้หรือป้องกันทุกข์ที่ยังมาไม่ถึงเช่นเดียวกับพระองค์เหมือนกัน ถ้าไม่ทำดังนี้ ใจก็จะมีปรกติอ่อนแอ ถึงคราวเกิดทุกข์ก็จะเตรียมตัวไม่ทัน เมื่อเป็นเช่นนั้นก็ย่อมเป็นช่องทางที่จะให้ความทุกข์เข้ามาผจญใจได้ เมื่อกำลังใจมีไม่พอที่จะต้านทานก็ต้องยอมเป็นเชลยแห่งความทุกข์เรื่อยไปเป็นอันหาโอกาสที่จะทำเช่นนั้นได้อีกยาก เพราะฉะนั้นอาตมภาพจึงต้องพยายามฝึกฝนตนไว้ก่อน

ม. เธอว่าชอบแล้ว

จบอนาคตปัญหา

ปัญหาที่ ๔

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน เธอว่าพรหมโลกไกลมาก แต่ว่า
ท่านที่มีฤทธิ์ถึงความแก่แล้วในจิตไปจากนั้นก็ถึงพรหมโลกทันที ประหนึ่งการเหยียดแขนคู้แขน
นั้นจะจริงหรือเธอ

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร อาตมภาพขอทูลถามว่า พระองค์ทรง
อุปมาที่ไหน

ม. ที่เกาะอลสันตะ

น. เกาะนั้นนับแต่ขึ้นไปไกลเท่าไร

ม. ไกลประมาณ ๒๐๐ โยชน์

น. ขอพระองค์จงทรงส่งพระหฤทัยไปยังที่นั้น เพื่อทดลองดูว่าจะช้าเร็วเท่าไร

ม. ส่งไปเมื่อใด จิตก็แล่นไปถึงที่นั้นเมื่อนั้น

น. ความเร็วของจิตย่อมมีอยู่อย่างนั้นแล ขอถวายพระพร ยิ่งเป็นจิตของท่านที่ได้
ฝึกหัดไว้จนคล่องแคล่ว จะมีมีอำนาจนำอัสจรรยียิ่งขึ้นหรือ เหตุว่าอำนาจของจิตที่อบรมดี
แล้วเช่นนั้น ย่อมสามารถครองร่างกายไว้ในฐานทาสของตนได้ เมื่อเป็นเช่นนั้นก็ย่อมบัญญัติ
ร่างกายได้ตามความเร็วของตน เพราะฉะนั้นท่านที่ถึงความแก่แล้วในจิต เมื่อคิดจะไปจาก
โลกนี้ ก็ย่อมไปถึงพรหมโลกเร็วได้เท่ากับจิตคิดเหมือนกัน

ม. นำอัสจรรยี่

จบทูลพรหมโลกปัญหา

ปัญหาที่ ๕

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน คนตายที่คนหนึ่งไปเกิดพรหมโลก
อีกคนหนึ่งไปเกิดที่กัสมิรนคร ๒ คนนี้ใครจะเร็วจะช้ากว่ากัน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ไปเกิดพร้อมกันทั้ง ๒ คน

ม. แปลก เธอจงเปรียบเทียบให้ฟัง

น. คำบาลที่พระองค์ทรงอุปมาชื่อไร

ม. ชื่อกาลสิระ ณ เกาะอลสันตะ

น. นับแต่ขึ้นไปไกลเท่าไร

ม. ประมาณ ๒๐๐ โยชน์

น. ขอพระองค์ได้ทรงส่งพระหฤทัยไปยังที่นั้น

ม. ส่งไปแล้ว

น. ถ้าเช่นนั้น ขอให้พระองค์ได้ทรงส่งพระหฤทัยไปยังกัมมীরนครบ้าง

ม. ส่งไปแล้ว

น. ขอถวายพระพร ไกรเร็วไกรช้ากว่ากัน

ม. ถึงพร้อมกันและเธอ

น. นั้นแหละฉันใด นี่ก็ฉันนั้นเหมือนกัน ด้วยว่าก่อนจะดับจิตไปจากโลกนี้ จิตนั้นย่อมเกี่ยวเกาะที่ใดที่หนึ่งไว้แล้ว ครั้นดับจากที่นี้ ก็เล่นไปถึงที่หมายไว้นั้นทันที เหตุนี้ จึงว่าคนทั้งสองนั้นเกิดพร้อมกัน

ม. เธอสามารถเปรียบให้เห็นได้

จบพรหมกัมมীরนครปัญหา

ปัญหาที่ ๖

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน ผู้ที่ไปเกิดยังโลกหน้า ขณะเมื่อไปเกิดมีสี่สังวรณเป็นอย่างไร

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ความข้อนพระพุทธรเจ้ามิได้ตรัสไว้

ม. ถ้าเช่นนั้นโลกหน้าก็เป็นอันไม่มี

น. พระองค์ได้ยินคำถวายวิสัชนาของอาत्मภาพหรือไม

ม. ได้ยินสีเธอ

น. ก็ขณะเมื่อเสียงของอาत्मภาพแล่นเข้าสู่พระกรรณของพระองค์ๆ เห็นมีสี่สังวรณ อย่างเป็นอย่างไรบ้าง

ม. ไม่เห็นมีสี่สังวรณอย่างไรนี้เธอ

น. คติของสัตว์ก็เป็นเช่นเดียวกับเสียงนั้นแล ขณะเมื่อจะไปเกิดยังโลกหน้า ก็มีได้ปรากฏว่ามีสี่เขียวเหลืองขาวหรือมีรูปทรงเหมือนช้างม้าอย่างไร

ม. ถ้าเป็นอย่างเธอว่า ร่างกายเราบัดนี้ก็ไม่มีส่วนใดส่วนหนึ่งไปเกิดยังโลกหน้าอีก

เลย

น. ขอถวายพระพร ย่อมเป็นเช่นนั้นแล

ม. ก็เมื่อเป็นอย่างนั้น โลกหน้าก็มีร่างกายซึ่งเกิดขึ้นเองอีกร่างหนึ่งต่างหากหรือ

น. ขอถวายพระพร รวงข้าวในนาเกิดมาได้โดยลำพังหรือว่าโดยพืชพันธุ์ซึ่งคนปลูก
ทำขึ้น

ม. จะเกิดขึ้นมาโดยลำพังได้อย่างไร ต้องอาศัยพืชพันธุ์ซึ่งชาวนาได้หว่านได้ทำลง
ไป จึงจะเกิดรวงขึ้นมาได้

น. ร่างกายในโลกหน้าก็เป็นเช่นเดียวกับรวงข้าว นั่นแล คือมิได้เกิดขึ้นเอง ต้อง
อาศัยพืชพันธุ์เหมือนกัน ขอถวายพระพร แต่พืชพันธุ์ในที่นี้ ได้แก่บุญบาปซึ่งร่างกายในบัดนี้
ได้กระทำไว้ พอตายไป บุญบาปนั้นแลก่อให้ร่างกายโลกหน้าเกิดมีขึ้น ถ้าเกิดขึ้นได้เองโดย
มิได้มีบุญบาปปรุงแต่งให้เป็นไปแล้ว คนจะเหมือนกันสิ้น รูปพรรณสัณฐานก็จะไม่ผิดกันแต่
เพราะมิเป็นเช่นนั้นจึงได้ผิดกันต่าง ๆ ไปอย่างนี้

ม. เธอว่าฟังได้

จบปรโลกกตน์ลปตาทิวณคตบัญญัติ

ปัญหาที่ ๗

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน สัตว์เมื่อจะเข้าถือปฏิสนธิในท้อง
มารดาเข้าทางไหน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร หาเป็นเช่นพระองค์ตรัสถามนั้นไม่

ม. อย่างนั้นเธอจงยกตัวอย่างมาดู

น. ขอพระองค์จงทรงส่งพระหฤทัยเข้าไปนี้ถึงแก้วแหวนเงินทองในหีบนั้นดู

ม. ส่งเข้าไปแล้ว

น. ขอถวายพระพร นั้นพระองค์ทรงส่งพระหฤทัยเข้าไปทางไหน

ม. หามีช่องทางสำหรับให้ส่งจิตเข้าไปไม่เธอ แต่ที่ส่งจิตเข้าไปได้จนเห็นแก้วแหวน
เงินทองในนั้น ก็เนื่องด้วยจิตหมายรู้ตามที่ได้ประจักษ์มาแล้ว

น. ขอถวายพระพร คนเมื่อจะเกิดในท้องมารดา ก็มีเฉพาะแต่จิตซึ่งเรียกว่าปฏิสนธิ
วิญญาณเข้าไปถือปฏิสนธิ เมื่อขณะเข้าไปก็เข้าไปโดยอาการเช่นพระองค์ทรงส่งพระหฤทัยเข้าไป
ในหีบนั้นเหมือนกัน ฉะนั้นจึงหามีช่องทางทางใดทางหนึ่งสำหรับให้วิญญาณเข้าไปถือปฏิสนธิไม่

ม. เข้าใจละ

จบมาตุกัจฉิปัญหา

ปัญหาที่ ๘

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ตูก่อนพระนาคเสน องคคุณอันเป็นเหตุให้ตรัสรู้พระอริยมรรคอริยผลมีเท่าไร

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร มี ๗ ^(๑)

ม. ก็พระพุทธเจ้าเล่า พระองค์ได้ตรัสรู้พระสัมมาสัมโพธิญาณด้วยองคคุณทั้ง ๗ นั้น หรือว่าเฉพาะแต่องค์ใดองค์หนึ่ง

น. ถ้าว่าเฉพาะองค์ที่สำคัญ ก็องค์เดียวเท่านั้นคือ ธรรมวิจยะ ความสอดส่องธรรม

ม. ก็ถ้าเป็นเช่นนั้น โฉนเธอจึงว่ามีถึง ๗ เล่า

น. ขอถวายพระพร ทาบเมื่อยังไม่ได้ถอดออกจากฝัก ฟันไม้ชาคหรือไม้

ม. ฟันไม้ชาค

น. เปรียบธรรมวิจยะเหมือนตัวดาบ องค์ทั้ง ๖ นอกนั้นเหมือนฝักดาบ ก็การที่จะได้พระอริยมรรคอริยผล ต้องอาศัยธรรมวิจยะ การสอดส่องธรรมซึ่งเป็นปฏิบัติให้ก้าวไปถึงภูมิธรรมนั้น ๆ เป็นผู้บังคับกิเลสที่ขวางหน้าอยู่ให้เกิดขาดออกไป จึงจะได้มรรคผลนั้น ๆ ส่วนองค์ทั้ง ๖ นั้นหาได้เป็นองค์โดยตรงสำหรับตัดกิเลสทั้งหลายไม่ เป็นแต่คอยส่งเสริมธรรมวิจยะให้คมยิ่งขึ้นเท่านั้น ขอถวายพระพร เพราะเหตุฉนั้นแลโพชฌงค์จึงมีถึง ๗

ม. เข้าใจละเธอ

จบสัจตโพชฌงคปัญหา

ปัญหาที่ ๙

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ตูก่อนพระนาคเสน บุญกับบาปไหนจะคู่กันมากกว่ากัน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร บุญคู่กันมากกว่า

ม. ทำไมจึงเป็นอย่างนั้นเล่าเธอ

น. ขอถวายพระพร บาปย่อมมีผลเป็นทุกข์ ก็เมื่อผู้กระทำบาป ถูกความทุกข์เผาผลาญให้ได้รับความเดือดร้อนอยู่ ใจย่อมระอาคร้านต่อการกระทำบาปนั้นต่อไป ส่วนบุญย่อม

(๑) ๑. สติ ความระลึกได้ ๒. ธรรมวิจยะ ความสอดส่องธรรม ๓. วิริยะ ความเพียร ๔. ปีติ ความอิ่มใจ ๕. บัณฑิติ ความสงบใจและอารมณ์ ๖. สมาธิ ความตั้งใจมั่น ๗. อุเบกขา ความวางเฉย

ตามอำนาจความสุขกายความเย็นใจให้แก่ผู้กระทำ ซึ่งเป็นเหตุชวนให้ผู้ที่ได้รับผลเช่นนั้น พยายามสั่งสมต่อไปอีก เพราะบุญมีผลเป็นที่จับใจของผู้กระทำเช่นนั้น จึงคิดดีกว่า

ม. ชอบละ

จบบาปบุญพหุการปัญหา

ปัญหาที่ ๑๐

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน คนหนึ่งรู้ว่าทำอะไรเป็นบาป และ บาปนั้นมีโทษอย่างไร อีกคนหนึ่งไม่รู้เสียเลย คน ๒ คนนี้ทำบาปด้วยกัน ใครจะบาปมากกว่ากัน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร คนไม่รู้บาปมากกว่า

ม. โฉนจึงเป็นเช่นนั้นเล่าเธอ ก็ทางบ้านเมือง ผู้ที่ไม่รู้จักกฎหมายกระทำผิดบางอย่าง ย่อมได้รับความลดหย่อนผ่อนโทษเบากว่าผู้รู้จักกฎหมาย

น. ขอถวายพระพร ก่อนเหล็กซึ่งเขาเผาไฟจนแดงโชน คนหนึ่งรู้ว่าเป็นเหล็กแดง อีกคนหนึ่งไม่รู้ ก็ถ้าจะให้คน ๒ คนนี้หยิบก้อนเหล็กแดงนั้น คนไหนจะหยิบได้เต็มมือ และ ถูกความร้อนเผามากกว่ากัน

ม. คนรู้จะหยิบได้สนิทหรือเธอ ต่อคนไม่รู้จึงหยิบได้เต็มมือ เมื่อเช่นนั้นก็ต้อง ถูกความร้อนเผามากกว่าคนรู้

น. นั้นแลฉันใด นี้ก็ฉันนั้น คือผู้ไม่รู้เหตุรู้ผลแห่งบาปกรรมโดยจริงใจมีอยู่อย่างไร ขณะเมื่อตนกระทำบาปอยู่ย่อมเกิดความละอายใจ และความหวาดกลัวว่า ตนมิสมควรจะกระทำ เช่นนั้น ด้วยเกรงว่าภายหลังจะได้รับความเดือดร้อนเพราะบาปกรรมนั้นตามให้ผล เป็นอันว่า มีกล้าที่จะกระทำบาปต่อไปอีก ส่วนผู้ที่ไม่รู้ว่าทำอะไรเป็นบาป และการกระทำนั้นมีโทษ เพียงไร ย่อมไม่มีความสะดุ้งตระขวงใจ อาจทำได้ตามอำเภอใจ แม้บาปหนักๆ ก็ทำได้ โดย ที่ตนไม่รู้ว่าการกระทำนั้นๆ ตนจะต้องเป็นผู้รับผลอย่างสาหัส ขอถวายพระพร ด้วยเหตุนี้แล จึงว่าคนไม่รู้บาปมากกว่า

ม. เธอว่าชอบแล้ว

จบชานอชานปัญหา

ปัญหาที่ ๑๑

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า คุณก่อนพระนาคเสน ผู้ที่ไปสู่ที่ไกลๆ ได้โดยอาการเหาะไปมีบ้างหรือไม่

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร มี

ม. น่าสงสัยจริงเธอ จะเหาะไปได้ได้อย่างไร

น. ก็ผู้ที่กระโดดขึ้นไปได้สูงๆ พระองค์ทรงทราบหรือไม่ว่า ขึ้นไปได้ได้อย่างไร

ม. ขึ้นไปได้ด้วยการรวบรวมกำลังกาย ซึ่งตนฝึกซ้อมไว้ พร้อมด้วยใจมุ่งจะ

กระโดด

น. นั่นถ้าเพียงแต่รวบรวมกำลังกายเท่านั้น จะกระโดดขึ้นไปได้หรือไม่

ม. ไม่ได้สิเธอ

น. ขอถวายพระพร เป็นเพราะอะไร

ม. เป็นเพราะการรวบรวมกำลังซึ่งได้ฝึกซ้อมไว้ นั้น มีประโยชน์เพียงให้การกระโดดนั้นทวิส่วนสูงขึ้นเท่านั้น หาได้อำนาจพอที่จะนำร่างกายให้ลอยขึ้นไปได้ไม่ เหตุนี้จึงจำต้องพร้อมด้วยใจมุ่งจะกระโดดด้วย ร่างกายจึงจะลอยขึ้นไปได้

น. นี่เป็นตัวอย่างให้เห็นว่า ฤทธิ์เดชของใจที่มุ่งกระทำแล้วมีอยู่เพียงไร ขอถวายพระพร ก็ถ้ายังได้ฝึกซ้อมใจไว้จนมีกำลังเหนือกำลังกายแล้ว ถึงคราวประสงค์จะเหาะ เมื่อรวบรวมกำลังใจนั้นเข้า จะมีพาร่างกายเหาะไปได้ไกลๆ หรือเหตุว่าอำนาจของกำลังใจที่ได้ฝึกซ้อมไว้ดีแล้ว ย่อมบังการให้กายกระทำอะไรๆ ได้แทนทุกอย่าง

ม. สิ้นสงสัย

จบอุตตรกฐปัญหา

ปัญหาที่ ๑๒

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า คุณก่อนพระนาคเสน ต้นไม้สูงถึง ๑๐๐ โยชน์ก็มีอยู่แต่เหล่าสัตว์ที่มีกระดูกยาวถึง ๑๐๐ โยชน์จะมีหรือไม่

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ขอถวายพระพร ในทะเลปรากฏว่ามีปลาตัวยาวตั้ง ๕๐๐ โยชน์ (๑) เมื่อเป็นเช่นนั้นจริง โฉนกระดูกจะยาวไม่ถึง ๑๐๐ โยชน์
จบที่ฌอฏฐิกปัญหา

ปัญหาที่ ๑๓

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน คำที่เชื่อว่าตนอาจจะระบายนมหายใจ เข้าออกให้หนึ่งเจียบได้สนิทนั้น จะทำได้หรือ

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร พระองค์เคยได้ยินเสียงคนนอนกรนบ้างหรือไม่

ม. เคยได้ยิน

น. เมื่อผู้นั้นพลิกตัว เสียงกรนเจียบไปไม่ใช่หรือ

ม. เจียบไป

น. นั้นแต่เพียงเขาพลิกตัวเสียงกรนยังเจียบไปได้ชั่วขณะ ขอถวายพระพร ถ้าคนไม่ได้ฝึกปรือไว้ ตาหูจมก้นกายใจย่อมมีเสียงได้ตามสภาพของตนเช่นนั้นแล แต่ถ้าได้ศีลธรรม มาปกครองกระทำการฝึกหัดให้ จนตาหูจมก้นกายใจเหล่านั้นต่างพลิกตัวมากออยฟังคำสั่งของ ศีลธรรมแล้ว ก็ย่อมจะสงบเจียบได้เช่นเดียวกัน

ม. เธอสามารถจริง

จบอัสสาสบัสสาสปัญหา

(๑) เรื่องจำนวนมากมายเช่นนั้น ท่านผู้แต่งคัมภีร์แต่ก่อน มักจะพอใจกล่าวไว้ในบาลีประเภททั้งหลาย แม้เรื่องปัญหาพระยามิลินท์ ทอนันทานเบองตนพระปิฎกจุฬายกก็กล่าวไว้ตอนหนึ่งว่า “พระอัสสกุตผู้สังฆนายกได้ประชุมสงฆ์องค์พระอรหันต์ ๑๐๐ โภกฏี” ก็ในสมัยที่พระปิฎกจุฬายกกล่าวถึงนี้ พระพุทธศักราชประมาณ ๑๐๐ ปี ซึ่งเป็นเวลาไม่นานมีพระอรหันต์มากมายเท่านั้น แม้พระภิกษุสมมติสงฆ์หรือที่สดจนพลเมืองทั้งประเทศ ก็เชื่อว่าคงมีจำนวนไม่มากถึงเท่านั้น แต่ก็น่าคิดว่าเหตุไฉนท่านผู้แต่งคัมภีร์ทั้งหลาย ซึ่งโดยมากปรากฏว่าเป็นกัลยาณชนมีอริยาศัยดีงาม จึงพอใจกล่าวเสริมเกินกว่าความจริงไว้ในบาลีประเทศมากแห่ง น่าจะมีเหตุผลหลายประการซึ่งชวนให้ท่านควรกล่าวไว้เช่นนั้น มีอาทิเช่นท่านต้องการจะกล่าวให้กลายเป็นเรื่องน่าอัศจรรย์ซึ่งนิยมกันอยู่ในสมัยนั้น ๆ หรือมีฉันทะตั้งใจจะให้เกิดบุญกุศลแก่ผู้อ่านผู้ฟัง เช่นเรื่องสังฆสมาคม ซึ่งมีพระอรหันต์มาประชุมถึง ๑๐๐ โภกฏีรูปน ถ้าผู้อ่านผู้ฟังอาจสัจจิตไปดภาพสังฆสมาคมใหญ่ปานนั้นได้ ก็ย่อมจะเป็นทางให้เกิดปีติความอิ่มใจได้ไม่น้อย เพราะฉะนั้นเรื่องจำนวนมากเช่น ๕๐๐ โยชน์ในตน จึงควรให้อภัยแก่ท่านผู้มีความปรารถนาดีเช่นนั้น

ปัญหาที่ ๑๔

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน ที่เรียกกันว่าทะเลนั้น น้ำหรือชื่อว่า

ทะเล

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ที่ซึ่งมีน้ำเค็มเท่าใด ที่เท่านั้นแลเป็น

ทะเล

ม. ก็เพราะเหตุไร น้ำจึงเค็มเล่า

น. เพราะขังอยู่นาน

ม. ชอบกล

จบสมุททปัญหา

ปัญหาที่ ๑๕

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน สิ่งทีละเอียดยจะตัดได้ด้วยอะไร

พระนาคเสนทูลตอบว่า ตัดได้ด้วยปัญญา ขอถวายพระพร ก็สิ่งทีละเอียดยนั้นมีมาก
อย่าง แต่ทว่าละเอียดยที่สุกก็คือธรรม แม้กระนั้นธรรมก็ยังมิละเอียดยังและหย่อนกว่ากันที่ยัง
ก็ต้องตัดด้วยปัญญาอย่างแก่กล้า ทีละเอียดยหย่อนกว่านั้นก็ตัดด้วยปัญญาที่เพลาลงมา

ม. น้ำผึ้ง

จบสุขุมัจฉาทนปัญหา

ปัญหาที่ ๑๖

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน วิญญาณปัญญาและเจตภูต ทั้ง ๓
นี้มีความหมายต่างกันหรือเหมือนกัน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ต่างกัน คือวิญญาณได้แก่ความรู้แจ้งใน
เมื่อตาเห็นรูปเป็นต้น ปัญญาได้แก่ความรู้ซึ่งเกิดแต่การที่ได้พิจารณารูปเสียงกลิ่นรส ซึ่ง
วิญญาณได้รับรู้ไว้แล้วว่ามีเหตุผลเป็นอย่างไร แต่เจตภูตว่าโดยปรมัตถ์แล้ว ก็ค้นหาไม่ได้

ม. ถ้าค้นหาเจตภูตไม่ได้ เมื่อเป็นเช่นนั้นใครเล่าเห็นรูปด้วยตา ได้ยินเสียงด้วยหู
เป็นอาทิ

น. ถ้าเป็นอย่างพระองค์ตรัส จะมีเป็นอันว่าเจตภูตเป็นผู้เห็นรูปเป็นผู้ได้ยินเสียง หรือ

ม. มิใช่อย่างนั้นสิเธอ

น. ขอถวายพระพร เพราะตาเห็นรูป หูได้ยินเสียงเมื่อตาหุบเห็นรับฟังเช่นนั้น แล้วก็รายงานไปยังใจ เช่นนี้แลจึงว่าโดยปรมัตถ์ค้นหาเจตภูตไม่ได้

ม. ชอบละ

จบวิญญาณทีนันทถภาวปัญหา

ปัญหาที่ ๑๗

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร พระพุทธเจ้าทรงกระทำกิจซึ่งยากที่จะกระทำได้

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า กิจคืออะไรเธอ

น. ขอถวายพระพร คือพระดำริหรือความคิดซึ่งเกิดขึ้นในขณะหนึ่ง ๆ พระพุทธองค์ทรงสามารถกำหนดไว้ว่า นี่ผัสสะ นี่เวทนา นี่สัญญา นี่เจตนา นี่จิต ซึ่งนับว่าเป็นเรื่องที่ยาก

ม. เธอจงเปรียบให้ฟัง

น. เหมือนเราวกน้ำขึ้นมา แล้วจะฟังแยกน้ำนั้นออกด้วย ใครจะรู้ว่าส่วนไหนไหลมาจากแม่น้ำสายไหน ดังนั้นจะสามารถทำได้หรือ

ม. ยากที่จะกระทำได้

น. ขอถวายพระพร นี่ก็เป็นอย่างนั้นเหมือนกัน การที่พระพุทธองค์ทรงสามารถกำหนดเขตของจิตที่ดำเนินอยู่ในขณะหนึ่ง ๆ ได้เช่นนั้น ก็เพราะพระองค์มีพระสติสัมปชัญญะ รู้สึกพระองค์อยู่ทุก ๆ ขณะจิต เพราะฉะนั้นเมื่อมีอะไรผ่านมาพระองค์จึงทรงกำหนดได้ว่า นี่เป็นผัสสะ นี่เป็นเวทนา นี่เป็นสัญญา นี่เป็นเจตนา นี่เป็นจิต

ม. ละเอียดยกแท้

จบรูปวัตถถภาวทุกกรปัญหา

ปัญหาที่ ๑๘

ระหว่างที่พระเจ้ามิลินท์ตรัสปุจฉาวิสัยชนากับพระนาคเสนอยู่นั้น เวลาล่วงมาถึงเที่ยงคืน ครั้นเห็นสมควรแก่เวลา จึงตรัสสั่งให้เอาผ้ากัมพลมาถวายพระนาคเสนแล้วตรัสปวารณาว่า นับ

แต่วันนี้ข้าพเจ้าขอถวายอาหารบิณฑบาตแก่เธอเป็นนิตย์ และเธอต้องการสิ่งใดก็ขอให้เรียกเอา พระนาคเสนทูลว่า อาตมภาพพอเลี้ยงชีพแล้ว
ม. ข้าพเจ้าก็ทราบอยู่ แต่ที่กระทำเช่นนั้นก็เพื่อกันความนิทานด้วยว่า อาจจะมีคนติเตียนได้ว่า พระนาคเสน ทำให้พระเจ้ามิลินท์เสื่อมใสแล้ว ไม่เห็นได้อะไร หรือเพื่อกันชาติเตียนข้าพเจ้าว่าพระเจ้ามิลินท์เสื่อมใสต่อพระนาคเสนแล้ว ไม่เห็นทรงกระทำอาการของผู้เสื่อมใสอาศัยเหตุนี้แลขอเธอจงรับปวารณาของข้าพเจ้าเถิด

น. ถ้าเช่นนั้นอาตมภาพก็รับปฏิบัติตามพระราชประสงค์ได้

ม. ตุก่อนพระนาคเสน ใจของข้าพเจ้าใคร่จะออกบวชอยู่ทุกขณะ ดุจราชสีห์ถูกขังอยู่ในกรงทองย่อมหันหน้ามุ่งแต่จะเข้าป่าเท่านั้น แต่ก็ยังกระทำลงไปในปีนั้นไม่ได้ ด้วยเกรงข้าศึกจะทำลายความประสงค์นี้เสีย

ครั้นจบพระราชดำรัส พระนาคเสนก็ถวายพระพรลากลับไปวัด วันรุ่งขึ้นพระเถรเจ้าก็เข้าไปในพระราชวัง ครั้นพระเจ้ามิลินท์ทรงถวายอาหารบิณฑบาตเลี้ยงเสร็จแล้ว ก็มีพระราชดำรัสว่า เมื่อคืนตลอดยั้งรุ่ง ข้าพเจ้ามาคำนึงถึงการโต้ตอบปัญหากับเธอเมื่อวันนี้ เกิดความปลื้มใจนอนไม่หลับ แม้พระนาคเสนก็ทูลความปลื้มใจของท่านถวายเช่นเดียวกัน

จบทุกกรปัญหา

จบวรรคที่ ๓

จบปุจฉาวิสัยชนาตอมิลินท์ปัญหา

ปัญหาที่ ๓

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ตุก่อนพระนาคเสน ปราบกฏว่าเมื่อพระนางปชาบดีโคตมี นำผ้าซึ่งพระนางพยายามทำอย่างประณีตทุกอย่าง ไปถวายพระพุทธเจ้า แต่พระพุทธเจ้าทรงเห็นว่า เป็นของมีค่า ถ้าให้ทรงถวายแต่พระสงฆ์ ก็จะเกิดผลอันไพศาล จึงตรัสแนะนำให้พระนาง ทรงนำผ้าค้อนั้นไปถวายแต่พระสงฆ์ เรื่องนี้จริงหรือเธอ

(๑) ปัญหานี้มิได้ปรากฏว่า เป็นปัญหาที่ ๓ ของลำดับไหน และทั้งมิได้อยู่ในวรรคใด

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร จริง

ม. ถ้าเป็นเช่นนั้น พระสงฆ์จะมีประเสริฐกว่าพระพุทธเจ้าหรือ จึงสมควรแต่ผ้า
ผืนนั้น

น. ขอถวายพระพร การที่พระพุทธเจ้ามีพระพุทธดำรัสแนะนำให้ทรงกระทำเช่น
นั้น ก็ด้วยมีพระพุทธประสงค์จะเชิดชูพระสงฆ์เพียงเท่านั้นไม่เป็นเหตุที่จะจัดว่า พระสงฆ์
ประเสริฐกว่าพระพุทธเจ้า อาตมภาพจะเปรียบถวาย เหมือนชายชราผู้หนึ่งเห็นว่าบุตรของตน
เป็นคนดี จึงกล่าวยกย่องขึ้นในที่ประชุม เมื่อเป็นเช่นนั้นจะจัดว่าบุตรดีกว่าชายชราผู้บิดาโดย
เหตุที่ได้รับยกย่องกระนั้นหรือ

ม. ด้วยเหตุเท่านั้น บุตรจะดีกว่าบิดาไปได้อย่างไรเล่าเธอ ข้าพเจ้าเห็นว่า บิดา
เป็นคนดีและฉลาดในการปกครองด้วย เพราะเมื่อบุตรเห็นบิดาแสดงเมตตาจิตเช่นนั้น ก็ย่อม
จะพยายามทำความดีเพื่อดำรงวงศ์สกุลให้ยิ่ง ๆ ขึ้น นอกจากนิตยัตติมิตรทั้งหลายก็จะพากันนิยม
นับถือบุตรชายผู้นั้นขึ้นอีกด้วย

น. ขอถวายพระพร พระพุทธเจ้าก็ดั่งเช่นนั้นเหมือนกัน ข้อที่จะพึงพิสูจน์พระ-
คุณสมบัติย่อมได้จากเรื่องนี้แล คือการที่พระพุทธองค์ไม่ทรงรับผ้าไว้ใช้สอยเป็นส่วนพระองค์
นั้นส่อให้เห็นว่าพระองค์มิได้เห็นแต่ประโยชน์สุขของพระองค์ส่วนเดียว มีพระหฤทัยมุ่งแต่จะ
ให้เกิดประโยชน์สุขแก่คนจำนวนมากต่อไปเท่านั้น เพราะทรงเห็นว่า เมื่อพระองค์นิพพานไป
แล้ว พระสงฆ์แต่ละจะเป็นผู้ดำรงศาสนาวงศ์คำสั่งสอนของพระองค์ ได้ยืดยาวไปถึงคนภาย
หลังได้ อนึ่งทรงเห็นว่า พระสงฆ์ก็เป็นทักขิณียบุคคลสมควรแก่เครื่องสักการบูชาเช่นนั้น
เหมือนกัน ทั้งจะเป็นตัวอย่างชวนให้ผู้บริจาคทานในภายหลังเห็นคุณสมบัติของพระสงฆ์ ใน
เมื่อมาคำนึงถึงเรื่องนี้ด้วย

ขอถวายพระพร เพราะมีพระพุทธประสงค์อยู่เท่านั้นแล จึงตรัสแนะนำให้พระนาง
ทรงนำผ้าคู่่นั้นไปถวายแก่พระสงฆ์ ซึ่งจัดเป็นองค์สมบัติประการหนึ่ง ที่เชิดชูให้พระองค์เป็น
ผู้ประเสริฐที่สุด

ม. เธอนี้สามารถจริง

จบโคตมวิัตถุניתานปัญหา

ปรารภเมณฑกปัญหา

อยู่มาคืนวันหนึ่ง พระเจ้ามิลินท์เสด็จประทับอยู่ที่เจียบลังค์ ทรงใคร่ครวญถึงข้อธรรมบางประการ ซึ่งมีข้อขอเป็นสองแง่สองทาง เกิดเป็นปัญหาขึ้นในพระราชหฤทัย ทรงวินิจฉัยให้เด็ดขาดไม่ได้ จึงทรงพระปรารภว่า จะต้องพักราชการสัก ๗ วัน สมทานศีลและระวางจิตมิให้ตกไปในอำนาจแห่งความรักความโกรธความหลง ส้ารวมตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ไว้ให้อยู่ในความควบคุมแห่งสติสัมปชัญญะอยู่ทุกขณะ ถ้าว้น ๗ วันแล้วจักไปหาพระนาคเสน นิมนต์ให้ท่านแถลงข้อขอแห่งปัญหาธรรมซึ่งเป็นสองแง่สองทางนั้น ๆ ให้ฟัง มีพระราชดำริอยู่จะนี้ รุ่งขึ้นพระองค์ทรงชำระสระพระเกศา ทรงผ้ากาสาหวัดเสร็จถือเพศเป็นมุนี ทรงส้ารวมกายวาจาใจอยู่สิ้น ๗ วัน ครั้นถึงวันที่ ๘ ก็เสด็จไปหาพระนาคเสนตรัสเล่าพระราชปรารภและพระราชประสงค์ให้ฟังจนตลอด แล้วทรงเริ่มดำรัสถามปัญหาต่อไป

เมณฑกปัญหา วรรคที่ ๑

ปัญหาที่ ๑

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ตุก่อนพระนาคเสน พวกเดียรถีย์พูดกันว่า เครื่องสักการะที่เราบูชาพระพุทธเจ้าทุกวันนั้น ถ้าเราเข้าใจว่าพระพุทธเจ้าทรงยินดีรับ ก็เป็นอันว่าพระองค์ไม่ใช่พระอรหันต์ผู้วิเศษอะไรเพราะเห็นแก่เครื่องบูชา เมื่อเป็นเช่นนั้น การบูชาอันจะมีคุณได้อย่างไร แต่ถ้าเราบูชาโดยเข้าใจว่าพระพุทธเจ้าเป็นพระอรหันต์ได้มรรคผลนิพพานจริง พระองค์สถิตกับสูญไปแล้ว การบูชาพระพุทธองค์ที่เรากระทำกันอยู่ในบัดนี้ จะไปได้รับความยินดีหรือได้รับอนุโมทนาจากใครเขาว่าการบูชาของเราไร้ผลทั้ง ๒ ประการเช่นนั้น เธอจะแก้เขาว่ากระไร

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร อย่าว่าแต่พระพุทธองค์นิพพานไปแล้วเลย แม้แต่เมื่อยังทรงพระชนม์อยู่ พระองค์ก็ไม่มีความยินดีเพราะความยินดียินร้ายพระองค์ได้ตัดได้เด็ดขาดแล้ว ความข้อนี้พระสารีบุตรท่านก็ได้กล่าวไว้ว่า พระพุทธเจ้าไม่ทรงยินดีในเครื่องสักการะที่ชนทุกชั้นบูชาที่สุดจนเครื่องราชสักการะ

ม. เท่าที่เธอนั้นยังฟังไม่ได้ เพราะวิสัยบุตรก็ยกย่องคุณบิดามารดาเป็นธรรมดา

น. ถ้าเช่นนั้น อาตมภาพจะยกตัวอย่างมาเปรียบถวายเหมือนไฟกองใหญ่ลุกโพลงอยู่ขณะหนึ่งแล้วมอดไป ขอถวายพระพร ไฟที่มอดแล้วนั้นยินดีต่อหญ้าและไม้ซึ่งเป็นเชื้อหรือไม่

ม. จะกล่าวไปไยถึงไฟที่มอดแล้ว แม้ไฟเมื่อขณะลุกอยู่ ก็ไม่ยินดี เพราะไม่มีเจตนา

น. ก็เมื่อไฟกองนั้นมอดไปแล้ว ต่อมาจะต้องการไฟทำอะไรอีก มิไม่สำเร็จ
ประโยชน์หรือ

ม. ต้องการเมื่อไร ก่อใหม่ไฟก็ลุกขึ้นอีก

น. พระพุทธเจ้าก็เป็นเช่นเดียวกับไฟนั้นเหมือนกัน คือนับแต่ขณะเมื่อได้บรรลु
พระสัมมาสัมโพธิญาณนั้นมา พระองค์ห้ามมีเจตนา^๕รู้สึกทรงยินดีต่อสิ่งที่น่าปรารถนาหรือยินร้าย
ต่อสิ่งที่น่าช้ำเสียใจ เพราะพระองค์ทรงรู้เท่าทันคติของความยินดียินร้าย ขอถวายพระพร เนื่อง
ด้วยพระองค์ไม่มีพระหฤทัยทรงยินดียินร้าย^๕นี้แลเป็นเหตุ การบูชาของเราจึงเกิดผลเหมือนไฟ
โพล่งยิ่งขึ้น เพราะอะไร เพราะถ้าพระองค์ทรงยินดีอยู่ เราก็จะตั้งใจคอยรับแต่อนุโมทนา
หวังดีจากพระองค์โดยตรงเท่านั้น^๕ซึ่งเป็นเหตุให้เราคร้านต่อกิจการที่ชอบอื่น ๆ และเมื่อพระองค์
ทรงยินดีในการที่เราบูชา ก็ต้องทรงยินร้ายในเมื่อเราไม่บูชาหรือบูชาไม่ถูกพระหฤทัย เมื่อเป็น
เช่นนี้^๕ เราก็จะต้องจำใจทำ และต้องทำให้ถูกพระหฤทัยด้วย ถ้ามิฉะนั้นพระองค์ก็จะใส่ร้ายให้
ขอถวายพระพร แต่^๕นี้เพราะพระอริยาศัยมิได้เป็นเหตุให้เราหวังดีหรือเกรงกลัวอย่างนั้น การ
บูชาของเราจึงทำได้ถูกทาง แม้พระองค์จะดับสูญไปแล้ว เราก็อาจก่อการบูชาของเราให้โพล่ง
ขึ้นได้ เหตุว่าการบูชาของเรามีประสงค์แต่จะโยงกายวาจาใจให้น้อมนึ้ถึงพระองค์ และพระคุณ
สมบัติทั้งหลาย มาปลุกใจให้เราพยายามทำประโยชน์สุขให้แก่ตัวและผู้อื่นยิ่ง ๆ ขึ้น

ขอถวายพระพร ก็เมื่อการบูชาของเราทำโดยมีเหตุ มีผลเช่นนี้แล้วจะจัดว่าไร้ผลได้
อย่างไร

ม. เธออุปมานันต^{๕๔๖}นัก

จบวิจฉาวิจฉมปัญหา

ปัญหาที่ ๒

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน คำที่ว่าพระพุทธเจ้าเป็นสัพพัญญูรู้
ทุกสิ่งทุกอย่างนั้น^๕ จริงหรือ

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร จริง แต่^๕ว่าความรู้นั้น ๆ หาได้มีแนบกับ
พระหฤทัยอยู่ทุกขณะไม่ จะปรากฏขึ้นก็ต่อเมื่อพระพุทธองค์ได้ทรงนึกเสียก่อน

ม. ถ้าเป็นอย่างนั้น พระพุทธเจ้าก็ไม่ใช่สัพพัญญู เพราะ^๕ว่าถ้าเป็นสัพพัญญูจริงแล้ว
พระองค์ก็ไม่ต้องนึกไว้ก่อนเสีย